

ALİYA

Büyük Hakikatlerin Sadeliği

Cumhuriyet'in 100. yılında birtakım etkinlikler düzenleniyor, tarihten felsefeye, sosyal bilimlerden sanata, ideolojilerden dış politikaya farklı alanların muhasebesi yapılıyor. Diğer taraftan daha bestelenir bestelenmez eskidiği göz ardı edilerek marşlar yazılıyor fakat hiçbirisi aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'na bir ağıt olan "İstiklal Marşı" seviyesine ve etkisine ulaşmıyor. Ekranlardan futbol kulüplerine, siyasetçilerden ayrıcalıklı sanat taifesine hemen herkes pop-Kemalist istikamette akan nehre malzeme taşıdı. Bunlar oldu, sık sık hâlâ oluyor ve muhtemelen sene sonuna kadar artarak devam edecek. 14 Mayıs 2023'te yapılan seçimler öncesinden başlayan ve akabinde devam eden bir asırlık Cumhuriyet değerlendirmeleri entelektüel mahfillerde de çok farklılık arz etmiyor. Öz dayanak prensibine yabancı birtakım nakışlarla süslü muhasebe anlatılarının girizgâhı bile pozitivist bir filozofa, ardından da "cinsel yönelimlere" selam gönderilerek yazılıyor çünkü. Hiç değilse muhasebe teklif edenlerin böylesi esas meselelere dikkat etmeleri, vadettikleri muhasebe derslerine çalışmalarını gerekirdi öncelikle. Merhum Necip Fazıl'ın Cumhuriyet'in 50. yılı vesilesiyle yazdıklarının hatırlamanın tam yeridir: "Acıklı manzara... Benzeri görülmedik derecede acıklı..."

Esasında Türkiye'de *istiklal* ve *istikbal* perspektifli bir *muhasebe* yeni bir anlamlandırmayı yansıtacak tarihyazımı tasavvuruyla doğrudan bağlantılıdır. Mesela Lozan'a ilişkin "Zafer mi, hezimet mi?" gibi yakın tarihin belki en çok tartışılan fakat çok da anlamlı olmayan indirgemeci karşıtlıklarının artık aşılabilmesi gerekir. Aynı zamanda övgü ve basit eleştirilerin ve dolayısıyla da böylesi bir ortama süreklilik sağlayıp değerlendirmeleri sansürleyen *hegemonyanın* da... Türkiye'deki krizi sadece bir partiye yüklemeye kolaycılığın kapılmadan bir zamanların hararetli post-Kemalizm diskurunun zıddını tahkim etmeden yaşananların yeniden gözden geçirilmesi gerektiği çok açık.

Ne yazık ki imparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş dönemini uzun zaman post-Kemalist zaviyeden ele alanlar günümüzde hemen her şeyi *etnisite* ve diğer müfsit temayüllerin tesiri altında yeniden değerlendirdiklerini ve bir çıkış yolu bulacaklarını sanıyorlar. Kimlik çalışmalarına önemli katkılar sunan inişli çıkışlı post-Kemalist yaklaşımlar Türkiye'de "Demokratikleşme tabii olarak İslâm'ı öne çıkarır!" anlayışını güçlendirmekten duydukları rahatsızlıkla şimdilerde güya geçmişle yüzleşirken Cumhuriyet tarihinin tüm menfi olaylarını âdeta bir "Müslümanlık laneti" üzerinden açıklayarak hatalı tarih okumalarını sürdürmektedirler. 12 Eylül rejimi ile sınırlamayı tercih ettikleri "Türk-İslâm sentezi" siyasetinin daha ziyade Türk tarih tezinin, dolayısıyla Kemalist ideolojinin kuvvetli bir parçası olarak ortaya çıktığını, dahası Cumhuriyet ideolojisinin Batı tipi bir din-devlet ayrılığını seçmediğinin de ayırına varamıyorlar bir türlü. Bununla beraber Türkiye'de kimliklerin önce İslâm'ı, sonra diğer aidiyet bağlarını öne sürmeleri, *müştereklerimizi* artıracak, ayrılıklarımızı azaltacaktır. Bunun için Cumhuriyet tarihinin ikinci yüzyılında sağduyulu ve kapsamlı yeni değerlendirmelere ihtiyaç vardır.

Şüphesiz istiklalın vurgusu *şimdiye*, *istikbal*inki *geleceğe*dir. Ancak bu gelecek, kaynağını ve dinamizmini geçmişten alır. *Biz* *kimiz*, sorusunun cevabı kimlik de bu projeksiyona dayanır. İstikbal, bir toplumun dünden bugüne taşıya geldiği tarihsel misyonun bir uzantısıdır. Mevcudu destekleyen, geleceğe ışık tutan bir tarihsel misyonu bulunmayan toplumlar köksüzdürler, birleştiricisi olmayan bir kalabalıktırlar. Sosyolojide böylesi insan birlikteliğine halk deniyor. Halk, bir inanç birlikteliği olan millete karşılık yalnızca refah peşinde koşan, kısaca bir tarihsel misyona sahip olmayan insan topluluğudur.

İnsanın hem şimdiye hem de geçmişe bakarken kaybolmaması, göremedikleri arasında şaşkınlığa düşmemesi "yoldaki işaret" ve "işaretçilere" dikkat etmesiyle mümkün. Böylesi bir yüzyıl dönümünde 20. yüzyılın son on yılında kendisinden en çok bahsedilen liderlerden rahmetli Aliya İzzetbegoviç'i vefatının 20'nci seneidevriyesinde düşüncelerinden bir kesitle anmak istedik. Çünkü o, *anlam arayışından* başlayarak insana dair pek çok mesele üzerine düşünen Müslüman bir *mütefekkir*, baskılara boyun eğmeyen bir *mücadeleci*, halkının istiklal savaşına öncülük eden bir *lider*, ülkesinin, İslâm dünyasının ve dünyanın geleceğine kafa yormuş bir *bilge*dir.

Entelektüel hayatının ilk yıllarından itibaren İslâm âlemi tahayyülünü merkeze alan Aliya 20. yüzyıldaki İslâmcılık düşüncesinin en önemli kilometre taşlarından biridir dense abartılı olmaz. Bu yüzden "Aliya'yı okurken," der merhum Âkif Emre, "maddi şartların tüm olumsuzluklarına rağmen fikri ve ahlaki açıdan zengin bir bilge liderin tarihi nasıl yeniden kurabileceğine tanıklık ediyorsunuz." diye de devam eder. Mayıs 1994'te Mekke'deki konuşmasında Aliya hac vesilesiyle *hatırlamanın* değerine dikkat çeker. Hatırlamaya milletlerin niteliğini tayin sürecinde de olağanüstü derecede önemli bir işlev yükleyen Aliya, "Önemli meseleleri hatırlayan milletler; tarihe sahip olurlar [...] Kendi devletimizi istiyoruz, çünkü devletsiz bir millet evsiz bir aileye benzer. Allah devleti olmayan bir halka mensup olmayı yasaklamıştır. Bizler, Allah'ın izniyle [...] bizi tüm rüzgârlardan ve fırtınalardan koruyacak bir yuvaya sahip olmaya kararlıyız." diyor. Çok farklı bir iklimde ve kontekste dile getirilse de kendimiz ve geçmişimiz üzerine daha dikkatli düşünmemizi mümkün kılacak bir tefekkür zemini olabilir yukarıdaki cümleler.

Aliya, ihramın her insanın kökeninin aynı erkek ve kadına ulaştığı hakikatinin unutulmaması ve herkesin denk olduğunun zihinde tutulması için giyildiğini söyleyerek insanın en yalın hâlini *hatırlatmayı* tercih eder. Hakikaten bu, insanlığın eşitlik konusundaki ulaşılması imkânsız düşüdüdür. Hac ve ihramın pek çok anlamından birinin insanın Allah'ın huzurunda yalnızca iyi ve kötü amelleriyle kalacağına düşünülmesi olduğunu belirttikten sonra ise şöyle devam ediyor: "İnançsız oldukça sade ve anlaşılması kolaydır. Tüm *büyük hakikatler* sade ve tüm insanlar için makuldür. Onları anlamak için ne çok okumaya ne de eğitime ihtiyaç vardır. Sadece temiz bir kalp ve düzgün bir zihin yeterlidir."

Herhâlde yukarıdaki satırlar bir lider ve düşünür olarak Aliya'nın portresi çizilmek istendiğinde mutlaka hatırlanması gereken pasajlardandır. Kendisini İslâmî bütünün/ümmanın sorumlu bir üyesi olarak gören Aliya asla salt Bosnalı lider sıfatına sığdırılacak bir şahsiyet değildi. Yaşadığı asrın bütün Müslüman bünyelerinden haberli, bünyenin marazlarını teşhiste son derece hazık bir hekimdi. Ona göre "insanlık muafiyet değil mükellefiyet" demektir. Bu yüzden Kur'an, bizlere imtihan ve meşakkatlerin, insanları ve milletleri güçlü kıldığını öğretir. Keza sıkıntıların sonrasında bir ferahlığın geldiğini de... Hâsılı istiklal mücadelemiz tamam, ama *istikbal* ile ilgili sorunlarımız her hâliyle çözülebilmemiş değildir. Bunun için *yeniden doğuşun* problemlerini aşmayı sağlayabilecek mükellefiyet esaslı bir *yeniden mücadeleye* ihtiyaç var. Çünkü "Bize düşen çalışmak ve mücadeleyi sürdürmek, bunu en iyi biçimde yapmak. Tarihi ise Allah yönlendirecektir."

Yeni sayımızda buluşmak temennisiyle...

İÇİNDEKİLER

GÜNDEM

04

Cumhuriyet'in 100 Yılı
Mustafa AYDIN

12

Yeni Bir Paradigmaya Yazgılı
Kürt Milliyetçiliği
Ercan YILDIRIM

16

Ergenlik Döneminin
Kavramsal Analizi
Burhanettin CAN

27

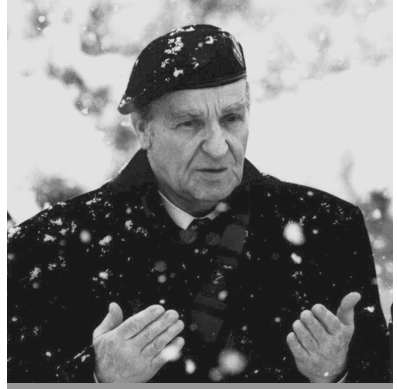
Türkiye Ekonomisinde
Rasyonalite Arayışı:
Orta Vadeli Plan Neyi
Değiştirdi?
Emre SAYGIN-Tahsin YAMAK

32

Yabancı Düşmanlığına Karşı
Dostluk Siyaseti
Yasin AKTAY

36

Ortadoğu'dan

DOSYA

43

Aliya'dan Müslümanlara
Şifa Sunan Acı Reçeteler
Metin Önal MENGÜŞOĞLU

49

Aliya'yı Anla(t)mak
Kamil ERGENÇ

Umran

Sahibi

Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş. Adına
Şemseddin Özdemir

Genel Yayın Yönetmeni

Cevat Özkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Metin Çığırkçı

İdare Merkezi

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.
Defne Han No: 27/15
Cağaloğlu Fatih-İST.
Tel: (0212) 293 90 41
(0543) 281 58 85
www.umrandergisi.com.tr
editorumrandergisi@yandex.com
aboneumrandergisi@yandex.com

Temsilcilikler

Ankara: (0312) 418 12 77
İzmit: (0542) 250 75 77
Trabzon: (0462) 321 95 44

Görsel Yönetmen

Tekin Öztürk

Baskı: Şenyıldız Yay. ve Matbaacılık
Gümüş Suyu Cad. Işık San. Sit. No: 19 C Blok
102 Topkapı/İstanbul Tel: (0212) 483 47 91

Ekim 2023 Sayı: 350

(İlk yayın tarihi: 1991 Bülten,
1993 Umran adıyla)
Yaygın, süreli, ayda bir yayımlanır.
Yazıların ve ilanların sorumluluğu
sahiplerine aittir. Bu dergi basın
meslek ilkelerine uymayı taahhüt
eder. Umran dergisi TÜRDEB ve
DERGİBİR üyesidir, Kültür ve Turizm
Bak. Kurumsal Abonesidir.

53

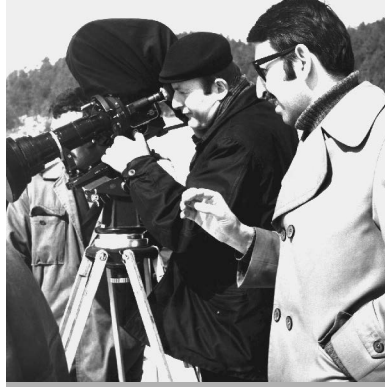
Bilge Kral'ın Gözüyle Eğitim

Mehmet Furkan ÖREN

57

Aliya ve İslâm Dünyası

Gülşen ÖZER

KRİTİK

63

Yücel Çakmaklı Sinemasında Kadın Profilleri

Yıldız RAMAZANOĞLU

70

Hüseyin Atay Hoca'nın Serüveni

Halim SEZER

79

Başını Örtten Kızlar Neden Felsefe Bilmelidir?

Kâmil YEŞİL

KÜLTÜR SANAT

82

Dindar Çevrelerdeki Değişim, Fetvalar ve Bakış Açısındaki Problemleri Konu Alan İki Kitap

Nevin MERİÇ

84

Osman Özbahçe ve Sağlam Eleştirisi

Ömer KANTARCI

Nasıl Abone Olabilirsiniz?

1. Umran Dergisi'ne abone olmak veya aboneliğinizi yenilemek için 0212 293 90 41, 0543 281 58 85 abone hattımızı arayabilirsiniz.
2. www.umrandergisi.com.tr sitemizden Abone Formu'nu doldurarak abone olabilirsiniz.

Abone Ücretleri (Yıllık/12 Sayı)

Yurt içi: 380 TL (Öğrenci: 320 TL), Yurt dışı: 80 Euro

Birim Fiyatı: 36 TL

Abone Ücretini Nasıl Ödeyebilirsiniz?

1. 0543 281 58 85 nolu abone hattımızı arayıp kredi kartınız ile.
2. Posta Çeki hesabımıza abone ücretini yatırarak.
Posta Çeki Hesap No: 654482 Alıcı Adı: Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.
3. Banka Hesap numaramıza havale edebilirsiniz.
Banka Hesap No: 8515535-2
IBAN: TR46002050000851553500002 Kuveyt Türk
Hesap: Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.

CUMHURİYET'İN 100 YILI

MUSTAFA AYDIN

Cumhuriyet yüz yaşında. Ünlü İslâm düşünürü İbn Haldun bu süreyi her ne kadar ortalama bir devletin ömrü sayıyorsa da bu zaman aralığı, toplumlar, devletler ve medeniyetler için çocukluk dönemi denebilecek bir zaman aralığıdır. Düşünürün süre biçtiği o devletler henüz tüzel kişiliğini kazanmamış, sosyal politik teşkilatlarıdır. Bizans'ı ayrı bir devlet sayarsak Roma yaklaşık 1000 yıl, Osmanlı 600 yıl yaşamışlardır. Hanedan değişikliklerini göz ardı edersek 2 bin yılı aşkın Mısır ve devletinden söz edilebilir. Başka bir ifadeyle bu bağlamda Cumhuriyet'in, henüz ergenliğine yeni ulaşmamış, geleceğe umutla bakan, bir insan ömrüyle karşılaştırıldığında ortalama 15 yaşlarında, tabir caizse çiçeği burnunda bir delikanlı olduğu söylenebilir.

Aslında bu yazının çıkış noktası "100. yılında Cumhuriyet" tir, yani 100 yılın sonunda Cumhuriyet'in geldiği noktanın değerlendirilmesidir. Ancak bu değerlendirmenin başından bugüne yaşanan sürecin ele alınması daha uygun olacaktı ve öyle de yapıldı. Sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için de yarım düzine kadar soruya sağlıklı bir cevap bulabilmek gerekir. Zaman olarak yüz yıl böylesi bir değerlendirme için yeterli bir zaman aralığıdır. Gerçi yegâne şart zaman değildir. Aynı zamanda övgü ve basit eleştirilerin ve dolayısıyla da böylesi bir ortama süreklilik sağlayıp değerlendirmeleri sansürleyen hegemoninin aşılabilmesi gerekir. Bundan sonra gerekli olan da tarihi veriler ve genel geçer bir mantıktır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın geldiği nokta ve Millî Mücadele, yeni bir devletin kurulması ve yeni bir sistemin oluşturulması, olanlar, olması gerektiği hâlde olmayanlar gibi noktalar üzerinde durmamız gerekir.

Kişisel, grupsal yönetimlerinin, salt siyasal bir organizasyon olmanın ötesinde gerçek anlamda süreklilik taşıyan bir devlet niteliği taşıyan Osmanlı, Batı'nın korkulu rüyası olmuştu. 300 yılı aşkın bir zaman bu devletin çökertilmesi, Avrupa'nın önemli bir gündem maddesiydi. Çok sıkıntılı uzun bir süreçten sonra nihayet 20. yüzyılın başlarında Batı ülkelerinin ortak girişimiyle Osmanlı'nın son toprak parçası da işgal edildi. İşgal edilen bu toprak parçası tabi başta Anadolu olmak üzere, Balkanlarda Selanik gibi yerleri içine alan ve kısa bir nitelemeyle Trakya denen bölge, Anadolu'nun güneyinde başta Kerkük, Musul gibi yerler olmak üzere Irak ve Suriye'nin geniş bir kesiminden oluşuyordu. Batılı ülkeler her işgalinde fiilen görev almış ve mevzii Anadolu çıkartmaları yapmışlarsa da yedi düvel/devlet bu işgal işini Yunanistan'a ihale etmişti. Böylece 600 yıllık devletin bu son toprakları da işgal edilmişti.

İşgale son vermek ve yıkılan sistemin yerine yeniden bir düzen sağlamak üzere bu topraklar üzerinde yaşayan bütün bir toplum seferber oldu. Padişah Vahdettin'in görevlendirdiği Mustafa Kemal başta olmak üzere yaygın bir ifadeyle silah arkadaşları, Türk'üyle Kürt'üyle farklı kesimlerin âyanı ve eşrafı, halk katları, Millî Mücadele için ayaklandı. Tarihte olduğundan çok fazlasıyla tarikatlar millî mücadelede aktif bir rol oynadılar. Ellerinin altındaki kitlelerini cepheye sürerken Mehmet Âkif gibi İslâm düşünürleri camilerin kürsülerinden milleti Millî Mücadele'ye davet ettiler. Hareket, bütün bir milletin mücadelesi olması sebebiyle de "Millî Mücadele" adını taşıyordu.

100 yıl önce gerçekleştirdiğimiz ve Cumhuriyet'le sonuçlanan istiklal mücadelemiz tamam, ama istikbal ile ilgili sorunlarımız her hâliyle çözülebilmüş değildir. Bunun için sağduyulu ve yasal bir *yeniden* mücadeleye ihtiyaç vardır.

Bu mücadelenin pratikteki hedefi Osmanlı'nın son sınır belirleme metni olan Misâk-ı Milli sınırları içinde yer alan toprakların düşmandan temizlenmesi, işleye gelen ve akamete uğrayan ve kısaca saltanat diye nitelenen Osmanlı düzeninin ve Müslümanların 500 yıllık sembolik bir kurumu olan hilafetin yeniden ikamesiydi. Bu olağanüstü dönemde toplumun düşünebildiği bu idi. Bu hedef için de her şeyden önce, hep güvendiği ve aileden biri olarak algılaya geldiği devletin bağımsızlığının elde edilmesi gerekiyordu. Çünkü devletin bağımsızlığı milletin bağımsızlığı demektir. Bu hedef ta başlangıçlarda öncü lider Mustafa Kemal tarafından da deklare edilmişti. İslâm dünyasının, bu mücadeleye katkı için topladığı ama harcan(a)mayan katkısının önemli bir sebebi de bu idi.

DEVLETİN VE YENİ DÜZENİN KURULMASI

Topyekûn verilen bir mücadelenin sonunda Batı'nın işgalci emperyalist güçlerinin üzerimize sürdüğü Yunan çapulcularını Ege'de denize döküp bu kurtuluş mücadelesinin içinden zaferle çıkmıştık. Sıra, devlet ve onun nezaretinde yeni bir düzen kurmaya gelmişti. Ne var ki yendiğimiz düşmanın sistemiyle donanmaya başladık. Şüphesiz her türlü kültürle ilişki sosyolojik ifadesiyle *kültürleşme* esastır. Başka bir ifadeyle hiçbir kültür bir diğer kültüre karşı kendini kapatamaz. Burada sorun, "kültürleşme"nin sonunda "kültürlenme"yi sağlayabilmek, eş deyişle sağlıklı sentez ve biresimlere ulaşabilmektir. Kültürlenme, belli bir toplumun alt kültürlerinden ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ya da grupların buluşması ve bir etkileşim süreci sonunda her iki kültürde de bulunmayan yepyeni bir senteze ulaşılmasıdır. Bunun sağlık-

lı yolu ise ne geçmişin öylece aktarımı ve ne de başka kültürlerin öylece kabulü değildir. O toplumun tarihsel misyonunun projeksiyonunda istikbaline ilişkin sonuçlara varabilmektir. Bu çerçevede kurumların hiçbirinin öylece alınması gerekmez, her şey yeni konumlar kazanır.

Mesela burada kurtarılması için yola çıkılan saltanat ve hilafet bile bir nihai hedef değildir. Saltanatın yerine Cumhuriyet ilan edilir (ki edilmiştir), tarihsel İslâm birliği misyonunu sağlayan hilafetin yerini daha yeni örgütsel bir yapı alabilir. Toplumun potansiyeli de buna açıktır. Bu çerçevede Şerif Mardin'in bir değerlendirmesiyle mesela toplumun Cumhuriyet'le hiçbir sorunu olmamıştır, hilafet nereye gitti?, dememiştir. Çünkü Cumhuriyet, cumhur potansiyeline yabancı olmadığı gibi, hilafet de dinin bir ilkesi değil tarihsel bir olgusudur. Ama dininin karşısına yeni bir din gibi çıkarılan laikliği özümse(ye)memiştir. Ne yazık ki bütün reformlarda toplumun tarihsel misyonu ile çelişen bir uygulamayı görmek mümkündür. Aslında olması gereken çözümlerin önemli bir kısmı sanki İslâm ile hesaplaşırçasına bir karşıtlık üzerine oturtulmuş gibidir. Hatta işin başında bulunan seçkinler kuşağına da millete taviz vermeden bu çizgiyi korumaları gerektiği sıkı sıkı tembihlenmiş gibidir.

Payitaht İstanbul işgal altında olduğu için, mücadele üssü, işgalden uzak, Anadolu'nun merkezi kasabalarından birisi olan Ankara'da oluşturuldu. Sonunda doğal şekilde yeni devlet de Millî Mücadele'nin merkezliğini yapan Ankara'da kuruldu. 1923 yılında, sistemi Cumhuriyet olarak ilan edilen merkezî hükûmet (ulus devlet), Mustafa Kemal'in inisiyatifinde

yaklaşık on yıl içinde hemen her alanda devrimler yaptı. Fransız Lord Kinross gibi Türkiye'nin gelişimi ile ilgilenen tarihçilerin kaydına göre Mustafa Kemal sağlık sorunları sebebiyle 1933 yılından itibaren icra işini büyük çapta başkalarına devretmiş, kendisi danışman konumunda olmuştu. Başka bir ifadeyle devrim işlerini tabiri caizse bu naipler sürdürmüşlerdir. Mesela medreselerin kapatılması, Ayasofya'nın müze yapılması gibi pek çok değişiklik bu yeni dönemde gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı başta olmak üzere, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, karma ekonomi sisteminin belirlenmesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması, Şapka Ve Kıyafet Kanunu'nun çıkarılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Medeni Kanun'un kabulü, harf devrimi, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, Üniversite Kanunu, Soyadı Kanunu, Atatürk'ün fiilen müdahil olduğu devrimlerin ön planda yer alanlarıdır.

Aslında devrimlerle ilgili yürürlüğe konan proje, 19. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkeleriyle aralarındaki açıklığı kapatmak üzere, Prusya Kralı gibi bazı Doğu Avrupa ülkeleri devlet adamlarının oluşturduğu, *kameralizm* adını taşıyan hazır bir sistemdi. Bu sisteme göre mutlak güce dayalı merkezi hükümet,

gönlünce kararlar alıp uygulamaya koymalıdır. Ne yapılması gerektiğine, topluma sormadan bu siyaset seçkinleri karar vermelidir. Çünkü 'cahil toplum' ne yapılması gerektiğini bilemezdi. Onun için de tarihsel değerlerini bile göz önünde bulundurmamak gerekmezdi. Başka bir ifadeyle toplum, seçkinlerce bir bal mumu gibi şekillendirmeliydi. Geri kalmışlıktan kurtulup kalkınmanın bir başka yolu da yoktu. 1930'lu yıllarda İtalya'da ortaya çıkan faşizm ve Almanya'daki Nazizm bu konuda daha uç noktadaki uygulamalardır. Türkiye'de uygulanan proje de kendine özgü yönleriyle bir kameralizmdir. Onun için de bazı rasyonel sonuçlar elde etmiş ise de projenin uygulandığı pek çok toplumda olduğu gibi toplumun tarihsel misyonu ve onun geleceğe yönelik istikbali göz ardı edilmiş ve gerilimler doğurmuştur ki Türkiye bunlardan birisidir.

Esasen işgale uğramış toplumların verdikleri millî mücadeleler iki aşamalı bir olgudur: *İstiklal ve istikbal*. İstiklal, bağımsız olmak, bir başkasının boyunduruğu altında bulunmamak anlamlarına gelir. İstilacıları ülkeden çıkarmak, dışarıdaki vesayetçilerden kurtulmak bir istiklal işidir. Biz de verdiğimiz Millî Mücadele'nin sonunda (eksikli de olsa) bunu elde ettik. Ulus devlet mantığı içinde bunun marşını bile yazdık. Gerçi Misâk-ı Millî sınırlarına ulaşama-

dık. Trakya'da Millî Mücadele lideri Mustafa Kemal'in doğduğu Selanik, güneyde özbeöz vatan parçamız olan Musul ve Kerkük sınırlarımızın dışında kaldı. Bize dâhil olmak isteyen Suriye ve Iraklı tarihsel tebaamızı kanatlarımızın altına almaktan çekindik. Dâhil oluverirler korkusuyla araya 500 kilometreyi aşkın bir mayın tarlası oluşturduk. 1959 yılına kadar İngiltere kızarı diye Kıbrıs'a hiçbir resmî ziyarette bulunamadık. 1940'lı yılların sonuna kadar İngiltere, 2000'li yıllara kadar ABD vesayetinde kaldık. Başka bir ifadeyle istikbal sorunumuz tam çözülemediyse de istiklaline sahip bir ülke olduk.

Millî Mücadele'nin ikinci ögesi olan istikbal ise kısaca gelecek demektir. Bir toplumun geçmişten aldığı projeksiyonla yaptığı bir gelecek tasarımıdır. İstiklalın vurgusu "şimdi"ye, istikbalinki "geleceğe"dir. Ancak bu gelecek, kaynağını ve dinamizmini geçmişten alır. Biz kimiz?, sorununun cevabı olan kimlik de bu projeksiyona dayanır. İstikbal, bir toplumun dünden bugüne taşıya geldiği tarihsel misyonun bir uzantısıdır. Var olanı destekleyen, geleceğe ışık tutan bir tarihsel misyonu olmayan toplumlar köksüzdürler, birleştiricisi olmayan bir kalabalıktırlar. Sosyoloji dilinde böylesi bir insan birlikteliğine halk denir. Halk, bir inanç birlikteliği olan millete karşılık yalnızca refah peşinde koşan, kısaca bir tarihsel misyona sahip olmayan insan topluluğudur.

İstikbalin istiklal ile sıkı bir ilişkisi vardır. Bu durumu istiklal marşı üzerinden gösterebiliriz. O günün ruhunu bize en iyi şekilde veren "İstiklal Marşı" istikbale de vurguda bulunur. Çünkü "İstiklal Marşı", ortamı, nasıl bir mücadele verildiğini, sonuçtan beklentinin ne olduğunu, neyin sürdürülmesi gerektiğini en iyi anlatan metindir. Bizim "İstiklal Marşı"ımızda da tarihsel misyonumuzun dinî ve millî değerlerine vurgu yapılır: İlah (Allah), Hak, Allah'ın vadi, Hakka tapma, mabet, iman, şahit, şehit/şühedâ, şehâdet, şehit oğlu, cennet (vatan), ezan, secde, kurban olmak, bu manevi/ dinî kültür kodlarıdır. Bu doğrudan dinî olanların yanında, sancak, bayrak, hilal, vatan/yurt, arş, şafak, ocak, kan, kahraman, hür yaşamak ve benzeri millî alegorik kavramlar yer almaktadır. Bunlarla işlenen tema, vatanın bağımsızlığı, tarihsel sürecin devamlılığı düşüncesiyle buluşturulmakta-

dır. Aşağılamak için millî değerlere uzanan bir el, ne adına olursa olsun bir namahrem elidir, toplumun istiklaline kast etmektir.

Toplumun istiklal beklentilerini dışlayan uygulama, ilk elde beklemediği, Millî Mücadele'nin başlangıçtaki hedeflerle uyumlu olmayan bir kurgulamada idi. Ne olduğunu pek de iyi anlamadığı söz konusu uygulamalar tabii toplumda derin bir burukluk meydana getirdi. Mesela denize döktüğü şapkalı işgalciler sanki geri gelmiş, sokaklarda dolaşıyordu, bu duruma itiraz edenin kellesi gidiyordu. Sanki bir ironi yaşıyordu. Ortaya çıkan kırgınlık Şerif Mardin'in dile getirdiği bir merkez-çevre karşıtlığı olarak günümüze kadar süregeldi.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

Aradan 100 yıl geçmesine rağmen seçkinler yapı özellikle onun siyasal partisi CHP, bir geçiş dönemi içinde gerçekleşen uygulamaları gözden geçirip bir değerlendirmeye ve çağın gereklerine göre yeniden yapılanmaya hiçbir biçimde yanaşmadı. Bunları mutlak veriler saydı ve ebedileştirmeye çalıştı. Çünkü bu şartları kendi varlık sebebi gördü. Hep tepeden baktı, kendisini sistemin yegâne sahibi, toplumun vasisi konumuna yerleştirdi, hiçbir yüzleşmeye girmede. Hatta toplumla devlet arasında hep bir mesafe koymaya çalıştı. Mesela "Bu devlet hepimizin, cumhurundur. Yapılanların elbette eksikleri vardır. Bunlar olağanüstü şartların, bir geçiş döneminin uygulamalarıydı, o zaman böyle gerekmişti, onun için bunları şimdinin değil o günün şartları içinde değerlendirelim, toplumun tarihsel misyonuyla, çağın gerekleriyle uyuşmayan şeyleri tarihe bırakalım, geçmişe değil, şimdiye ve daha da önemlisi geleceğe bakalım. Artık önümüzdeki iş insanlığın, toplumun geldiği noktada eksikliklerin düzeltilmesi ve geliştirilmesi zamanıdır..." diyemedi ve diyecek gibi de gözüküyor.

Seçkinler inandıklarını ileri sürdükleri ilkeleri de kalıcı bir tarihe değil, kültür mezarlığına çekiyorlar. İşin gerçeği hiçbir sosyal/politik yapı kalıcı değildir, değişmek zorundadır. Böylesi makul bir açıklama yapabilsediler söz konusu burukluk ortadan kalkacak, işin muhatabı olan millet bu konuları bir daha tartışmayacak, gerçekleşen istiklalinin yanında istikbalinin de tamamlanacağına inanacaktı. Ama olmuyor, bir tükeniş süreci yaşıyorlar ve yaşıyorlar.

İstiklalin vurgusu ‘şimdi’ye, istikbalinki ‘geleceğe’dir. Ancak bu gelecek, kaynağını ve dinamizmini geçmişten alır. Biz kimiz?, sorusunun cevabı olan kimlik de bu projeksiyona dayanır. İstikbal, bir toplumun dünden bugüne taşıya geldiği tarihsel misyonun bir uzantısıdır.

İşin gerçeği kısaca *cumhuriyet*, siyasi gücün halk ve temsilcileri tarafından paylaşıldığı sistem demektir. Genelde monarşinin zıddıdır. Başka bir ifadeyle cumhuriyette devlet cumhura aittir, dolayısıyla temsil, o ülkede yaşayan bütün vatandaşlar tarafından serbest bir seçimle belirlenir. Ne var ki dünden bugüne cumhuriyet adını taşıyan pek çok monarşi var olagelmıştır. Birçok tarihi cumhuriyette, temsil kişisel statüye dayanmış ve seçimlerin rolü sınırlı olmuştur. Bu durum günümüzde de geçerlidir; resmî adlarında “cumhuriyet” kelimesini kullanan 159 devlet, temsil hakkını ve seçim sürecini dar bir şekilde sınırlayan devletler arasında yer almaktadır. Başka bir deyişle günümüzde de adı cumhuriyet olan pek çok monarşi var olmuştur.

Bizde de 1923’te ilan edilen Cumhuriyet 1950 yılına kadar gerçek anlamda bir cumhuriyet olmamış, hanedanlığa dayanmayan ama bir tür monarşi olarak işlemiştir. Kaldı ki cumhuriyet formel bir olgudur, içeriğini demokrasi gibi özel siyasal sistemler belirler. Öyle ki bu siyasal sistem cumhuriyetin tanımında geçen “siyaseten kullanılan gücün halk ve temsilcileri tarafından paylaşıldığı, temsilin vatandaşların katıldığı serbest seçimler tarafından belirlenebilir olduğu devlet” nitelemesini gerçekleştirdiği oranda, İngiltere krallığında olduğu gibi sistem cumhuriyet sayılabildiği gibi bu nitelemeye ihtiyaç bile duyulmayabilir. Bu açıdan bakıldığında bir başlangıç önemliyse de Türkiye’de 1950’ye kadar var olmayan, yalnızca, demokrasi değil, aynı zamanda gerçek cumhuriyet rejimidir denebilir. Ama şüphesiz bugün sahip olduğumuz cumhuriyet önemli bir rejimdir. Yeter ki içini gerçek katılımın öznesi olan cumhur iradesiyle doldurabilelim. Şüphesiz bu noktada bir mesafe de katetmiş bulunuyoruz.

Toplumumuz 100 yıl önce ciddi bir sistem değişikliği yaşadı. 600 yıllık geniş kapsamlı bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı, yerine tarihsel gelişimin şartları gereği kapsamu daha dar bir ulus devlet kuruldu. Kemal Karpat gibi tarihçilerimize göre Türklere özgü, kişi, aşiret, boy ve soy mülkiyetinden çıkmış, sürekli bir tüzel kişiliği ve toplum geneline ait bir tarihsel misyonu olan ilk devlet Osmanlı İmparatorluğu’dur. Bu büyük devlet oluşumunda tam anlamıyla orada duran bir tarihsel misyon oluşmuştur. Bu söz konusu misyon, günümüzde modern diye nitelenen devletlerin belirgin işlevi olan toplumsal sosyal ve siyasal güvenlik, ekonomik düzen, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi öneminde şüphe bulunmayan ama güncel konuları çözmek için oluşturulmuş örgütsel yapılardan farklı bir şeydir. Eğer böylesi bir organizasyon diğer toplumlar arasında bir varoluş amacını gerçekleştiriyorsa ve toplum geneli adına bir seçkinci kurgusu konumundaysa bu örgütsel yapı kadim bir devlet anlayışından farklı olarak salt siyasal bir örgüttür. Gerçi tüzel kişiliği esas alan siyaset sosyolojisine göre asıl devlet 15. yüzyıl sonrasında Batı’da üretilmiş bir olgudur. Buna göre devlet toplum için vardır ve güncel sorunlarını çözmek için oluşturulmuştur.

İşin gerçeği böylesi bir yapıya devlet demenin bir mantığı da yoktur, bu bir siyasi organizasyondur. Modern söyleme göre devlet toplum içindir, ama toplum hiçbir şey için değildir, çıkarının dışında bütün insanlığa sunacağı bir değeri yoktur. Yani var olmasının amaçsal bir gereği de yoktur. Günümüzde ekonominin bu kadar başat bir rol oynaması da böylesi bir ortamın ürünüdür. Konu, kişi başına, gayri safi millî hasıladan ne düşüyor, yılda kaç kilogram et, hububat ve elektrik tüketiyor, şeklini almıştır. Ne kadar insanlık, diye bir soru sorma şansımız yoktur. Çünkü egemen olan modern kültür bu çok önemli ögeyi ölçecek bir ölçü ortaya koy(a) mamıştır.

Diğer bir deyimle devlet adını taşıyan siyasal örgütlerin bazı güncel işlevlerinin ötesinde hak, adalet, beraberlik, insanlık gibi bir tarihsel misyondan söz edilemez. Bu açıdan 15. yüzyıl sonrasında Batı’da gerçek anlamda bir devletin olmadığını bile söyleyebiliriz. Birlik çabaları, devamlılık ögesi taşımada zorlanan bu yapılara

bir süreklilik sağlama işidir. Böylesi oluşumlar sırf bir iç birlik değil, bir üst beraberlik ilkesine sahip olmadıkları için başkalarını kırmak düşüncesinde birer faşist olmak zorundadırlar.

Dünyada yaşanan bu süreç doğrultusunda Türkiye’de oluşturulan yeni devlet de bir “siyasal organizasyon” hüviyetiyle, mirasçısı olduğu devletin tarihsel misyonunu reddetti, tortu düzeyindeki bakiyelerin dışındakileri silmeye çalıştı. Bu bakiyenin en önemli unsurlarından birisi din (İslâm) olduğu için bütün yapıp ettiklerinde en önemli konusu din oldu, onun için de ona pirim vermemeyi esas aldı. İlgi çekicidir ki en önemli konusu din oldu, bu konuda politikalar geliştirmeye çalıştı. “Devlet sekülerizmi” olarak nitelemeyi önere geldiğim bu din politikasını da günümüze kadar sürdürdü. Yapılan hemen bütün devrimlerde bu tutumu açıkça izleyebiliriz. Mesela alfabe devrimi bunun tipik bir örneğidir. Pek çok şey gibi bu devrim de gerekiyordu ve esasen yüzyılı aşkın bir zamandan beri (1800’lerin ortalarında Münif Paşaların teklifiyle) düşünülmüş, ama bunu gerçekleştirmeye bir fırsat bulunamamıştı. Türkiye’nin en çok ilişkide bulunduğu o zamanlar mevzii olarak kullanılan Batı (Latin) alfabesini resmîleştirerek güncellemek gerekiyordu. Çin veya Rusya ile ilişkilerimiz çok ileri boyutlara ulaşırsa bunların alfabelerini güncelleme ihtiyacını duyabileceğimiz gibi.

Tabii ki yeni bir alfabenin alınmasında yanlışlık yoktu, yanlışlık toplumun tarihsel misyonunu karşısına almasıydı. İnsanımızı daha kültürlü hâle getirmek gibi pozitif bir amacın ötesinde yerli kültürle bağları koparmayı hedefliyordu. Bu öylesine katı bir uygulamaydı ki yarım yüzyıl sonra 1978’de, Arap harflerini övmek, Latin alfabesini yermek, harf devrimini eleş-

tirmek gibi bir eylemim olmamasına rağmen İstanbul’da çalıştığım gazetede öyle icap ettiği için, ifadesi Türkçe ama Arap harfleriyle yazılmış bir kaşe kullandığım için harf inkılabına muhalefetten Menemen Toplu Basın Ağır Ceza Mahkemesi’nde yargıldım.

Bu sorunlu ortama süreklilik sağlayan en önemli nedenlerden birisi Mümtaz Turhan’ın ifadesiyle rahat bir kültürleşme süreci yaşamaya ve meydana gelen değişimi içselleştirmeye fırsat verilmemesidir. Atatürk’ü Koruma Kanunu bu mâniyeler zincirinin zirvesidir. Herkesin kendisini uymaya mecbur hissettiği gizil bir baskı (*hegemoni*), dolayısıyla da ortama bir ikiyüzlülük hâkim olmuştur. Tabii zamanla olması gereken olmuş Atatürkçülük kendi içinde tıkanmış ve ülke için de bir tür tıkaç hâline gelmiştir. Leh veya aleyhte konuşulanlar ciddi değerlendirmenin ötesinde bir anlam ifade etmez hâle gelmiştir.

Burada sorunun önemli bir kısmı, Atatürk’ü kendine özgü tarihsel şartları içinde değerlendirememekten kaynaklanmaktadır. O, Türkiye tarihinin önemli bir şahsiyetidir, her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu lideridir. Devleti kurup, zamanında geçerli gördüğü birtakım siyasi, hukuki, kültürel icraatlar/inkılaplar yaparak işi gelişmeye bırakmıştır. Bu icraat, inkılap ve ilkelerin bir kısmı konjonktürel olduğu için miadını doldurmuş, bir kısmı ise varlığını sürdürmektedir.

Ne var ki bir kesim bu tarihsel oluşumu ebediyen var olacak değerler diye görmekte, ona sıkı sıkıya sarılmakta veya en azından öyle gözükmektedir. Öyle gözükmektedir diyoruz, çünkü dünden bugüne Atatürkçü olduğunu iddia eden pek çok kişi ve çevreler bu iddiaya

ters düşen işler yapmada tereddüt etmemişler, yani bağlamı dışında kullanılan her şeyde olduğu gibi onu istismar etmişlerdir. Mesela ilk elde Atatürk'e nispet edilebilecek bağımsızlık, üniterlik, egemenlik gibi ilkelere ters düştüğünde şüphe bulunmayan Amerikancı, FETÖ'cü, PKK'cı hareketlere destek vere gelmişlerdir. Ciddi bir çelişkinin ötesinde hayatiyetini yitiren bu kültür verileri kendisine tutunanları ayakta duramaz hâle getirmiştir.

100. yılda tabii ki Atatürk anılacaktır, zira şu anki cari tablonun baş aktörüdür, bu tablo onsuz okunamaz; kritik edilemez, tartışlamaz! Aydınlarımız belden aşağıya vuran ve marjinal diyebileceğimiz bazı eleştirilerin dışında ciddi hiçbir analiz çabasına girmeden bildik ezberlerini tekrarlamakta, anlamaya, bildik retorği aşip yeniden bir yorumlamaya yanaşmamaktadırlar. Hegemonik bir ortamda bir tür ikiyüzlülük sürüp gitmektedir. İyiden CHP'nin tekelinde kalan Atatürk, birincil vasfı olan Cumhuriyet'in kuruculuğundan CHP'nin kuruculuğuna tenzili terfi ettirilmiştir. Esasen üretilen külte göre Atatürk bu idi. Hâlbuki Atatürk bu toplumdan birisiydi. Tarihsel ayakları itibarıyla da böyledi, bir Osmanlı paşasıydı. İmparatorluğun çökmesi üzerine padişahın Millî Mücadele'yi başlatmak üzere güvenerek görev verdiği girişken bir Osmanlı paşasıydı. Geldiğimiz noktada yöneltilen eleştiriler bu gerçeği değiştirmez.

TARİHSEL MİSYONUN DIŞLANMASI

Sıradan gözlemlerle bile anlaşılacaktır ki toplumlar, biyolojik değil, kültürel birer varlık olsalar da tüm canlılar gibi kendine özgümlüklerde, doğmakta kısa veya uzun, bir yaşantıdan sonra süresini doldurup ölmektedirler. Bu gerçek, 15. yüzyıl başlarında vefat etmiş olan İbn Haldun'dan beri bilim dünyasında da günümüze kadar Oswald Spengler gibi düşünürlerce dillendirile gelmiştir. Bir önceki toplum yapımız olan Osmanlı da sonuç olarak bu yasanın dışında değildi. 600 yılı aşkın bir ömürden sonra son bulmuştur. Bunun tartışılacak bir tarafı da yoktur. Olsa olsa tartışılacak kısmı ölmesi değil, öldürülmüş olmasıdır! Ünlü medeniyet tarihçisi Arnold Toynbee'ye göre Osmanlı doğal şartlarda ölmemiş, erken bir zamanda Batılı ülkeler tarafından öldürülmüştür. Zira 400 yılda geliş-

minin doruk noktasına ulaşan bir medeniyetin bu gelişmişlik noktasını yaşamadan 200 yılda çöküş yaşaması da bunu göstermektedir.

İşgale uğrayan Osmanlı'nın son toprakları bunun üzerinde yaşayan bütün toplum kesimlerinin katılımı ve katkısıyla kurtarılmış, istiklal elde edilmiştir. Bu ülke yoktan yaratılmış olmadığı gibi bu toplum da dışarıdan gelmiş ve belli şartlar altında yaşamasına izin verilmiş bir insan kesimi değildir. Tabi seçkinci oyunu oynayıp topluma tepeden bakan kesim de dışarıdan gelmiş işgalciler değildirler. Yerlidirler ve bu toplumun bir parçasıdır. Ancak değişik nedenlere bağlı olarak toplumun tarihsel misyonundan bir sapma (kopma) göstermişlerdir.

Millî Mücadele hareketinin sonunda birinci aşama olan, yukarıda da belirtildiği üzere insana burukluk veren bazı eksiklikleri bulunsa bile istiklal kazanılmış, kaçınılmaz şekilde yeni bir devlet kurulmuştur. Hemen ilk günlerde modern teamüle uygun düşecek bir "İstiklal Marşı" da yazılmış, bağımsızlığın simgesi olan bayrak tescil edilmiştir. Devlete konan seçkinciler alfabeden ölçülerin değiştirilmesine, kılık-kıyafet düzenlemesinden Batı ülkelerinden yeni yasaların ithal edilmesine kadar pek çok alanda reformlar yapmışlardır. Bu reformlar bazı işlevleriyle yapılması gereken reformlar diye düşünülebilir. Mesela Batı alfabesinin alınmasına mevcut kültürü bir zenginleştirme işi olarak bakılabilir ve tabi bu hâliyle de yadırganacak bir tarafı olamaz. Ne var ki söz konusu hemen bütün reformlar bu bağlamda gerçekleşmemiş, tabir caizse toplumun yerli kültürü ve tarihsel misyonu ile hesaplaşmaya dayalı bir yol izlenmiştir.

Başka bir ifadeyle Millî Mücadele'nin ikinci aşaması olan istikbal tam topluma özgümlüklerde gerçekleşmemiştir. Bir toplumun kendine göre istikbal tarihsel misyonunun gerçekleştirimine bağlıdır. Dünya konjonktüründe ağırlıklı devletlerin varlık sebebi de budur. Buna tarihsel misyon da denir. Bunun en önemli göstergesi ise toplumun gönül rahatlığıyla benimsediği kimliktir. Kimlik, dışarıdan veya içeriden birilerinin yapıştığı bir etiket değil, fert ve toplumların kendisi için uygun gördüğü, başkalarından ayıran bir nitelemedir. Marketçilerin ürünlerin

üzerine yapıştırdığı bir açıklamadan farklı bir şeydir. Taşıyıcının kabul etmediği kimlik, kimlik değil, bir dayatmadır.

Kimlik dayatması insani bir iş değil, bir faşizan eylemdir. Bu bağlamda laik cumhuriyet etiketi bir kimlik olamaz. Çünkü bu niteleme o toplumu başkalarından ayırmadığı gibi, hiçbir kendine özgülüğü de ifade etmez. Siyaseten cumhuriyetçi, sözde laik pek çok toplum vardır. Bu ortak çizgilerin ötesinde o toplum nezdinde bir kendine özgülük olmalıdır. Sözelimi Yunanistan kendisini dünya toplumları karşısında Antik Çağ Grek toplumunun varisi, Hristiyan olmakla komşusu İtalya ile aynı, ama Müslüman olan Türkiye'den farklı bir toplum olarak görmektedir. Kimliğin gereği budur.

Tarihsel misyon ve onun kimlik gibi önemli unsurları her hâliyle seçkin zihninde teorik bir öge şeklinde inşa edilemez. Aslında ülkenin güncel misyonunda da bu ögeler var gözükmemektedir. Ama içerikleri doldurulamadığı için işlevlerini de yerine getirememektedir. Mesela Türk kavramı 16. yüzyıldan beri sadece bir ırkın adı değildir. Batı'da bile muhatap oldukları bir Müslüman kesimin adıdır. Cumhuriyet bir ırk kabul edince içerideki yüzyıllardır birlikte yaşadığı Kürtlerle bile ciddi ilişki sorunları doğmuştur. Bu sorun dışarıda da yaşanmıştır. Adı Türkiye Cumhuriyeti olan ulus devlet, sınırlarının dışındaki hiçbir Türk sorunu ile ilgilen(e)memiştir. Sorun bir Türk etnisitesi ise sınırların dışındaki bir Türk kesimi, sözelimi bir Kıbrıs Türkü bile bizi ilgilendirmez. Bir din olarak İslâm vardır ama doğal hâliyle değil, olması gerektiği şekliyle kabul edilmiştir. Buna göre bir tarihimiz vardır ama bu tarih, içinden çıkıp geldiğimiz Osmanlı değil, pek çok toplumun da geçmişi olan çok uzaklardaki Etiler, Sümerlerdir. Bu kısa açıklamalar bile toplumumuzun tarihsel misyonunun nasıl dışlandığını ve toplumun buna duyduğu özlemi anlatmaya yeter.

GELDİĞİMİZ YER

Şimdilerde milletin kimliği toplumsal hafızadan çıkmaya çalışmaktadır. Esasen asıl kimliğin yaşadığı yer toplumsal hafızadadır. Bir unutmaya yaşansa da belli şartlar altında ortaya çıkmaya çalışır. Şimdi böylesi bir sürecin eşliğindeyiz, tarihsel misyonumuz bir canlanmanın eşğini-

dedir. Ne var ki bu işin en iyi öznesi olan orta sınıfa müdahale üzerinden bir refah toplumuna dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Refah toplumunun din ve milliyet gibi bir sabitesi yoktur, o çıkarını bilir, vatan her yerdir, en iyi dindarlık mümkün olduğunca ondan uzak durmaktır ve tabi tarihsel misyon diye bir derdi de yoktur. Türkiye'de sosyolojik bakımdan sağlıklı toplum için gerekli güçlü, istikrarın garantisi bir orta sınıf vardır. Ne var ki bu çözülmeye çalışılmaktadır.

İstiklal önemli bir aşamaydı ve bu 100 yıl önce gerçekleştirildi. Yapılan reformların bir kısmı işlevsel açıdan yapılması gereken şeylerdi. Buna karşılık Osmanlı toplumsal yapısı da toz pembe değildi. Hemen bütün kurumları bir yeniden yapılanmayı gerektiriyordu. Osmanlı'nın enkazı üzerine oturtulmuş yeni devlet, bu sosyal politik yapılanmayı gerçekleştirmek, kurumları yeniden kurmak durumundaydı. Öyle de oldu, ne var ki bu yapılanma toplumun tarihsel gelişim çizgisiyle örtüşmedi, toplum bir travma yaşaya geldi. Kemal Karpat'ın ifadesiyle toplumda bir *öze dönüş* özlemi süregeldi. Bununla birlikte yapılanlardan bir kısmı, önceden planlanan çerçevesinde olmayan önemli sonuçları da doğurdu. Ama istikbalini gerçekleştirme ihtiyacı yerini hep korudu.

Kurulmuş ve işletmeye konulmuş devlet, adındaki nitelemeye de uygun tarzda *cumhurun* eş deyişle bütün bir toplumdur. Onun korunup geliştirilmesi de belli bir kesimin değil bütün bir cumhurun görevidir. Devlet dâhil hiçbir teşkilat olduğu gibi sürdürülemez. Çünkü kaçınılmaz olan değişimin bir sonucu olarak zamanla üzerindeki elbise kendisine dar gelir ve yenilenmek zorundadır. Onun için de bu süreçte yalnız sırf hatalı görülen uygulamalar değil, doğruları bile mutlaklaştırılmaz, zamanla yeniden yapılandırılır. Bugün sistemin ilkelerinden olan devletçilik, halkçılık, inkılapçılık ve hatta yüzyıl öncesinin jakoben laiklik ilkesinin bir anlamı yok, tüm alanlarda tabir caizse daha kristalize yasal uygulamalara ihtiyaç var.

"100 yıl önce gerçekleştirdiğimiz ve Cumhuriyet'le sonuçlanan istiklal mücadelemiz tamam, ama istikbal ile ilgili sorunlarımız her hâliyle çözülebilmemiş değildir. Bunun için sağduyulu ve yasal bir *yeniden* mücadeleye ihtiyaç vardır."

YENİ BİR PARADİGMAYA YAZGILI KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

ERCAN YILDIRIM

2023 seçimleri, öncesi ve sonrasıyla görünenin çok ötesinde ciddi sonuçlar doğuruyor. Kürt milliyetçiliği siyaseti de bu süreçte partilerinin adını iki kere değiştirerek varoluş şartlarını sorgulatacak hezimetlerle onları yeni bir çıkış, yeni bir yol aramalarına itiyor. Kürt milliyetçiliği paradigmasını büyük oranda belirleyen dış siyaset ve dünya sisteminin gidişatı ile Türkiye'nin yeni siyasal alanı hareketi değişime, dönüşüme zorluyor. Açıkçası Kürt milliyetçiliği siyasetini belirleyen küresel sistemdeki yeni doktrin ve yönelimler, zamanın ruhunun güçlü devlet mekanizması lehine akması, çok kutupluluk arayışının yönlendirdiği kapsayıcı birlikler eski zihniyetin çökmesini zorunlu kılıyor.

Bu açıdan küresel eko-politik Türkiye'nin hareket alanını genişletecek yönde şekilleniyor. Küresel sistemin 2008 krizi, 11 Eylül statükosunun nihayete ermesi, Avrupa'da radikal demokrasi ve entegrasyonun bitişi, Çin'in ikinci büyük ekonomi hâline gelmesi, Brexit, küresel sermayenin ulus devletlere tahakkümüne isyan, Rusya'nın yeni İmparatorluk doktrini, Akdeniz-Karadeniz havzasıyla Ortadoğu'daki dönüşümler, Post-Arap Baharı, Türkiye'nin Transatlantik ve Avrasya'yı aynı oranda gören politikası, ABD'nin güvenlik hattını Dedeğaç'a çekmesi, salgına bağlı yeni üretim ve tedarik politikalarının belirlenmesi, ulus devletlerin siyasette güçlü devletle içe kapanmacı tutumu, BRICS oluşumu, çok kutuplu dünya arayışları, Türkiye'nin Suriye, Libya, Doğu Akdeniz ve Karabağ'daki müdahaleleri, yeni Baharat yolu girişimi, vekâlet-enerji-iklim savaşları, Rusya-Ukrayna Savaşı, NATO'nun güçlenmesi ve genişlemesi, yeni ittifaklar, kıta Avrupası'nın aşırı sağa yönelmesi... Dünya sistemindeki bu paradigma değişimi Türkiye'nin *de facto* siyasallığını dönüştürdüğü, ulus devlet ufkunu genişlettiği gibi aynı zamanda etnik-mezhep-tarzı hayata dayalı fay hatlarına baskı uygularken aslında belirgin bir stabilizasyona da sürüklüyor.

Özellikle son seçimlerde muhalefetin masada etnik-mezhep-uç sol-yeni ırkçı, ulusalcı-eşcinsel ve marjinal hayat tarzına dayalı ittifakı kurup ağır yenilgi almaları, üç olay; Gezi-Hendek-15 Temmuz sonrası girilen düzen kurma ve görece birlik çabasının yerleşmesini sağladı. Bu, beraberinde muhalefette, ideolojilerin iç muhasebeye girişmesinde, yeni politika arayışlarına yönelmelerinde bir milat oldu. Belki de en ciddi paradigma değişimi teklifi, kitlesinin kendisine en fazla baskı yaptığı, 40 yıllık hikâyeyi yırtıp yeniden yazdırmayı gerektirecek dönüşüm talebi Kürt milliyetçiliği için geldi.

Seçimin kaybedenleri siyaseten sahneden çekilebilir fakat Kürt milliyetçi siyaseti tüm ihtimalleri denemenin, tüm yolları yürümenin, tüm kapılardan geçip yine eli boş "eve dönme"nin trajedisini yaşıyor. Kürt milliyetçi siyaseti kavşağın başında değil; bu sefer önünde çok yönlü yollar, ihtimaller yok. Ya son seçimlerde belirginleşen seçmenin de icbar ettiği gibi İstanbul ve Ankara merkezli bir siyasi faaliyet içine girecekler ya da başka partilerin arasında eriyebilecekler. Çünkü 1970'lerde başlayan, 1980-2010 arasında saltanat süren Fanonculuk, Arendtçi "aynıyla mukabele"cilik, kendi kaderini tayin propagandası ve bunu destekleyen AB, küresel siyaset yok!

HDP: TEMELSİZ ÖZGÜVEN, İRRASYONEL SİYASET

Kürt milliyetçiliği siyasetinin paradigma değiştirmesini gerektirecek tüm şartlar Arap Baharı'ndan sonra şekillendi. Arap Baharı'nın Türkiye'de karşılık bulması bir şekilde çözüm süreci ile absorbe edildi. Kürt milliyetçilerinin rasyonel zeminden uzaklaşıp doğucu romantizm ve güç istemiyle siyasal talepleri aşır Habur'daki gibi gidişatı "örgüt eksensiz" meydan okumaya geçince hem tüm seçmenler hem siyasi yapılar işlerin nereye evrileceğini izleme-

Kürtler İslâm ve Kürtlüğü meczetmiş, önceliği İslâm'a vermiştir. Burada temel mesele Türkiye'de kimliklerin önce İslâm'ı sonra diğer aidiyet bağlarını öne sürmeleri, müştereklerimizi artıracak, ayrılıklarımızı giderecektir.

ye başladı. Bu evrede "Türkiyelileşme" siyaseti yürüten eşbaşkanlardan Selahattin Demirtaş'ın "Seni başkan yaptırmayacağız!" çıkışının zaten süreci bitirmek için yapıldığı da anlaşılıyordu. Aslına bakılırsa HDP ve Kürt milliyetçileri Türkiyelileşmeden çok, Gezi-Fetö-Hendek sürecini Rojava ile birlikte yürütenlerin siyasetini güdüyorlardı. Burada ne Kürtler ne siyaset ne de akıl vardı. Gelinen aşamada reel siyasette AK Parti ve muhafazakârlarla hatta artık meselenin nihayete ermesini isteyen sağduyulu milliyetçilerle olan teması Kürt milliyetçi siyaseti kopardı.

Kürt milliyetçi siyasetinin yeni rotasını, bünyesinde Ekrem İmamoğlu, Mansur Yavaş, İyi Parti ülkücüleri, merkez sağ eğilimlilerin de oluşturduğu 2019 yerel seçimleri için kurulan ittifak belirliyordu. Rojava-Gezi-Fetö-Hendek denklemine kuranların sevk ettiği Kürt milliyetçi siyaseti "kendileriyle görünmek istemeyenler"i destekleyerek iki seçimde de ontolojilerini açığa düşürmeyi içlerine sindirdiler. Yıllarca "Kürt realitesi"ni tanıma propagandası yapanlar bir anda aparatlığa, görünmemeye, masanın altına veya perde gerisinde "oy getir yeter" muamelesine boyun eğdiler. 2023 seçimlerinde masa ittifakıyla beraber etnik milliyetçi-heterodoksi-marjinal kültürçülük-uç ve neoliberal sol-yeni ulusalcılık hezimet yaşadı. Bu yenilginin bir yerinde 2015'te 13,2 olan oyunu, 8,8'e düşüren Yeşil Sol Parti (YSP) yani Kürt milliyetçi siyaseti bulunuyordu.

Seçimlerden önce ittifak siyasetinin getirdiği "buçuk parti"lerin pazarlık gücü kazandığını fark edenlerin, kendilerini 1960'ların TİP'i sananların propagandasına gelen HDP, adını değiştirip YSP olmuştu. Kültürel ve siyasi tanıma adına destek verdikleri milliyetçi siyasetçilerin lgbt'yi, çevreciliği, millî kültürü dışlayan yeni siyasallığı seçmelerine, İslâm dışı ırkçı yeni ulusalcıların Kılıçdaroğlu ile gizli kapaklı mutabakatına Kürt seçmen de rıza göstermedi.

Dahası Kürt milliyetçi siyasetinin Yeşil Sol Parti ismini de terk edip Demokratik Halklar Partisi (DHP) adına geçmesi siyasetlerinin de ötesinde ideolojik yönelimlerinin de iflası demektir.

Bu isim değişikliğiyle Kürt etnik siyasetinin "ev"e dönüp dönmediği, dönmek isteseler bile HEP'e mi, HADEP'e mi, DTP-BDP'ye mi yoksa HDP'ye mi dönecekleri tartışılmaya başlandı. Hareket Türkiye şartlarında siyaset yapma ile başlamış yavaş yavaş örgüte, küresel güçlere, tüm Türkiye karşıtlarının toplanma alanına kadar genişleyip yayılmıştı. Kürtlerle milliyetçi siyasetçileri arasındaki makas her partiyle biraz daha açılmıştı. Kürtlerin de tanımadığı pek çok isim tepeden gönderilerek bu partilerde vekil hatta genel başkan oldu. Kürt milliyetçi siyaseti SHP ile, merkez sağ ile, muhafazakârlarla, CHP ile, Marksist-sosyalistlerle, hatta ırkçı yeni ulusalcılarla bile ittifak kurdu.

2023 seçimleriyle artık ne müttefiklik ilişkisi geliştirebilecekleri bir kesim kaldı ne de onlarla yan yana durduğunu beyan etme riskini alabilecek parti ve ideoloji... 1960'larda Kürt milliyetçileri kendilerini solun içinde muhafaza edebiliyorlardı; 1980 sonrası kitle meşruiyetini kaybeden sosyalistler Kürt milliyetçilerinin kanatları altına girdi fakat hendek olayları sonrasında neoliberal sol hariç sosyalist sol Kürt milliyetçiliğinin kendi ideolojik halelerinde açtığı yaraları tartışıp çok sert karşıtlık, dahası düşmanlık kurmaya başladı.

Bütün bu sürecin sonunda ortada küresel burjuvanın ideolojisi lgbt eşcinselliği, çevrecilik, alt kültürçülük, hayvan hakları, sıradan feminizm kaldı. Yeşil Sol Parti deneyimi Kürt seçmenin bu ideolojiyi reddettiğini gösterdi. "Batı"daki Kürt seçmen bile ne CHP ve sol ne de lgbt-çevreci liberalizmle bir arada bulunmayacaklarını, milli kültür dışına çıkmayacaklarını bu şekilde beyan ettiler. Böylece bir dönem Kürt milliyetçi siyasetinde kapandı; İslâm, milli kültür ve

kültürel tanınma taleplerinden başka aidiyete, lgbt ideolojisinin kurduğu Rojava gibi Türkiye sınırları dışındaki sahalara, özellikle içinde CHP ve İslâm düşmanı ideolojilerin bulunduğu her ittifaka Kürt seçmenin “blok hâlinde” geçit vermeyeceği belirginleşti.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın hiçbir zaman yapmadığı muameleyi Kürt milliyetçi siyasetçileri masadan gördü; üstüne masanın görüşlerini de benimseyerek iktidardan uzun bir süre uzak tutulma basiretsizliğini de gösterdiler... Hem otokton Kürt milliyetçi siyasetini yapamadılar hem ırkçı yeni ulusalcılarla, CHP ile yan yana göründüler hem de masa kazansa da kaybetse de iktidar ihtimalinden koparıldıklarını bilerek ittifakı sürdürme lekesini sahiplendiler. Bu şartlarda Kürt milliyetçi siyasetinin önünde üçüncü yol açılabilir mi, hangi şartlarda ve ilkelerle bu mümkün olur, tartışılır.

GÜÇLÜ DEVLET ŞARTLARINDA ETNİK MİLLİYETÇİ SİYASET

Dünya değişti, Soğuk Savaş yanında *tarihin sonu-medeniyetler çatışması* konjonktürü, 11 Eylül statükosu, neoliberal küreselleşme dönemleri de bitti... Küresel sermaye ile ulus devletler arasındaki sıkı rekabet ve çatışmalar bırakın her tür kültüreliliğin siyasallaşmasını, aksine var olanların da daraltılmasını getiriyor. Sol-liberal çaresizlik dünyadaki, Batı’daki paradigma değişimini tarihsel popülizmler diye okuyarak kendini tatmin etmeye çalışsa da Batı medeniyeti, kapitalizmin merkezi hem kendiyse hem Çin-Rus blokuyla hem İslâm havzasıyla çatışma yaşıyor. Salgının yönetilmesi güçleşince, toplumlar her tür dış tehdide açık hâle gelince, küresel tedarikler çöküp yerli üretim öne çıkınca “güçlü devlet” ihtiyaçtan zorunluluğa dönüştü.

Rusya-Ukrayna Savaşı’ndaki enerji krizini fırsatı çeviren Batı, Almanya tehdidini de bertaraf ediverdi. Hâliyle ulus devletler hem içe kapanıp güçlü devlete hem hinterlandlarına ulaşmanın hesabını yapıyor. Çok kutupluluk talebinin yükselmesi en çok da Türkiye’nin avantajına... Akdeniz ve İslâm havzasında kutup başı potansiyeli en mümkün ülke Türkiye. Soğuk Savaş bitti. Türkiye içinde bulunduğu Batı blokuna kayıtsız şartsız bağlı bulunmayacağını, yeri geldiğinde

itirazlarını yükselteceğini Doğu Akdeniz’de, Libya-Suriye-Karabağ gibi konularda gösterdi.

Çok kutuplu güç savaşında, “tematik ittifaklar” sisteminde etnik kimliklerin self-determinasyonu gündem dışı konulardan. Radikal demokrasi hayalet olarak bile Avrupa’da gezinmiyor. Sol libaraller, Murat Belge dahi “eşit yurttaşlık” dışında demokratik özerklik türü talepleri gündemden çıkarmayı salık veriyor.

Bu konjonktürde Kürtlerin ve milliyetçi temsilcilerinin yönüne dair çıkarımlar önemli:

Kültür ve kimlik bakımından tanınma kaygıları ve tartışmalarını Kürtler, Türkler ve devlet aştı. “Kart kurt edebiyatı” tarih oldu. Devlet de özgüven kazandı, kendi yurttaşının kimliğinden rahatsız olmadığı gibi artık “korkmuyor” da... Kürtçe televizyon, üniversite bölümleri, kitaplar, dergiler, hatta tarih inşasına bile “takılan” yok. Kürtlerin “tanınma” sorunu kalmadı. Tek parti dönemindeki “Türkleştirme” politikaları da tarih oldu, ulus devlet güçlendikçe Kürtleri bırakın Türklere bile “Ne mutlu Türküm!” dedirtmiyor. Bu açıdan Kürtlerin, milliyetçi siyasetin argümanlarını denge-denetlemeye tabi tutması gerekir; aynen onların bu tanınma, haklar mevzuunu argümanlarından çıkarmaları gibi...

Kürtlerin, ithal ikame milliyetçi siyasetçileri gibi topluma yabancı züppe aydınları da akıl adam pozisyonundan düşürmelerinde fayda var. “Kürt hareketini tanımlayan ana ideoloji Batı” diyen Hamit Bozarslan gibilerin aksine Kürtler İslâm ve Kürtlüğü meczetmiş, önceliği İslâm’a vermiştir. Burada temel mesele Türkiye’de kimliklerin önce İslâm’ı sonra diğer aidiyet bağlarını öne sürmeleri, müştereklerimizi artıracak, ayrılıklarımızı giderecektir. Zizek gibilerin “Ortadoğu’nun en ilerici demokratik halkı, Ortadoğu’nun ikinci Yahudileri, Kürt özerkliği umut” gibi ne tarihi ne reel gerçeklere uymayan, tamamıyla provokatif ifadelerle siyaset yapmak 2023 konjonktüründe olduğu gibi alternatifsizliği getirir.

Türkiye’de her kesimde, her çevre ve etnik yapıda sert sosyolojik değişimler yaşanıyor. Demografi değişiyor, nüfus artışları düşüyor, kentlileşme ve küçük burjuvalaşma, sekülerlikle eşanlı yükseliyor. Genç kuşakların ilgileri, beklentileri

Soğuk Savaş dönemindekilerden farklı. Her kesimdeki duygusal kopuşlar, mensubiyet sorunları bir dönem, uğruna savaşılan kimlikleri bile örseliyor! Bu ortamda millet bağı kurmak ve bu yönde siyaset yapmak gerekiyor.

Kürt milliyetçi siyasetinin yekpare sınıf-etnik-bölge politikasını aşmasında fayda var. Dil ve eğitim konusunda ısrar etmeden siyasal alana daha çok katılımın şartlarını oluşturmak sağduyulu, muhafazakâr Kürt siyasetçilerinin de ilgisinde artık. Dünya ve Türkiye konjonktüründe en rasyonel siyaset tarzı bu. Kürt kimliğiyle temsil ve katılım; artık bölge ayrımı çok da kalmamış, Kürt seçmenin ana talebi bu. Kürtlerin kendilerini siyasal alanın dışına çıkarmaktan çok daha fazla içeriye girmesi bu anlamda Türkiye'nin menfaatine. Kürtlere, siyaset adına dayatılan lgbt, gayri millî ve gayri İslâmî kültür, marjinal yönelimler yerine Kürtler siyasetçilerini, gündemlerini kendi belirleyip siyasal alanı yönlendirmeli.

TÜRKİYE SİYASETİNE GEÇMEK... İSTANBUL'DAN, ANKARA'DAN BAKMAK...

Soğuk Savaş şartlarında Fanoncu eziklik, kültürel emperyalizm, tanınma söylemi sona erdiği gibi önleyici şiddet türü yöntemlerin sonuç vermediği görülmeli. Sığınmacıların varlığı Kürtlerin kendilerini millet bağı dışına çıkarmasını engelledi. Sığınmacı gerçekliği Kürtlerle beraber her türden “çevre”nin memleketin sahibi olduğu gerçeğini belirginleştirdi. 2000 öncesinde Kemalist statükonun dar elitleri dışındaki herkes devlet için “aynı” derecede tehlikeli, aynı derecede değersizdi. Bu çevre 2000 sonrası iktidara gelince birinci kırılmayı gerçekleştirdi. İkinci kırılma da sığınmacıların varlığına yönelik tepkiyle şekillendi. Balkan-Kafkas göçmenleri, Kürtler, Türkler dozu farklı da olsa sığınmacılar karşısında “memleketçi” takılıyor. Kendilerini memleketin sahibi görüp “Türkiye sınırları dışına çıkarma”yı istiyor. Hâliyle eşit yurttaşlık şartları aşında ötekinin varlığına bağlı olarak değişebiliyor.

2023 seçimlerinde Kürt milliyetçiliğine Kürtlerin blok hâlinde yönelmediği kesinleşti. Yalnız Doğu ve Güneydoğu’da değil, büyükşehirlerdeki dindar, sağduyulu, vicdanlı Kürtler kendilerine dayatılan politikaları, aktörleri ve lgbt eks-

li ideolojiyi kabul etmeyeceklerini gösterdi. Devletin, iktidarın geçmişteki hataların aksine Kürtleri monolitik görmek, dışlayıp yok saymak yerine kendilerini öncelikle Kandil’den, HDP’den, masa ideolojisinden ayıranlarla yakın ilişkinin ötesinde katılımcı siyasal yapı kurması gerekir. Mekân ve zihniyet aidiyetlerine sahip gruplarla beraber artık yeni sosyolojik cemaatleri, kesimleri de belirleyip buna özgü siyaset geliştirmesi, yeni siyasal alana dâhil etmesi elzem. Kentlerdeki seküler veya dindar “ortak bir şeyleri olmayan” Kürtleri, gençleri kadim kültür, İslâm ve yeni mensubiyetler etrafında ortaklaştırma yine siyasetin görevi. Kürtleri Soğuk Savaş dönemi Fanoncu düşünce etrafında birleştirmeye icbar eden siyasetin yerine dijital tekno-kültürün felsefesi, imkânları ile yeni ilgi alanları, aidiyetler çerçevesinde yeni anlam dünyalarıyla buluşturmak gerekir.

Kürt milliyetçiliği yeni bir siyasetin, yeni bir paradigmanın eşiğinde. Toplumun geniş kesimi yanında cari siyasi aktörler tarafından da meşruiyetini, katkı sağlama ihtimal ve imajını yitirdi. Terör örgütünün güdümünde iyice marjinalize olma, CHP ve masa kurgusu oluşturanların sıradan aracına dönüşme, değişen dünya ve Türkiye konjonktüründe sonuçsuz otonomi hülyalı Soğuk Savaş siyaseti sürdürme ihtimallerini elemine ederek bu ülkede yaşayan herkesin kaderinin, bekasının özdeş olduğu bilinciyle “Türkiye siyaseti” yapma imkânı Kürt milliyetçiliğinin elinde.

Kürt milliyetçileri her metodu, her ittifakı, her ideoloji ve doktrini denedikleri hâlde beklediklerini bulamadılar. Aynı tavrı sürdürdükçe iktidardan, iktidara gelmekten daha da uzaklaşacaklar.

Türkiye küresel konjonktürün de etkisiyle İmparatorluk mekanizmasını daha çok devreye sokup Hegelci *aufhebung* ile meseleleri kapsayarak aşmayı tercih edecektir. Bu süreçte Kürtler, milliyetçi siyasetçilerini de yönlendirerek yönünü, bakışını, iradesini dışarıdan içeriye çevirip sapkın ve marjinal ideolojilerin aparatlığını yapmaktansa “devlet bizim” diyerek güçlü devlet mekanizmasına entegre olup Rojava’dan, Kandil’den, Brüksel’den, Diyarbakır’dan değil dünyaya, hadiselere, meselelere İstanbul’dan, Ankara’dan bakıp Türkiye siyaseti yapmalıdır.

ERGENLİK DÖNEMİNİN KAVRAMSAL ANALİZİ

BURHANETTİN CAN

*“Andolsun ki; Yûsuf’ta ve kardeşlerinde, soranlar için nice ayetler vardır.”
(12 Yûsuf 7)*

Gençlik “kişiliğin, kimliğin, şahsiyetin” inşa edildiği ve insanların mecburen geçtikleri hayatın çok önemli bir aşaması ve çocukluktan yetişkinliğe geçiş köprüsüdür. Ergenliğin bir geçiş evresi olduğu göz önüne alındığında tüm geçişler gibi sıkıntısız, sancısız bir geçiş, değişim gerçekleştirmek o kadar kolay değildir. O nedenle ergenlik bir bütün olarak göz önüne alınmalıdır. Bu geçiş evresinde ergenler “fiziksel, duygusal, sosyal, zihinsel, ahlaksal ve ruhsal” açılardan ciddi değişim geçirirler. Bu değişim, dengeli ve kararlı bir şekilde bütün boyutları ile olumlu bir istikamette gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde nesil sorunu ile karşı karşıya kalınabilir.

Geçen ay “kuşak tanımı ve sınıflandırılması, genç tanımı, gençliğin özellikleri, çocukluk, özdeşleşme ve rol model” konuları ele alınıp incelenmişti. Bu yazıda, gençlikte kimlik ve kişilik arayışını yakından ilgilendiren ergenliğe ilişkin kavramsal bir analiz yapılacak, ergenliğin farklı aşama ve evreleri değerlendirilecek; sonuç kısmında Hz. Yûsuf örneği üzerinde durulacaktır.

İNSAN HAYATININ EVRELERİ

İslâm dünyasındaki çalışmalarda biyolojik yaşa bağlı olarak insan hayatı ile ilgili genel bir tasnif, tam bir mutabakat olmamakla birlikte yapılmıştır. Yaşa bağlı sınıflandırma değişken olmakla birlikte, Tablo 1’de görülmektedir.¹ Batı dünyasına ait tasnifler, İslâm dünyasından farklıdır. Batı’da bu konuda çalışan

1 İlhami Günay, *Kur’ân’da Gençlik ve Gençler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33-35.

Erik Erikson, “İnsan gelişimi ile ilgili 8 basamak tanımlamıştır.”² Karşılaştırma yapabilmeye açısından onun da tasnifi, Tablo 1’e yerleştirilmiştir.

Tablo 1’de de görülebileceği gibi Erikson’un yaklaşımında ergenler, yaş olarak alt gruplara ayrılmamıştır. Oysa İslâm dünyasında ergenlik alt gruplara ayrıldığı gibi döneme ilişkin biyolojik, psikolojik durumlarını yansıtacak şekilde de farklı kavramlar kullanılmıştır. Dikkat çeken bir başka özellik de İslâm âlimleri buluş öncesiyle ergenlik dönemlerinde kız ve erkek çocukların yaş aralıklarının farklı olduğunu, kız çocukların erkek çocuklara nazaran daha erken ergenliğe girdiği düşüncesindedirler.

GENÇLERİN ERGENLİK DÖNEMLERİNİN KAVRAMSAL ANALİZİ

Ulusal ve uluslararası düzlemdeki tüm çalışmalarda “Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasında yaşanan bir dönem” şeklinde tanımlanmaktadır.³ Ancak bunun neden belli bir zamanda başladığı bilinmemektedir: “Hiç kimse buluş çağının neden belli bir zamanda başladığını bilememektedir. Ama bu durum, beyinde yer alan ve hipotalamus adı verilen bölgede meydana gelen değişimlerle yakından ilgilidir.”⁴ Bir dönemden diğerine geçiş aşamalıdır ve merdiven basamakları gibi kesin çizgiler şeklinde bir değişim vuku bulmaz.

Bir başka önemli nokta Tablo 1’de ergenlikle ilgili verilen yaş aralıklarında değişimler meydana gelmekte, ergenlik yaşı daha erkene doğru

2 Kim Gale Dolgin, *Ergenlik Psikolojisi, Gelişim, İlişkiler ve Kültür*, çev. Duygu Özen, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014, s. 35, 92.

3 Kim Gale Dolgin, *age.*, s. 34-36. İlhami Günay, *age.*, s. 33-35.

4 İlhami Günay, *age.*, s. 174.

Tablo 1: Yaşa Bağlı Olarak İnsan Hayatının Dönemleri

MÜSLÜMAN İLİM ADAMLARI			BATILI İLİM ADAMLARI		
EVRE/DÖNEM İSMİ	YAŞ GRUBU		EVRE/DÖNEM İSMİ	YAŞ GRUBU	
	KIZ/KADIN	OĞLAN/ERKEK			
Bebeklik/sabâvet	0-2	0-2	Bebekler	0-2	
İlk çocukluk/tufûlet	2-6	2-6	Yeni yürümeye başlayan çocuklar	2-4	
Son Çocukluk/murâhaka	6-11	6-13	Okul öncesi çocuklar	4-6	
Buluğ öncesi/şebâbet	11-13	13-15	Okul çağıları	6-11	
Ergenlik	Ergenlik/buluğ başlangıcı/şebâbet-fütüvvet	13-15	15-17	Erken ergenlik	11-14
	Ergenlik ortası/ şebâbet-fütüvvet	15-18	17-19	Orta ergenlik	15-17
	Ergenlik sonları/ şebâbet-fütüvvet	18-21	19-21	Geç ergenlik	18-20
Yetişkinliğin başlangıcı/eşüdd-fütüvvet	21-35	21-35	Genç yetişkinler	20-40	
Yetişkinliğin ortası/kühûlet	35-50	35-50	Orta yaşlı yetişkinler	40-65	
Yetişkinliğin sonları/kühûlet	50-65	50-65			
İhtiyarlığın başı/ şeyhûhet	65-75	65-75	Erken yetişkinler	65 yaş ve üstü	
İhtiyarlık sonu/heram	75 ve üstü	75 ve üstü			

bir kayma eğilimi göstermektedir. Buna bağlı olarak kızların adet görme yaş aralığı (11-15) da değişmektedir. Bu durum bazı çevresel etkilerden dolayı oluşmaktadır: “Gıdalarda hormonların rastgele ve yaygın kullanılması. Daha iyi beslenme. Medyadaki cinsellik bombardmanı.”⁵

Tablo 1’de de görülebileceği gibi kızlar, erkeklerden 2 yaş daha erken, ergenliğe girmektedirler. Çalışmamızda ana konu, ergenlerde kimlik ve kişilik oluşumudur. Bu nedenle Tablo 1’deki ergenlik öncesi ile ergenlik çalışmamızın kapsam alanını belirlemektedir. Tabloda da görülebileceği gibi ergenlik yaşa bağlı 3 alt dönemi bünyesinde barındırmaktadır: *Ergenlik başlangıcı*, *ergenlik ortası* ve *ergenlik sonu*. Bu noktada Batı dünyasındaki tasnif ile İslâm dünyasındaki tasnif aynı olmakla birlikte yaş sınırlarında bazı farklılıklar mevcuttur. Batı’daki çalışmalarda *erken ergenlik* (ergenlik başlangıcı) 11-14 yaş aralığı, *orta ergenlik* (ergenlik ortası) 15-17, *geç ergenlik* (ergenlik sonu) 18 yaş ve üstü kabul edilmektedir.⁶ Her iki kesimde bu şekilde bir yaş aralığı belirtilmesine rağmen hem alt hem de üst sınırlarda kesin bir uzlaşma söz konusu değildir. Bu konudaki kıstaslar üzerinde evrensel bir uzlaşma yoktur.

5 Sefa Saygılı, *Ergenlik Sorunları*, TÜRDAV, İstanbul, 2016, s. 13.

6 Sefa Saygılı, *age.*, s. 34.

Bu yazıda gençlerin ergenliğine ağırlık vermek-teyiz. Bununla birlikte ergenlik, *son çocukluk* (murâhaka) döneminin devamı olduğu için ergenliğin şekillenmesinde bu ön aşamanın etkisi söz konusudur. Çünkü Kur’ân’da bazı peygamberlerin bu dönemine ilişkin ilginç özelliklere dikkat çekilmektedir. O nedenle bu evre ile ilgili kısa bir bilgi vermekte fayda vardır.

SON ÇOCUKLUK (MURÂHAKA, ŞEBÂBET)

Son çocukluk/gençliğin ilk devresi, raheka kökünden türetilen *mürâhik* kelimesiyle ifade edilmekte ve 6-13 yaşlarını kapsadığı kabul edilmektedir. Bu dönemde biyolojik, ruhsal, zihinsel, kültürel ve ahlaki değişim ve dönüşüm başlamakta ve çocuk ergenliğe girişe hazırlanmaktadır. Ergenliğin alt yapısını oluşturduğundan dolayı bu aşamanın aile, toplum tarafından çok dikkatli bir şekilde düzenlenip, organize ve disiplinize edilmesi gerekmektedir. Beyin ve hormonal yapılarda değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Çocuk yeni bir devreye hazırlanmaktadır. Geçiş aniden adım fonksiyonu şeklinde olmamakta, kademeli/sürekli bir değişim meydana gelmektedir. Aile büyüklerinin ve toplumun bu değişim gerçeğini çok iyi görmesi, izlemesi ve değer sistemi, kültür ve medeniyet kodları bağlamında gerekli tedbirleri alması gerekmektedir.

Hz. Yûsuf olayı, buluş çağının, biyolojik, psikolojik, sosyolojik, kültürel ve değer sistemi boyutları ile bütünlüklü şekilde ele alınıp incelenmesi, kapsamlı bir teori inşa edilmesinin zorunluluğuna çok ciddi bir işaret olarak değerlendirilmelidir.

Bu dönemin ne denli önemli arz ettiğini, bazı peygamberlerin ergenlik öncesindeki bazı uygulamalarına Kur'an'ın yer vermesinden anlayabiliriz: Hz. İbrahim (21 Enbiyâ 51), Hz. İsmail (37 Sâffât 102), Hz. Yûsuf (12 Yûsuf 5), Hz. Musa (26 Şu'arâ 18), Hz. Süleyman (21 Enbiyâ 79). Hz. Ali dokuz yaşında müslüman olarak Hz. Peygamber'in yanında yer almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.), on dört yaşındakilerin Uhud Savaşı'na katılmasına izin vermemiştir. Hz. Peygamber'in kararından hareketle İslâm âlimleri genelde, murâhakanın üst yaş sınırını on dört kabul etmişlerdir.⁷

ERGENLİK SÜRECİNİN DÖNEM VE ALT EVRELERİ

İslâm âlimleri Arapça ve Kur'an'da kullanılan kavramları göz önüne alarak ergenlik sürecini 3 ana döneme; ergenlik başlangıç aşamasını 4, ergenlik ortası aşamasını 3 alt evreye ayırarak incelemişler; her dönem ve evre için farklı kavramlar kullanmışlardır. Genelde Arapçada ve özelde Kur'an-ı Kerim'de ergenliğin bu üç safhası ve safhalara ilişkin alt evreler için kullanılan kavramlar Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2'de yer alan kavramlar aşağıda tekrar verilmektedir: Ergenlik başlangıcı için kullanılan kavramlar: *Bâliğ, halim, ğulâm, cereyan*. Orta gençlik için kullanılan kavramlar: *Fetâ, reşîd*. Son gençlik için kullanılan kavramlar: *Eşüdd*.⁸ Bu kavramsal yapının dağılımı ve muhtevası, ergenlikte meydana gelebilecek değişimin muhteva ve istikametine ilişkin özel bir fikir vermektedir.

Kur'an'da ergenlik öncesi /son çocukluk için 1, erken ergenlik/ergenlik başlangıcı dönemi için 4, ergenlik ortası/orta ergenlik için 3 ve ergenlik sonu/geç ergenlik için 1 kelime kullanılmaktadır (Tablo 2). Özellikle ergenlik başlangıcı ve ergenlik ortası dönemleri için birden fazla kelime kullanılması, bu dönemlerin kendi içinde farklı değişim aşamalarının var olduğu anlamına gel-

mektedir. Gençte bu dönemlerde farklı boyutta, ekseninde ya da düzlemde birtakım değişimler olmaktadır. Değişimlerdeki farklılıklar, gençte biyolojik, psikolojik ve ruhsal değişime sebebiyet verecek farklı organların, yapıların devreye girdiği anlamına gelmektedir. Beynin farklı bölgeleri ile farklı hormonlar ve farklı biyolojik organlar etkin hâle gelip gencin duyu, düşünce ve zihin dünyasını etkileyebilmektedir. Özellikle sinir sistemi, beyin, cinsel organlar ve hormonal sistemlerde meydana gelen değişim ve etkinlikler, genelde tüm insanları özelde de ergenliğe girmiş gençleri ciddi bir şekilde etkilemektedir.⁹ Aşağıda ergenlik ana dönem ve alt evrelerini kavramsal bazda analiz ederken bu olgu unutulmamalıdır.

ERGENLİK BAŞLANGICI/ERKEN ERGENLİK

Kur'an'da ergenlik başlangıcı/erken ergenlik için dört farklı kavram kullanılmaktadır: *Bâliğ, halim, ğulâm, cereyan*. Bu kavramlar, ergenliğin başlangıç döneminde dört boyutta/eksende ya da dört düzlemde birbirini etkileyen değişimin varlığına dikkat çeken evreler olarak değerlendirilmektedir. Kavramların anlamları ve oluşturdukları alanlar, gençteki farklı değişimler hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Kavramların dikkat çektiği boyutlara bakarak bir yol haritası çizilebilir. Kelimelerin bir sözlük anlamları, bir de ıstılahı anlamları vardır. Her iki anlam yapısı bize gençteki değişimlerin konusu, kapsamı, boyutu, ağırlığı ile ilgili önemli bilgiler, mesajlar vermekte ve bir çerçeve ortaya koymaktadır. Aşağıdaki kavramsal analizlere bu açıdan yaklaşılmasında fayda vardır.

9 Kim Gale Dolgin, *age*. Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016. Neil R. Carlson, *Fizyolojik Psikoloji*, Davranışın Nörolojik Temelleri, çev. Muzaffer Şahin, Nobel, Ankara, 2011. Arthur C. Guyton, John E. Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, çev. Hayrünisa Çavuşoğlu, Berrak Çağlayan Yeğen, Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara, 2006. Louann Brizendine, *Kadın Beyni*, çev. Zeynep Heyzen Ateş, Say Yayınları, İstanbul, 2016. Louann Brizendine, *Erkek Beyni*, çev. Gül Tonak, Say Yayınları, İstanbul, 7. Baskı, 2018. İsmail Hakkı Aydın, Can Hikmet Degirmenci, *Beynin Şifresi*, Girdap Kitap, İstanbul, 2016.

7 İlhami Günay, *age*, s. 36.

8 İlhami Günay, *age*, s. 25-32, 33-65.

Tablo 2: Ergenlik Dönemleri ve Evrelere İlişkin Kullanılan Kavramlar

DÖNEMLER	DÖNEM İÇİ EVRE/BOYUT	KULLANILAN KAVRAMLAR
ERGENLİK ÖNCESİ/ SONÇOCUKLUK		Murâhaka
ERGENLİK BAŞLANGICI / ERKEN ERGENLİK	Birinci	Belâğ, Bâlîğ
	İkinci	Hulm, Halîm
	Üçüncü	Ûlme, Ûlâm
	Dördüncü	Cereyan
ERGENLİK ORTASI / ORTA ERGENLİK	Birinci	Fetâ, Fütüvvet
	İkinci	Rüşd, Reşid
	Üçüncü	Şebâbet, Şâbb
ERGENLİK SONU / GEÇ ERGENLİK		Eşüdd

ERGENLİK BAŞLANGICI/ERKEN ERGENLİK BİRİNCİ BOYUT/EVRE (BELÂĞ, BÂLİĞ)

Belâğ/bülûğ kelimesinin sözlük anlamı “ulaşmak”, “iş gayesine varmak” anlamındadır. Fıkhi/ıstılahı anlamı ise, “bir kimsenin çocukluk dönemini bitirip ergenlik çağına ulaşması demektir.” Bulûğ çağına ulaşan kimseye de balîğ denmektedir.¹⁰ Ergenlik yaşı çocuğun vücut yapısına, iklim şartlarına, içinde bulunduğu sosyokültürel yapıya ve alınan gıdalara bağlı olarak değişmektedir.

Ergenlik başlangıcı/erken ergenlik son çocukluğun bitmesi ile başlayan yeni bir dönemdir. Çocukluğa nazaran daha olgun tutum, tavır ve duruş sergileme hâli söz konusudur. Kavramın içerdiği “ulaşma” boyutu, gencin “düşünce yeteneğini geliştirme”, “daha tutarlı konuşma”, “fiziksel güçlenme”, “hâl ve hareketleri iyileştirme”, “sorumluluk alma ve gereğini yapma şuuru” gibi özellikleri kazanmakla alakalıdır. Çocukta meydana gelen, biyolojik, ruhsal ve zihinsel değişim, olumsuz dış etkenler olmadığı takdirde, bu hedefe dönük bir arzu, istek ve yönelimin ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Bunlar ulaşmak istediği yeni durumlardır. Dolayısıyla *belâğ* kavramı çocukluktaki beceriksizlik, çaresizlik ve başkasına muhtaçlık gibi zaafaların terk edilip bağımsız bir kişi olarak kendi işlerini kendisinin yapması eğiliminin öne çıkması gerektiği bir döneme işaret etmektedir. Beyin ve hormonlar, biyolojik yapı, dış etkenlerden arınmış olabirse çocuğun saf fitrat hâlinin yönelebileceği, gidebileceği istikamet bu olabilecektir.

10 *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

ERGENLİK BAŞLANGICI/ERKEN ERGENLİK İKİNCİ BOYUT/EVRE: (HULM, HALÎM)¹¹

Hulm/hulüm; h-l-m, “Rüya görmek, ihtilam olmak; deriden kene çıkarmak; yavaş, sakin, sabırlı, ağırbaşlı ve yumuşak davranışlı olmak”; hâlîm ise bu kökten türemiş olup “çok sakin ve çok ağırbaşlı” demektir. “Çoğulu hulema ve ahlâmıdır.” Erken ergenliğin ikinci evresinde/boyutunda kullanılan kavramda dikkat çeken en temel özelliklerden biri, “rüya görmek”, “ihtilam olmaktır.” Bu durumda bu boyutta/evrede şehevî duygular uyanmakta, karşı cinse eğilim belirtileri ortaya çıkmaya başlamaktadır. Gencin bünyesinde hem “birinci” hem de “ikincil cinsel değişiklikler” meydana gelmeye başlamıştır.¹² (Tablo 3, Tablo 4)

Beynin değişik bölgeleri ile yeni hormonal yapılar, cinsel organlarla ilgili karar mekanizmaları aktif hâle gelmektedir. Gençteki bedensel değişimlerden dolayı, genç görsele yönelmekte şekil bozukluğu olup olmadığı ile aşırı ilgilenilir. Genç gelişmelere bağlı olarak içe kapanır, odasına kapanır, susar, kimseyle görüşmek istemeyebilir. İçe kapanma, kontrol altına alınmazsa depresyona sebebiyet verecek bir boyuta ulaşabilir.

Şehevî duygulardaki uyanış gencin duygularında ve değerlendirmelerinde, akli melekelerini kullanmada birinci boyuttaki/evredeki saflık, sakinlik ve yumuşaklık hâlinin olumsuz etkilenmesine ve gencin gelgitler yaşamasına sebebiyet verebilir. Karşı cinse yönelmesinde ölçü kaçabilir. Şehevî duyguları tatmin etmede yanlış yol, tavır, usul ortaya koyabilir. Dolayısıyla gerekli tedbirler alınmadığı takdirde bu eksende/evrede genç bir iç çatışmanın içine girebilir, gelgitler yaşayabilir, ruhsal ve zihinsel bunalımlar yaşayabilir. Gerekli tedbirler alındığı, uygun ortam ve şartlar sağlandığı takdirde de genç olumsuz duygu, düşünce ve davranışları “deriden kene çıkarmak” gibi zor bir eylem sergileyerek akli melekelerini kademeli bir şekilde geliştirip daha ağırbaşlı, halim, oturaklı bir genç olma istikametinde yol alabilir.

11 *Dini Kavramlar Sözlüğü*.

12 Kim Gale Dolgin, *age.*, s. 173-210.

Tablo 3: Ergenlerde Birincil Cinsiyet Özelliklerinin Gelişim Basamakları

ERKEKLER		KIZLAR	
YAŞ ARALIĞI	BİRİNCİL CİNSİYET ÖZELLİKLERİ	YAŞ ARALIĞI	BİRİNCİL CİNSİYET ÖZELLİKLERİ
11.5-13	Penis gelişiminin başlaması	10-11	
13-16	Penis, testisler er bezi torbası, prostat, meni kesesi oluşumu İlk boşalma	11-14	Menarş (İlk adet)
16-18		14-16	

Tablo 4: Ergenlerde İkincil Cinsiyet Özelliklerinin Gelişim Basamakları

ERKEKLER		KIZLAR	
YAŞ ARALIĞI	İKİNCİL CİNSİYET ÖZELLİKLERİ	YAŞ ARALIĞI	İKİNCİL CİNSİYET ÖZELLİKLERİ
11.5-13	Testis, testis torbası gelişimi	10-11	Anı boy uzaması
	Pupik bölge tüylerinin oluşması		Pupik bölge tüylerinin oluşması
	Göğüs bölgesi renginin hafifçe koyulaşması		Göğüs ve göğüs uçlarının belirginleşmeye başlaması
	Göğüsleri hafifçe büyümesi (Bu durum daha sonra yok olur.)		
	Anı boy uzaması		
13-16	Koyu renkli düz pubik bölge tüyleri	11-14	Koyu renkli düz pubik bölge tüyleri
	Erken ses değişimleri		Seste derinleşme
	Kıvrıkcık pubik bölge tüyleri		Kıvrıkcık pubik bölge tüyleri
	Koltuk altı tüylerinin oluşmaya başlaması		En fazla boy atılan dönem
Yüzde sivilcelerin görülmesi	Göğüs ucunun büyümesi, renginin belli olması		
16-18	Koltuk altı tüylerinin hızlı gelişimi	14-16	Koltuk altı tüylerinin oluşumu
	Fark edilir ses değişikliği, ses kalınlaşması,		Göğüslerin yetişkin göğsü biçimini alması
	Sakal gelişimi		
	Saç çizgisinin belirginleşmesi		
Kasların gelişmesi, kemiklerin irileşmesi			

ERGENLİK BAŞLANGICI/ERKEN ERGENLİK ÜÇÜNCÜ BOYUT: ĞULME, ĞULÂM¹³

Ğulâm, “ergenliğe ulaşan kız/erkeğin daha çok cinsi his ve heyecanını, şehvet ve onunla baş etme mücadelesini, duygusal çalkantılarının varlığını” ifade etmektedir. Bu boyutta/evrede şehvet duygusu çok daha fazla baskın olup genç-

13 Dini Kavramlar Sözlüğü.

te ciddi dalgalanmalara, cereyanlara, çalkantılara, gelgitlere neden olabileceğinden bir sonraki evreyi ciddi bir şekilde etkileyebilecektir.

Bu dönemde genç 0,1 (doğu-yarınlış) mantığına göre düşünür. Bir şey ya doğrudur ya da yanlıştır; ara tonlar yoktur. Keskin davranışlar ortaya çıkabilir. Kendinden şüphe edebilir, kendine güveni kaybolabilir. Gelecek korkusu etkin hâle gelip içe kapanabilir. Arkadaşlarından ve ebeveynlerinden kaçabilir, uzaklaşabilir. 2. Evrede gerekli tedbirler alınmış ise bu evre en az zararlarla atlatılabilir.

ERGENLİK BAŞLANGICI/ERKEN ERGENLİK DÖRDÜNCÜ BOYUT/EVRE: (CEREYAN)¹⁴

Cereyan kelimesinin sözlük anlamı: “1. bir tarafa doğru akış, akıntı, akım; 2. geçiş, gidiş, 3. olma, meydana gelmedir.” Bu anlamlar göz önüne alındığında ergenliğin başlangıç aşamasının dördüncü evresi, son evre, hayatın inişli-çıkışlı seyrinden habersiz yaşayan çocukların yeni bir hayata doğru kararlı bir şekilde yönelmesi gerekmektedir ki hayatın zorluklarını aşabilsin. Bir sonraki aşama, orta ergenlik olup gencin üzerine etki edecek olan faktörler çok daha fazla olacaktır. Bu evrede ana mesaj velilere/ebeveynlere verilmek istenmektedir. Dosdoğru yol üzerinde olup gencin fitratını bozan engelleri, tuzakları kaldırmak.

ORTA ERGENLİK/ORTA GENÇLİK

Ergenliğin ortasındaki gençlik (orta gençlik) için üç temel kavram kullanılmaktadır: Fütüvvet-fetâ, rüşd-reşid, şebâbet-şâbb. Dolayısıyla orta gençlik aşamasının 3 alt evresi ya da boyutu var demektir.

ORTA ERGENLİK/ORTA GENÇLİĞİN BİRİNCİ BOYUTU/EVRESİ: (FÜTÜVVET, FETÂ)¹⁵

Fetâ kelimesi ile ilgili dikkat çeken bir özellik, Kur’ân-ı Kerim’de genç/gençlik manasına gelen kelimeler içerisinde en çok kullanılan bir kelime olmasıdır.¹⁶ Fetâ’nın sözlük anlamı, “1. genç, yiğit, er, kız; 2. fütüvvet yoluna girmiş kimse; 3. fütüv-

14 D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul.

15 D. Mehmet Doğan, *age*. Râğıb El- İsfahani, *Müfredât, Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yüsun Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016.

16 İlhami Günay, *age*, s. 25-32, 33-65.

vet sahibi, kerem sahibi” demektir. Fütüvvet ise “1. gençlik, delikanlılık, mertlik, yiğitlik, cömertlik, fedakârlık, mürüvvet, yardımseverlik; 2. bu esaslar üzerinde kurulmuş teşkilat, tarikat.”¹⁷

Başlangıçta tasavvufta bu kavram kişinin “dostların kusuruna bakmaması”, “herkesle iyi geçinmesi ve barışık olması”, “sofrasında yemek yiyen müminle kâfir arasında ayırım gözetmemesi”, “insanlara eziyet etmekten kaçınıp bol bol ikramda bulunması”; “iyilik ve cömertliği yayması, eziyet veren hususlardan vazgeçmesi”, “şikâyetlenmeyi terk etmesi”, “haramlardan sakınıp, güzel ahlâk ilkelerini hayat biçimi hâline getirmesi” şeklinde değerlendirilmiştir. Fütüvvet, İslâm dünyasında geçmişte çok önemli yaygın eğitim aracı olarak kullanılmış; Selçuklularda Ahilik teşkilatı şeklinde etkin bir rol üstlenmiştir.¹⁸

Bu kapsamda bu kavramların orta gençlik için kullanılması, ergenliğin başlangıcına göre daha ileri bir olgunlaşma düzeyinin hedeflenmesine işaret etme amaçlıdır. Burada mertlik, cömertlik ve yardımseverlik gibi hasletlerin öne çıkarılması gerektiğine dikkat çekme vardır. Bu özellikleri merkeze alıp yaymak, orta gençlikte istenen bir durum olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla ergenliğin bu döneminde, sadece fiziksel güzelliklerle yetinmek, tatmin olmak yeterli görülmemektedir.

Feta kökünden türemiş olan *fetetün* kelimesinin “küp, kap” manasına geldiği göz önüne alınırsa orta gençliğin birinci anlam boyutunun bir “kap” gibi düşünülmesi gerektiği anlamı öne çıkar. Orta gençlik bir kap gibi kendisine ne verilirse, içine ne konursa onu koruyup saklayabilir. İçinde konana bağlı olarak değer, önem kazanır, kıymetli olur. O nedenle hem kap çok sağlam yapılmalı hem de kap ve içindekiler bozulmamacak tarzda çok iyi korunmalıdır. Orta gençlik bir kap misali sağlamaştırılıp kendisine aktarılan,

verilen tüm değerler korunmalıdır. Fetâ kelimesinin orta gençlik için kullanılması ile daha başka özellikler de öne çıkarılmakta ve gençliğe bu özelliklerin verilip korunması istenmektedir: “bağnazlaşmama”, “özgürce düşünebilmek ve olayları yorumlamak, anlatmak”; “dava sahibi olmak”, “sofrasındakileri insanlarla paylaşabilmek ve bu konuda ayırım yapmamak”, “fedakâr olmak.”¹⁹

Fetva, fetâ kelimesinden türetilmiştir. Fetvanın sözlük anlamı, “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevaptır.” Bunun yanı sıra “görüş sorma, görüş bildirme soru sorma” gibi anlamları da vardır. İstilahe anlamı ise “fıkhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünü açıklama, fakih bir kimsenin, sorulan fıkhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm demektir.”²⁰

Ahmet İbn-i Hambel’e göre; “Bir kişinin fetva verebilmesi için beş şarta haiz olması gerekir: 1. İyi niyet sahibi olması, 2. İlim, hilm, vakar ve ciddiyet sahibi olması, 3. Kendinden ve bilgisinden emin olması, 4. Müslümanlar nezdinde itibarlı olması, 5. Toplumunu ve insanları tanıması.” “Fetva verecek kişinin bu özelliklere sahip olmasının yanı sıra fetva soran kişinin de sosyal, iktisadi, ruhi, ahlaki durumunu bilmesi; içinde yaşadığı toplumu, örf ve âdetlerini tanıması, vereceği cevabın yol açacağı fayda ve zararı göz önünde bulundurması gerekir.”²¹

Orta gençlik için fetâ kelimesinin kullanılması ile ortaya çıkan bir başka özellik, orta gençliğin fetvacı tutum ve tavır sergileyebilen bir psikolojiye sahip olmasıdır. Orta gençliğin birinci evresinde ergen, fetva veren, fetva soran, hak, hukuk, adalet isteyen, arayan, haksızlığa isyan eden ve önceden öğrendiği her şeyi sorgulayan iddialı olan bir kimsedir. Bu dönemde anne ba-

17 İlhami Günay, *age.*,

18 İlhami Günay, *age.*, s. 25-32, 33-65.

19 *Dini Kavramlar Sözlüğü.*

20 *Dini Kavramlar Sözlüğü.*

21 *Dini Kavramlar Sözlüğü.*

baya, çevreye ergen kötü davranabilir. Kimsenin kendisini anlamadığını, anlamak istemediğini söyler ve savunur. Bu devrede gençler, çevresindeki yetişkinlerin kusurlarını görme eğilimlidirler. Özellikle daha önceki evrelerde ana babaya duyulan hayranlık, gittikçe zayıflayabilir ve ana baba tenkit edilmeye başlanabilir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim fetâ vasfıyla zikredilen bir genç olarak toplumunun karşısına çıkıp toplumun var olan tüm değerlerini sorgulamış ve en büyüğü hariç var olan putları kırmıştır (21 Enbiyâ 60).

ORTA ERGENLİK/ORTA GENÇLİĞİN İKİNCİ BOYUTU/EVRESİ: (RÜŞD, REŞİD)

Rüşd'ün sözlük anlamı "erginlik, reşitlik, olgunluk" iken; ıstılahi anlamı, "maddi veya manevi olarak doğru yola girmek ve doğru yolda olmak" demektir. "Rüşd kavramı, sırât-ı müstakim, sebülü'r-reşâd ve hüdâ ile eş, sebülü'l-ğayy ile zıt anlamlıdır."²² Rüşd kavramı türevleri ile birlikte Kur'an'da 19 kez geçmekte olup "iman, hak ve hidayet" (2 Bakara 250), "fayda" (72 Cin 10), "doğru yol" (18 Kehf 66), "çıkış ve kurtuluş yolu" (18 Kehf 10) ve "akıl ve olgunluk" (4 Nisâ 6) anlamlarında kullanılmıştır.

"Rüşd, İslâm fıkhdında dinî vazifeleri yerine getirebilme ve malî kontrol edebilme yaşının ölçüsüdür." Buluşa erişme kabul edilen bu aşamayı ele alan İslâm âlimleri, rüşd döneminin alt sınırını buluş kabul etmiş ve fakat üst sınırında bir mutabakat sağlayamamıştır. İmam-ı Azam'a göre rüşd yaşının üst sınırını 25'tir. Rüşd yaşı ülkelere bağlı olarak 17- 21 aralığı şeklinde öne çıkmaktadır.²³ Râşid-Reşîd'in kökü r-ş-d olup "doğru yolu bulup girmek, doğru yolu göstermek, öğretmek anlamına" gelmektedir. Râşid ise, 'doğru yolda olan, akıllı, baliğ' demektir. "Râşid şirk, küfür, nifak, fısık ve isyanı terk edip iman eden, doğru yolda olan, salih ameller işleyen akıllı kimse anlamındadır. Reşîd, "söz ve fiillerinde isabetli olan, hakîm, doğru yolu gösteren, öğreten; yardımcısı olmadan bütün işleri en güzel bir şekilde yöneten, tedbirli olan demektir."²⁴

Orta ergenliğin/orta gençliğin ikinci boyutu/evresi için *rüşd*, *reşîd*, *râşid* kavramlarının kulla-

nulması, birinci aşamaya göre daha ileri boyutta bir değişim imkânına, özelliğine ve yapısına gencin sahip olabileceği anlamına gelmektedir. Bir hedef ortaya konmaktadır. Gençle ilgili gerekli şartlar, ortam hazırlandığı ve kendisine yardımcı olduğu, üzerine etki edebilecek olumsuz ortam ve faktörler ortadan kaldırıldığı takdirde bu yola çok kolay girebilecektir. Dolayısıyla ergenliğin bu döneminde gencin, bir önceki aşamadaki sorgulama gücü ve yönü iyi yöneltilenirse, bu aşama çok daha iyi ve güzel değişimlerle sonuçlanabilecek demektir. Gencin bünyesindeki gerek yazılımsal ve gerekse donanımsal yapı buna imkân vermektedir. Bu düzeydeki bir genç, kendi faydasına ve zararına olan şeylerin farkına varmış ve kendi yararına olabilecekleri seçme iradesine sahiptir. Hakla batılı birbirinden ayırabilecek bir olgunluğa ulaşmıştır.

ORTA ERGENLİK/ORTA GENÇLİĞİN ÜÇÜNCÜ BOYUTU/EVRESİ: (ŞEBÂBET, ŞÂBB)

Genelde şâbb, genç, delikanlı, civan; şebâb/şebâbet, gençlik anlamına gelmektedir.²⁵ Bunun yanı sıra şebâb kelimesi, "desteklemek", "ateşin alevlenmesi", "harbin alevlenmesi" manalarına da gelmektedir.²⁶

Orta gençliğin 3. boyutu/evresi için kullanılan şebâb kelimesinin anlam boyutlarına baktığımızda, gencin ulaştığı nokta itibariyle bağımsız bir kimlik ve kişilik kazanma eğilimine girdiği söylenebilir. Kendi başına karar vermek, verdiği kararlara saygı gösterilmesini isteyen biri olma istikametinde yol almaktadır. Bu aşamada ayrıca ilişki kurduğu insanları, aile büyüklerini değişik sorunları çözme konusunda gerektiğinde destekleyen, gerektiğinde sorgulayıp karşı çıkan, onlarla tartışabilen, onlara muhalefet edebilen, kendisi ile istişare edilmesini, değer verilmesini isteyen bir yaklaşım sergilemek istemektedir. Bu devrede ayrı bir kimlik ve kişilik sahibi fert olduğunu gösterme, ortaya koyma eğilimi içgüdüsel olarak öne çıkmaktadır. Çünkü gençliğin son aşamasına geçmek üzeredir. Tabiatıyla ulaştığı biyolojik, zihinsel, ruhsal aşama ayrı bir kimlik ve kişiliğinin var olması gerektiğini ortaya koyma noktasında onu zorlamaktadır. Diğer taraftan ulaştığı cinsel boyut,

22 *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 564-567.

23 *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 552.

24 *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 552.

25 D. Mehmet Doğan, *age*.

26 İlhami Günay, *age*, s. 32.

onu karşı cinse yönelme konusunda zorlayacak ve gelgitler yaşamasına sebebiyet verebilecektir. Çocuk sahibi olma, baba/anne olma ve aile kurma içgüdüğü baskın olmaya başlamaktadır.

Orta ergenliğin bu üç boyutunu göz önüne aldığımızda gerekli destek, yardım ve yönlendirme aile ve çevre tarafından yapıldığı takdirde genç, ergenlik sürecinin son aşamasına çok daha iyi bir donanım, birikim, sabır ve sebatla ulaşabilecektir; olgun bir kimlik ve kişilik sahibi olabilecektir.

ERGENLİK SONU/GEÇ ERGENLİK/SON GENÇLİK

Ergenliğin son aşaması için Kur'an'da sadece eşüdd kavramı kullanılmıştır. Bu dönem için tek bir kelime kullanılmasının muhtemel manası, anlamı ve hikmeti, ergenliğin son aşamasında, gerekli değişim ve dönüşüm olumlu ya da olumsuz bağlamda tamamlanmıştır. Bir şekillenme meydana gelmiştir.

Eşüdd'ün sözlük anlamı, "insanın ergenlik devresi 18 ila 30 yaş arası" demektir.²⁷ Kur'an-ı Kerim'de geçen eşüdd kelimesinin kökü şeddedir. "Taşındı ve yüklendi" anlamına gelmektedir. Eşüdd kelimesi 3 anlamı bünyesinde barındırmaktadır: 1. İdrak/buluğ/ergenlik (12/22; 6/15); 2. İşini ve kuvvetini toplama, gençliğinin sonuna gelme (28/14; 6/152; 17/34), 3. Akli, idraki, bilgisi, bünyesi zirve noktasına ulaşma (12/22; 18/14; 46/15), süratle gitme (14/18).²⁸

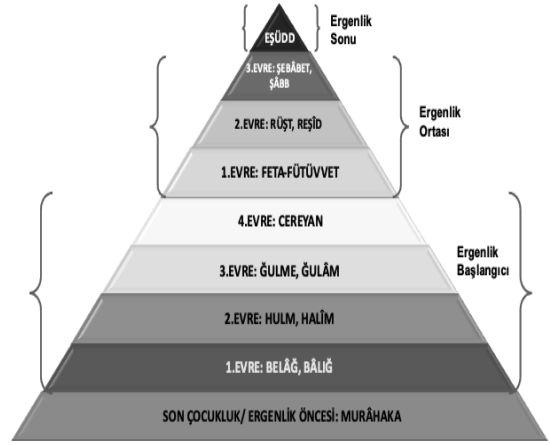
Ergenliğin son evresi için tek bir kavramın, eşüdd, kavramının kullanılmasının sırrı onun içinde barındırdığı anlamlarda gizlidir. Bu aşamada genç, olgunluğa ulaşmış ayrı bir kimlik ve kişilik sahibi, bağımsız bir kişi olmuştur. Güçlü bir şahsiyete sahip olup kendine güveni tamdır (47/4, 28/14), tam olmak zorundadır. Güçlüklerin, sıkıntıların üstesinden gelebilecek gücü kendinde bulmaktadır. İş ve aile sorumluluğunu üzerine alma cesareti ve güveni vardır.

Kur'an'daki bu ayetlere bakıldığında gençliğin son dönemi/son aşaması, yirmi beş-otuz yaş aralığı olup (İbn Abbas'a göre "eşüdd"ü, otuz üç yaş"ı ifade etmektedir.²⁹) kemale ulaşılmıştır.

27 D. Mehmet Doğan, *age*.

28 İlhami Günay, *age*, s.32-33. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, cilt: 5, s. 39.

29 Elmalılı Hamdi Yazır, *age*, s. 32-33.

Şekil 1: Ergenlik Çağının Safhasının Fitrat Merkezli Değişik Aşama ve Evreleri

Değişim olumlu bir şekilde tamamlanmıştır. (Şekil 1)

Olaylar ve kişiler önceden siyah-beyaz bakış açısıyla ele alınırken, ergenliğin son döneminde daha esnek değerlendirilmeler yapılır. Her şeyin gri tonları göz önüne alınmaya başlar. Bir dönem mükemmel görülen şahısların kusurları, eksikleri görülmeye başlanır. Ergenlik iyi yönetilemediği zaman ortaya ruhsal/psikolojik bunalım ortaya çıkabilir. Bunun tezahürü, içe kapanıklık, aşırı hassasiyet, hüznün, küstahlık ve kaçak güreşmek ve asi ruhlu olmaktır: "Genç herhangi bir yetişkinin kendisini anlamadığını hissettiği ve kendi iç dünyasının karmaşık duygularını dışa vurmaktan korktuğu zaman içe kapanıktır. (Çünkü gülünç olmaktan çekinir.); aşırı hassastır (Çünkü kendisini gerçekten anlayamayanların müdahalesine içerler.); hüznülüdür (Çünkü çoğu kez hiçbir şey yolunda değilmiş gibi gözükür.); asi ruhludur (Çünkü anne babanın yaşantısına karıştığını veya geçerli görmediği kuralları olduğunu düşünür.); küstahdır (Çünkü ancak bu yolla anne babasının onu kendi başına bırakacağı fikrindedir.) ve hatta kaçak güreşir (Çünkü doğrudan doğruya yüzleşmenin çok tatsız olduğuna ve bunun acıya yol açabileceğine inanır.)."³⁰ Ergenlik iyi yönetilemediğinde bir başka tehlikeli boyutu, zinaya yönelimdir. Zina buluş çağına ulaşmakla başlayan biyokimyasal etkilerin sonucu ortaya çıkan, gayrimeşru bir ilişkidir.

30 Sefa Saygılı, *age*, s. 31.

SONUÇ: ERGENLİK ÇAĞININ DEĞİŞİK EVRELERİNİ YAŞAMIŞ ÖRNEK BİR GENÇ: HZ. YÜSUF

Zina, “Meşru olmayan cinsi münasebettir.”; “aralarında nikâh bağı bulunmayan kadın ve erkek arasındaki cinsi münasebettir.”³¹ Sözlüklerde tanımlanan zinanın/fuhşun kapsam alanı genişlemiştir. O nedenle zina/fuhuş ergenlikle beraber biyolojik bir ihtiyaç hâline gelen şehvet duygusunu gayrimeşru yollarla (İslâm hukukunda çerçevesi çizilen yolların haricinde), gidermeye çalışmak, cinsel ilişkiye girmek olarak tanımlanmasında fayda vardır.

Buluğ çağına/ergenlik dönemine ulaşmakla vücudun biyokimyasında meydana gelen değişimlerin (daha sonra incelenecektir) bir sonucu, kadın ve erkek arasında ortaya çıkan bir yönelim, bir uygulama hâlidir. Bu yönelimi meşru kılan, nikâh akdidir. Nikâh aktı olmadan kurulan her türlü cinsel ilişki, gayrimeşrudur ve İslâm’a göre haramdır. O nedenle Kur’ân’da “Zinaya yaklaşmayın!” çağrısı yapılmaktadır: “Zinaya yaklaşmayın, şüphe yok o, çirkin bir hayâsızlık’ ve kötü bir yoldur.” (17 İsrâ 32)

Ayet, gayrimeşru cinsel bir ilişkiye insanı götüreceği yolların önünü kesmekte, iman edenleri uyarmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.) cinsel ilişkiye giden yolun, her aşamasını zina diye nitelemesi bu açıdan önemlidir: “Gözün zinası harama bakmak, dilin zinası fuhşu konuşmaktır. Nefis de o işi temenni edip istek duyar. Tenasül organı ise bunları ya doğrular veya o işi yapmayarak onları yalancı çıkarır.”³² “Gözler zina eder, eller zina eder, ayaklar zina eder, tenasül uzvu zina eder.”³³ “Gözlerin zinası harama bakmaktır.”³⁴ “Dilin zinası müstehcen sözlerdir.”³⁵ “Bir kadın güzel koku sürünüp bunu hissetsinler diye bir topluluğa uğrarsa, zina etmiş olur.”³⁶

Hadiste zina ile ilgili göz, dil, nefis ve tenasül organı olmak üzere 4 yapıdan/organdan bahsedil-

31 D. Mehmet Doğan, *age*.

32 Buhari, İsti’zan: 12; Kader: 9; Müslim, Kader: 20; Ebu Davud, Nikâh: 43; Müsned, 2:276; 1008. [2:246, Hadis No: 1762];

33 Müsned, 2:343,344,372,411. 2771. [4:398, Hadis No: 5751]

34 Taberâni, Kebir, 2305. [4:65, Hadis No: 4564]

35 Ebu’ş-Şeyh, 2306. [4:66, Hadis No: 4566]

36 Neseî, Zekât; 77; Müsned, 5:151,176. 251- [1:276, Hadis No: 428].

mekte; değer sistemi ile biyolojik yapı arasında ilişki kurulmaktadır. Hadiste dikkat çekici olan nokta tenasül organının kabul ya da reddetme gibi bir karar verme gücünün olmasıdır. Bugün cinsel organların “bel altı beyin”³⁷ diye isimlendirilmesinin sebebi, beyin ve değer sistemiyle ilişkisinden dolayıdır. Gözün/bakmanın zinaya götüren yolun bir yol olduğu olgusunu, Hz. Peygamber’in (s.) Hz. Ali’ye yaptığı uyarıda da görmekteyiz: “Ey Ali! Bakışına bakış ekleme! Zira ilk bakış sanadır (günah olmaz); ama ikinci bakış aleyhinedir (günahdır).”³⁸ “Ey Ali! Arka arkaya bakma. Birinci bakışa hakkın vardır. Ama ikinci bakışa hakkın yoktur.”³⁹

Hadise göre ilk bakış iradi olmayan bir bakıştır. Gözün görme fonksiyonunun sonucu, karar organı olan beyin devreye girmekte, erkeğin cinselliği ile ilgili olan testosteron hormonun salgılanmasını sağlayarak erkeğin kadına bakması eylemi gayrı iradi gerçekleşmektedir. Bu aşamada, ilk bakış/süreklilik içermeyen bakış aşaması, değer sistemi, kültür ve medeniyet kodları henüz devreye girmemiştir. Gayrı iradi bir durum olup tenasül organına doğru giden süreç henüz başlamamıştır. Bu cinsellikle ilgili biyokimyasal sistemle, değer sistemi arasındaki etkileşimin başlangıç aşaması olup gayriiradi bir durumdur. O nedenle de zina diye adlandırılmamaktadır. Tekrarı ve devamı, kararlı bir bakış/yöneliş olduğu için, fiili zinaya doğru yol alma olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

Hz. Peygamber’in ilk bakışla ilgili yaptığı değerlendirmenin biyokimyasal boyutu olup bakmakla hormon salgılanması arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından önemlidir. Bugün yapılan araştırmalarda bu olgu ile karşılaşmaktadır. Psikiyatrist Louann Brizendine’nin evliliğe karar veren kız ve erkek iki hastası [Nicole (kız), Ryan (erkek) ile ilgili aktardığı bir olay, yukarıda geçen Hz. Peygamber’in (s.) iradi olmayan ilk bakışla ilgili hadisin biyokimyasal temellerini ortaya koyması açısından önemlidir: “Nicole bana (Psikiyatrist Louann Brizendine), Ryan makineye çeyreklik atarken yanlarından biraz açık giyinmiş yirmili yaşlarda (büyük göğüslü) bir kızın geçtiğini anlattı. “Kıza nasıl baktığını görmeliydiniz. Erkeklerin başka kadınlara bak-

37 Louann Brizendine, *Kadın Beyni*, s. 111-131. Louann Brizendine, *Erkek Beyni*, s. 91-103.

38 Rûdânî, *Büyük Hadis Külliyyatı*, Zina Bahsi Hadis No: 4353, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, S: 87.

39 Ebu Davud, Nikah: 43; Tirmizî, Edeb: 28.

tığını biliyorum, ama bunu hemen gözlerimin önünde yapmasına inanamıyorum... Nicole'e erkek beynindeki şehvet merkezinin erkekleri çekici kadınları fark etmeye ve görsel olarak ayrıntılarını almaya yönlendirdiğini anlattım. Cinsellikle ilgili devrelerini çalıştıran birilerini gördüklerinde beyinleri hızla cinsellikle ilgili düşünce üretir, ama bu durum çok geçmeden biter. Ryan'ın eşini bulmuş beyni için bu balıketli kadın parlak ve renkli bir sinek kuşu gibiydi. Görüntü alanına girdi, birkaç saniyeliğine dikkatini çekti ve ardından aklından uçup gitti. Birçok erkek için bu durum bir gün içinde birkaç defa yaşanabilir. Ryan denese bile gözlerini o kadının göğüslerine bakmaktan alıkoyamazdı. Ancak biraz daha sağduyulu davranmayı öğrenebilirdi. Bu durum erkek beyni için otomatik bir davranış olduğundan erkekler bunun büyük bir mesele olduğunu düşünmezler ve kadınların bu durum yüzünden niçin kendilerini tehdit altında hissettiklerini anlayamazlar. Ta ki roller değişene kadar.”⁴⁰

Bu bağlamda buluş çağına girmiş olan Hz. Yûsuf ile vezirin karısı arasında meydana gelen olaylar zincirini ele alıp incelemekte fayda vardır. Buluş çağının biyokimyasal etkileri ile değer sisteminin etkileri arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından önemlidir. İman etmiş olan bir gencin böyle durumlarda nasıl davranması gerektiği konusunda son derece önemli bir yol haritası ortaya konulmaktadır.

Hız. Yûsuf'un hayatının Yûsuf Suresi kapsamında, değişik dönemleri ihtiva ettiği söylenebilir: Doğumundan kardeşleri tarafından kuyuya atılana kadarki zaman (12 Yûsuf 4-18). Ticaret kervanı tarafından kuyudan kurtarılıp esir pazarına satıldığı ana kadarki zaman (12 Yûsuf 19-20). Vezir tarafından esir pazarından satın alınıp evde hizmetçilik yapmaya başlamasından buluş çağına ulaşınca kadarki zaman (12 Yûsuf 21-22). Vezirin karısının isteklerini reddettikten sonra hapse girinceye kadarki zaman (12 Yûsuf 23-35). Hapis yılları (12 Yûsuf 36-54). Hapisten çıkıp yöneticiliğe başladıktan sonra anne babasının yanına alıncaya kadar geçen zaman (12 Yûsuf 55-104).

Konumuz açısından ele alacağımız dönem, ergenlikte vezirin karısı ile arasında geçen mücadeleye ilişkindir (12 Yûsuf 21-35). Bu

dönemde buluş çağına girmiş bir genç, vezirin karısı tarafından zina etmeye zorlanmaktadır. Bu dönemin en ilginç noktalarından birisi, Hz. Yûsuf'a ergenliğe girdiğinde Allah tarafından ilim ve hüküm verilmiş olmasıdır. Hz. Yûsuf toplumdaki değer sistemine karşı yeni bir değer sistemine, bunun gerektirdiği ilme ve hüküm verme yeteneğine sahiptir: “*Ergenlik çağına erişince, kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte biz, iyilik yapanları böyle ödüllendiririz.*” (12 Yûsuf 22) Ergenliğe ulaşan Hz. Yûsuf, çok yakışıklı bir delikanlı olarak vezirin karısının dikkatini çekmiş ve vezirin karısı bu yakışıklı genç ile zina yapmak istemiştir: “*Onun evinde kalmakta olduğu kadın, ondan Murad almak istedi ve kapıları sımsıkı kapatarak: 'İsteklerim senin içindir, gelse' dedi. Dedi ki: 'Allah'a sığınırım. Çünkü o benim efendimdir, yerimi güzel tutmuştur. Gerçek şu ki, zalimler kurtuluşa ermez.'*” (12 Yûsuf 23)

Hız. Yûsuf vezirin karısının bu isteğini, onu arzulanmış olmasına rağmen, zina hakkında Rabbinin kendisine verdiği ilim ve hükümden dolayı reddetmiştir: “*Andolsun kadın onu arzulanmıştı, -eğer Rabbinin (zinayı yasaklayan) kesin kanıtını görmeseydi -o da onu arzulanmıştı. Böylelikle biz ondan kötülüğü ve fuhşu geri çevirmek için (ona delil gönderdik). Çünkü o, muhlis kullarımızdandı.*” (12 Yûsuf 24)

Buluş çağına erişmiş, cinsel hormonların salgısı altında kalan bir gençte en baskın duygu, cinsel tatmin olgusudur. İlk bakış, ilk teklif bu boyutu ile etkindir. Bunun eylem hâline dönüşüp dönüşmemesinde değer sistemine, kültür ve medeniyet kodlarına olan bağlılık, inancın derecesi ve bu konudaki iradi davranış etkin olmaktadır. Hız. Yûsuf bu iradeyi gösterirken vezirin karısı nefsinin esiri olarak isteklerinde ısrarcı olmuş, isteklerini gerçekleştirmek için Yûsuf üzerindeki baskısını artırmış ve fakat olay kocası tarafından öğrenilince Yûsuf'u suçlamaya başlamıştır: “*Kapıya doğru ikisi de koşular. Kadın onun gömleğini arkadan çekip yırttı. Tam kapının yanında kadının efendisiyle karşılaştılar. Kadın dedi ki: Ailene kötülük isteyenin, zindana atılmaktan veya acıklı bir azaptan başka cezası ne olabilir?*” (12 Yûsuf 25)

Böylece, Hız. Yûsuf ile vezirin karısı arasındaki bu mücadele ikisi arasında kalmamış, sürece vezir ve kadının yakını olan birisi daha dâhil olmuştur. Vezir Yûsuf'un ve karısının sözleri

40 Louann Brizendine, *Erkek Beyni*. Neil R. Carlson, age., s. 88-89.

üzerine akrabadan olan bir şahsın hakemliğine başvurmuştur: “(Yûsuf) dedi ki: ‘Onun kendisi benden murat almak istedi.’ Kadının yakınlarından biri şahitlik etti: ‘Eğer onun gömleği ön taraftan yırtılmışsa bu durumda kadın doğruyu söylemiştir, kendisi ise yalan söyleyenlerdendir.’” (12 Yûsuf 26) “Yok eğer onun gömleği arkadan çekilip-yırtılmışsa, bu durumda kadın yalan söylemiştir ve kendisi doğruyu söyleyenlerdendir.” (12 Yûsuf 27) “Onun gömleğinin arkadan çekilip-yırtıldığını gördüğü zaman (kocası): ‘Doğrusu bu, sizin düzeninizden (biri) dir. Gerçekten sizin düzeniniz büyüktür.’ dedi.” (12 Yûsuf 28)

Hakemin verdiği karar üzerine vezir, olayı kapatmak istemiş hem Yûsuf’u hem de karısını uyarmıştır: “Yûsuf, sen bundan yüz çevir. Sen de (kadın) günahın dolayısıyla bağışlanma dile. Doğrusu sen günahkârlardan oldun.” (12 Yûsuf 29) Bu ana kadar olay aile ve akraba içerisinde bilinmekteydi ve vezir olayın kapatılmasını evin dışına taşmamasını istemişti. Ancak olay bir şekilde, şehre yayılmış ve toplumsal bir boyut kazanmış; vezirin karısı uşağı ile ilişki kurmak istediği için “sapık” diye nitelendirilmiştir: “Şehirde (birtakım) kadınlar: ‘Aziz (Vezir)’in karısı kendi uşağının nefsinden murat almak istiyor-muş. Öyle ki sevgi onun bağına sinmiş. Biz doğrusu onu açıkça bir sapıklık içinde görmekteyiz.’ dedi.” (12 Yûsuf 30)

Olayın dedikodu ile toplumsal bir boyut kazanması sonucu oluşan ortamda, vezirin karısı geri adım atmıyıp isteklerinde haklı olduğunu göstermek için dedikodu yapan kadınları eve davet edip ikramda bulunmuştur. Yûsuf’u onlara göstererek isteklerinde haklı olduğunu ispatlamaya çalışmıştır: “(Kadın) onların düzenlerini işitince, onlara (bir davetçi) yolladı, oturup dayanacakları yerler hazırladı ve her birinin eline (önerindeki meyveleri soymaları için) bıçak verdi. (Yûsuf’a da:) ‘Çık, onlara (görün)’ dedi. Böylece onlar onu (olağanüstü güzellikte) görünce (insanüstü bir varlıkmiş gibi gözle-rinde) büyüttüler, (şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve: ‘Allah’ı tenzih ederiz; bu bir beşer değildir. Bu, ancak üstün bir melektir.’ dediler.” (12 Yûsuf 31)

Şehirde dedikodu yapan kadınların Yûsuf’un yakışıklılığı karşısında ellerini kesmeleri, Yûsuf’u melek diye anmalarıyla dolaylı bir şekilde vezirin karısının zina isteği ve girişi-

mine hak vermişlerdir. Kadınların bu tavrı, zinaya toplumsal meşruiyet kazandırmış ve olay sosyolojik boyuta çekilmiştir. Vezirin karısı böyle bir destek kazandıktan sonra zina yapmakla ilgili girişimlerde Yûsuf’un kendisini koruduğunu, masum olduğunu ve fakat kendisinin ısrarcı olduğunu ve isteklerini yerine getirmeyi, direnirse Yûsuf’un hapse atılacağını açık bir şekilde söylemekten geri durmamıştır. Yûsuf’u kadınlar topluluğunun önünde açık bir şekilde de aşağılayarak tehdit etmiştir: “Kadın dedi ki: ‘Beni hakkında kınadığınız işte budur. Andolsun onun nefsinden ben murat istedim, o ise, (kendini) korudu. Ve andolsun, eğer o kendisine emrettiğimi yapmayacak olursa, mutlaka zindana atılacak ve mutlaka küçük düşürülenlerden olacak.’” (12 Yûsuf 32)

Kadının bu tutumu, tavrı ve ısrarı karşısında Hz. Yûsuf, kadınla aynı mekânda kalmasının iradesini çözebileceğini, zinaya yaklaşabileceğini bunun için var olan ortamdan uzaklaşmanın en iyi, doğru ve güzel yolu olduğunu bu şekilde Allah’ın emir ve yasaklarına uyabileceğini ifade ederek hapse girmeyi tercih etmiştir. “(Yûsuf) dedi ki: ‘Rabbim, zindan, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden bana daha sevimlidir. Onların kurdukları düzeni benden uzaklaştır-mazsan, onlara (korkarım) eğilim gösterir; (böylece) cahillerden olurum.’” (12 Yûsuf 33) “Böylece Rabbi, onun duasını kabul etti ve onların hileli düzenlerini kendisinden uzaklaştırdı. Çünkü O, işitendir, bilendir.” (12 Yûsuf 34)

Buluğ çağına ermiş ve son derece yakışıklı bir genç, vezirin karısının isteklerini kararlı bir şekilde reddedip hapse girerken, aynı zamanda kadınlar topluluğunun da kendisinin masum olduğuna şahit kılmuştur: “Sonra onlara (Yûsuf’un iffetine ilişkin) delilleri görmelerinin ardından, onu belli bir vakte kadar kaçınılmaz olarak zindana atmak (görüşü) belirdi.” (12 Yûsuf 35)

Sonuçta Hz. Yûsuf, tüm gençlere özellikle buluğ çağını yaşayan gençlere, zina gibi gayri meşru ilişkiler konusunda nasıl bir tavır, tutum sergilemeleri gerektiği konusunda rol model sunulmaktadır. Aynı zamanda Hz. Yûsuf olayı, buluğ çağının, biyolojik, psikolojik, sosyolojik, kültürel ve değer sistemi boyutları ile bütünlüklü şekilde ele alınıp incelenmesi, kapsamlı bir teori inşa edilmesinin zorunluluğuna çok ciddi bir işaret olarak değerlendirilmelidir.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE RASYONALİTE ARAYIŞI: ORTA VADELİ PLAN NEYİ DEĞİŞTİRDİ?

EMRE SAYGIN-TAHSİN YAMAK

Son yıllarda küresel şokların, bölgesel jeopolitik sarsıntıların ve iç siyasetteki kırılmalıkların gölgesinde rotasını kaybeden gemi misali dalgalarla boğuşan Türkiye ekonomisi, 2023 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri sonrasında yeni bir sabaha uyandı. İkinci turda da olsa Cumhurbaşkanlığı'nın lehine sonuçlanan seçim maratonunun ertesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın vereceği kararlar arasında en merak edileni ekonomi yönetiminde kaptan köşküne kimin oturacağıydı. Öyle ki yirmi yılı aşan güçlü bir hükümet etme sürecine rağmen seçimlerin bu denli bıçak sırtı bir neticeye erişmesinde hızla bozulan ekonomik dengelerin belirleyici etkisi olduğuna kuşku yoktu.

Hem seçim öncesinde hem de seçim sonrasında birçok isim konuşuldu. Tartışmalar, 2013-2014 yıllarıyla birlikte açıklanan ve sonraları "millî ekonomi modeli" diye isimlendirilen tercih setinde radikal bir değişiklik olup olmayacağı üzerine yoğunlaştı. Öyle ki 2002-2012 arasında siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda tecrübe edilen kapsayıcı reform sürecinde Türkiye

ekonomisinin dengeleri hiç olmadığı kadar sürdürülebilir bir yapıya kavuşmuş; bu dönemde dolar kuru 1,6 ile 1,8 Türk Lirası arasında istikrarlı bir düzeyde seyretmişti. Keza 90'lardaki enflasyonist ortamın kontrolüne yönelik olarak 2001 krizi sonrasında yürürlüğe konulan Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programı ve daha sonra açık enflasyon hedeflemesi uygulamasıyla birlikte güçlenen fiyat istikrarı politikaları da olumlu neticeler verdi.

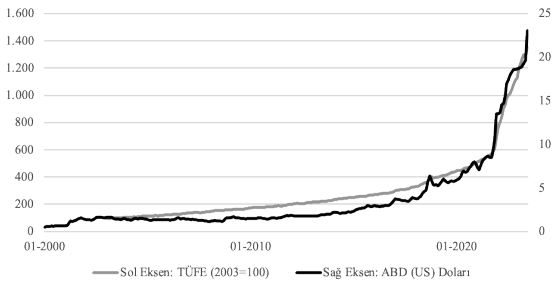
Ancak 2008 yılında başlayıp küresel ölçekte daraltıcı etkiler gösteren küresel mali krizin uzun vadeli bozucu etkileri görülmeye başlandı. Kriz dönemindeki durgunluğu aşmak için likidite artışına yönelen FED'in küresel likiditeyi daraltmaya yönelik hamleleri yanında bölgesel jeopolitik risklerin belirgin hâle gelmesi, iç siyasal ortamın bozulması ve toplumsal gerginliklerin had safhaya ulaşmasıyla birlikte risk algısı olumsuzla döndü ve "güvenli liman" olarak nitelendirilen Amerikan dolarına olan talep (*dolarizasyon*) arttı. Genişleyen iç ve dış risk ortamında Türk ekonomisi yine ve yeniden ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya kaldı; döviz kuru yönetilebilir olmaktan çıktı. O dönemde Türk hükümetleri perspektif değiştirip, Başbakan Erdoğan'ın 500 milyar dolar ihracat hedefi ile hafızalarda yer eden üretim ve ihracat odaklı bir tercih setini öncelemeye başladı.

Yeni paradigmayı besleyen hedefler en belirgin 2014-2018 ve 2019-2023 kalkınma planlarından izlenebilir. Özellikle "100. Yıl Türkiye Planı" mottosuyla sunulan 11. Kalkınma Planı ile birlikte millî teknoloji hamlesine dayanan inovatif ve verimli üretim yöntemleri, nitelikli ve esnek kabiliyetlere sahip rekabetçi beşerî sermaye gibi özellikler ön plana çıkarılıp küresel değer zincirlerinde kritik bir yer tutulması amaçlandı. Dolarizasyon eğiliminin güçlenmesi ve ABD'nin

Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek

Türkiye'de Döviz Kuru ve Enflasyon (Ocak 2000-Haziran 2023)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sisteminde elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

politik güdümlü finansal saldırıları ile döviz kuru üzerinde oluşan baskı, TCMB'nin alışlageldik para politikası araçlarını devre dışı bırakarak spesifik hedeflere yönelen önlemler bütünü olarak izah edilebilecek makro ihtiyati tedbirlerle yönelmesine neden oldu. İç ve dış dengelerin sarsıldığı bu ortamda başlayan küresel salgın ile birlikte uluslararası ticaretin yavaşlaması ve tekrar durgunluk beklentilerinin artması neticesinde “düşük faiz-yüksek kur” tercihi perçinlenmiş oldu.

Faiz oranlarının olabildiğince düşük tutulması suretiyle büyüme teşvik edilirken, bir yandan da yüksek kur sayesinde ödemeler dengesinde olumlu bir ivme yakalanmasını hedefleyen bu politika seti, 2020-2023 döneminde “fiyatlama davranışı” üzerinde önemli bozulmalara yol açarak tüm toplumsal kesimlerin ekonomik refahını hissedilir ölçüde düşürdü. Bu durum birkaç ana sebep etrafında açıklanabilir. Öncelikle ithal bağımlılığı dolayısıyla ürün fiyatları yükseldi. Ayrıca döviz kuru oynaklığı dolayısıyla üretici maliyetlerinin artacağı beklentisi de ürün fiyatlarının gerçeklikten uzak şekilde artmasına neden oldu. Öte yandan düşük reel faiz oranları dolayısıyla yok denecek maliyetlerle krediye erişim imkânı sağlanması tüketim harcamalarını arttırarak enflasyonist ortamı besledi. Keza hem politika yapıcılarının hem de para ve maliye politikası uygulayıcılarının mevcut politikaları sürdürmek hususundaki güçlü sinyalleri nedeniyle orta ve uzun vadedeki beklentiler belirsizliğini korudu. Bu ve benzeri birbirini besleyen çapraşık etkiler dolayısıyla piyasalar “itibar gören” bir fiyat düzeyinde dengeye ulaşamadı ve ekonomik aktörlerin rasyonel karar alma sü-

reci zorlaştı. Ta ki 2023 genel seçimleri sonrası gerçekleşen devir-teslim esnasında yeni Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in rasyonel zemine dönme vurgusuna kadar...

Kamu kesiminde mali iş ve işlemlerin altyapısını oluşturan yasal çerçeveyi 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu oluşturur. 2003 yılında yürürlüğe giren ve “mali anayasa” olarak vasıflandırılan kanun, bu tarihten itibaren bütçeleme sistematüğünü analitik ve (en az üç yıllık olmak üzere) çok yıllık bir bağlama oturtmuştur. Buna göre kamu idarelerinin bütçelerini “orta vadeli” bir perspektifte hazırlarken esas alacakları en kritik ve zorunlu olan üst politika belgesi Orta Vadeli Program (OVP) olarak ifade edilmiştir. Yeni Washington Uzlaşısı kapsamında Dünya Bankası'nın “yapısal reform” olarak önerdiği uygulamalardan birisi olan orta vadeli bütçeleme anlayışı, elde edilen kaynaklar ile gerçekleştirilecek harcamalarda zaman yönünden tutarlılığının sağlandığı hesap verilebilir bir yaklaşımı ifade eder. Böylece ekonomi içerisinde anlamlı bir yeri bulunan kamu kesiminin genel dengesinin makroekonomik istikrara katkı sağlayacak yapıya kavuşturulması amaçlanır.

OVP Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanarak her yıl Eylül ayının ilk haftasında *Resmî Gazete*'de yayımlanarak bütçeleme sürecini başlatır. OVP hazırlanırken yürürlükteki kalkınma planı ve genel ekonomik koşullar çerçevesinde geleceğe sari makro politikalar, temel ekonomik büyüklükler, gelecek üç yıla ilişkin bütçe gelir ve gider tahminleri, bütçe dengesi ve finansman gereğine ilişkin hedef ve beklentiler tespit edilir. Görüldüğü gibi OVP, başta kamu kesimi olmak üzere, genel ekonomik ilişkilerde kaynak tahsisini doğrudan etkileyecek ya da dolaylı olarak belirleyecek, “yol haritası” niteliğinde bir belgedir. OVP, hükümetlerin gelecek üç yıla ilişkin tasavvurunu ortaya koyması dolayısıyla bireysel ve kurumsal düzeyde, ulusal ya da uluslararası ölçekte her iktisadi aktörün tercihlerini yönlendirecek bazı işaretler barındırır. Siyasal iktidarın küresel ekonomik gelişmeleri ne şekilde okuduğu, 1-3 yıllık planda hangi riskleri gözlemlediği, bunların ulusal ekonomi üzerindeki muhtemel etkileri ve ne şekilde yönetilecekle-

rine matuf politika seti alternatiflerini içeren OVP, muhatapları tarafından dikkatle izlenir.

2023-2025 dönemini kapsayan (önceki) OVP¹ ile 2024-2026 dönemini kapsayan (yeni) OVP² arasındaki en temel farklılık fiyat istikrarına yaklaşımda kendisini gösteriyor. Her iki metnin giriş bölümleri incelendiğinde uygulama paradigmaları arasındaki nüanslar dikkati çekiyor. Önceki OVP'de, "... makroekonomik ve finansal istikrarı güçlendirmeyi, yüksek katma değerli üretimi teşvik etmeyi, cari işlemler dengesinde kalıcı iyileşmeyi sağlamayı, verimlilik artışları ve ihracat artışı ile birlikte enflasyonu düşürmeyi amaçlayan Türkiye Ekonomi Modeli ile uyumlu hazırlanmıştır." denilirken, yeni OVP'de, "... makroekonomik ve finansal istikrarı güçlendirmeyi, yüksek katma değerli üretimi teşvik etmeyi, yeşil ve dijital dönüşüm odağıyla verimlilik ve ihracat artışı yoluyla büyümeyi ve cari işlemler dengesinde kalıcı iyileşme sağlamayı, enflasyonu orta vadede tek haneye düşürmeyi, iş ve yatırım ortamını iyileştirmeyi ve afetlerle etkin mücadele ederken mali disiplini korumayı esas alan politika zeminini tesis etmeyi amaçlamaktadır." ifadesi yer almıştır.

Buna göre önceki ve yeni OVP'de ana hedef makroekonomik ve finansal istikrarın güçlendirilmesidir. Bununla birlikte önceki OVP'de ihracata dönük bir üretim perspektifi vurgulanıp zımni bir neden-sonuç ilişkisi bağlamında "enflasyonu düşürme" projeksiyonu sunulmuşken, yeni OVP'de Türkiye ekonomisinin kronik problemlerinin kaynağı olan cari işlemler dengesinde kalıcı iyileşme sağlanması ile fiyat istikrarının temin edilmesine yönelik somut hedefler, yeşil dönüşüm ve yatırım ortamının iyileştirilmesi gibi küresel trendler ile uyumlu olacak ve "millî güvenlik riski" olarak vasıflandırılabilir afet yönetimini de göz ardı etmeden ortaya konulmuştur.

Makroekonomik hedef ve politikaların kısmının ilk bölümü ekonomik büyüme üzerinedir. Büyüme, bir ulusal ekonomide bir yılda üretilen

tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla ifadesi olan millî gelirdeki yıllık artış oranını ifade eder. Millî gelirin nüfusa bölünmesiyle de en temel refah göstergesi olan kişi başına millî gelir rakamı elde edilir. Kuşkusuz hükümetlerin önünde ekonomik büyümeyi temin edecek farklı birçok tercih seti bulunmaktadır. Önceki OVP verimlilik artışı, rekabet gücü ve ihracat odaklı bir büyüme paradigmasına sahipken, yeni OVP fiyat istikrarı ve finansal istikrarı gözetme paahasına büyüme performansından ise bir miktar fedakârlıkta bulunmuştur. Uluslararası normlara uygunluğu, ekonomik göstergelerin öngörülebilirliği ve avantajlı yatırım ortamı sayesinde ülkeye çekilecek dış yatırımları önceleyen yeni OVP, böylece ekonomik istikrarın desteklenmesini hedeflemiştir. Keza, önceki OVP'de de zikredilen yüksek katma değerli ihracat odağı da kaybedilmemiş, beşeri sermaye ve teknolojik altyapıdaki dönüşümle birlikte ihracatın sürdürülebilir kalkınmanın sacayaklarından birisi olduğu vurgulanmıştır.

Büyüme başlığından sonra ikinci odak noktası fiyat istikrarı, yani enflasyonla mücadeledir. Üretim ve verimliliğe odaklanan önceki OVP, tüketici fiyatlarındaki dengelenme beklentisiyle Türk Lirasının istikrarlı bir görünüme kavuşmasını öngörmüş ve dar bir pencereden sadece gıda enflasyonunun tek haneli seviyelere düşmesine vurgu yapmıştır. Bu maksada yönelik olarak enflasyon hedeflemesi uygulamasına devam edilmesi yanında faiz politikası, zorunlu karşılıklar, likidite, teminat ve proaktif rezerv yönetimi gibi diğer para politikası araçlarının da etkin şekilde kullanılacağı belirtilmiştir. Yeni OVP ise dışı açık bir ekonomide serbest döviz kuru rejiminin uygulamada olduğunun ayırda varıp para, maliye ve gelirler politikalarının uyumuna dikkat çekmiş; daha geniş bir pencereden fiyat istikrarını bozan tüm faktörlerle mücadele etme hedefi doğrultusunda parasal sıkılaştırma ve seçici kredi uygulamalarını içeren bir vizyon ortaya koymuştur.

Her iki OVP'nin finansal istikrara yaklaşım biçimi de fiyat istikrarı konusundaki perspektif farklılığının izlenebileceği bir alandır. Önceki OVP liralasma tedbirlerine yoğunlaşmış, âdetüstü örtük bir sabit kur rejimi uygulamasını andıracak Kur Korumalı Mevduat (KKM) uygulamasının para politikasındaki ağırlığı

1 Orta Vadeli Program (2023-2025), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/09/Orta-Vadeli-Program-2023-2025.pdf>

2 Orta Vadeli Program (2024-2026), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/09/Orta-Vadeli-Program_2024-2026.pdf

hissedilir derecede artmıştır. Oysa yeni OVP bir yandan KKM'nin toplam mevduat ağırlığı içerisindeki payının azaltılmasını hedeflemiş, diğer taraftan makro ihtiyati tedbirlerin sadeleştirilmesi suretiyle aktif liralasma politikasından ziyade Türk lirasının cazibesini arttıracak ortamın tesis edilmesine önem vermiştir.

Önceki OVP ödemeler dengesi konusunda da ihracat odaklı bir görünüme sahiptir. Politika dönemine küresel ticarete daralma beklentisi hâkim olduğundan ihracattaki artışın sınırlı kalacağı vurgulanmış, katma değeri yüksek ihracatı destekleyen politikaların cari işlemler açığının kapanmasına olumlu katkı vereceği belirtilmiştir. Öte yandan enerji fiyatlarının gerilemesi ve turizm gelirlerindeki artışın etkisiyle ödemeler dengesinde önemli bir azalma yaşanacağı yönünde oldukça iyimser bir tablo öngörülmüştür. Buna göre cari işlemler dengesinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranının 2024 ve 2025 yılları için %-1,4 ve %-0,9 olarak hesaplanmıştır. Yeni OVP'de ise beklentiler daha gerçekçi bir perspektife oturtulmuş, emtia fiyatlarının stabil seyredeceği ifade edilmiştir. Türkiye'nin uluslararası rekabet gücündeki artış yanında mal ve hizmet ihracatının nitelik ve niceliğinin geliştiği koşullara bağlı olarak ödemeler dengesinde kademeli ve kalıcı dengelenmenin sağlanması hedeflenmiştir. Yeni OVP'de cari işlemler dengesinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranının 2024, 2025 ve 2025 yılları için %-3,1, %-2,6 ve %-2,3 olarak tahmin edilmiştir. Ayrıca, önceki OVP'nin dış ticarete ticaret diplomasisi ve alternatif pazarlara genişleyen stratejisinin aksine yeni OVP'nin dış ticaret politikalarına ilişkin bahiste Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve Avrupa Birliği müktesebatına uyumun güçlendirilmesine ilişkin politikaları önceliklendirdiği de dikkatlerden kaçmamıştır.

Her iki OVP'de yer alan ve farklı koşullara göre dizayn edilen kritik bir alan da kamu maliyesidir. Öyle ki önceki OVP döneminden farklı olarak yeni OVP döneminde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremin kamu mali disiplini üzerindeki negatif etkileri tespit edilerek bütçe açığı beklentileri güncellenmiştir. Önceki OVP'de olmayan bir detay olarak, kamu maliyesindeki disiplinin ülke ekonomisinin kredibilitesine

etkisi göz ardı edilmemiş, makroekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik önemli bir çıpa olan bütçe disiplininin sağlanması amaçlanmıştır. Benzer şekilde, her iki OVP'de de kamu mali disiplinine yönelik olarak yer alan tedbirler irdelendiğinde, yeni OVP'nin stratejik kaynak yönetimine dair perspektifinin daha somut ve politika derinliğinin daha fazla olduğu söylenebilir. Önceki OVP'nin son kısmında "Makroekonomi ve Kamu Maliyesine İlişkin Temel Göstergeler ve Hedefler" ile "Merkezi Yönetim Bütçesi (2023-2025) Ödenek Teklif Tavanları" yer almakta iken yeni OVP'nin nihayetine "EK 3: Öncelikli Reform Alanlarına Yönelik Düzenlemeler" başlığı altında büyüme ve ticaret, beşeri sermaye ve istihdam, fiyat istikrarı ve finansal istikrar, kamu maliyesi, afet yönetimi, yeşil ve dijital dönüşüm, iş ve yatırım ortamı alanlarında yapılması hedeflenen kanun, karar, idari düzenleme gibi işlemlere, bu işlemlerin içeriğine ve öngörülen termine dair bir hacimli bir liste eklenmesi bu savı doğrulamaktadır. Ve fakat genel geçer bir vergi yapısı reformundan başka, para politikasındaki selektif uygulamalara benzer şekilde, "süper kâr" ortamını dengeleyecek seçici bir vergi politikası önerisi getirilmemiş olması da yeni OVP'nin en büyük açığı olarak ifade edilmelidir.

2023 öncesi ve sonrasındaki ekonomi paradigmaları mukayese edilirken üzerinde en çok tartışma yürütülen konu kuşkusuz faiz meselesi olmuştur. Modern ekonominin en önemli değişkenlerinden birisi olan faiz, kısaca "finansman bedeli" ya da daha açık bir şekilde "paranın fiyatı" olarak tanımlanabilir. Bu hâliyle gelirin tüketim ya da tasarrufa yönlendirilmesinde en kritik belirleyicilerindendir. Fon fazlalarını bankacılık ve finans sistemine arz eden aktörler, varlıklarının bugünkü kullanımından vazgeçtikleri için belirli bir fiyat talep eder; diğer yandan tüketim, yatırım ya da sair gerekçelerle fon ihtiyacı olanlar ise bankacılık ve finans sistemi aracılığıyla eriştikleri finansman karşılığında belirli bir maliyete katlanırlar.

Ekonomide ölçeğin büyümesi, kişi başına gelir düzeyinin ve tasarruf eğiliminin artması, bankacılık ve finans sisteminin derinleşip genişlemesi faiz düzeyindeki oynaklığı düşürür,

fon arz edenlerle talep edenlerin faiz beklenti ve maliyetleri arasındaki marjı daraltır. Bu koşullara sahip olan gelişmiş ülkelerde, olağan dönemlerde piyasa faiz oranlarının %1-3 arasında, reel faiz oranlarının ise neredeyse sıfır düzeyinde olması bu açıklamayı doğrulayan en önemli göstergedir. Bu olgunun temel nedeni faiz oranlarının da aslında bir fiyat olduğunun ve fiyatların ise piyasa koşullarında dengeye gelmesinin gerekliliğinden kaynaklanır. Diğer bir deyişle faiz oranlarının resmî bir aktör tarafından dışsal olarak belirlenmesinden ziyade, faiz oranlarının düşmesini sağlayacak koşulların oluşturulması daha etkili ve sürdürülebilir bir yöntemdir.

Aksi durumda, yani faiz oranlarının dışsal olarak ekonomiye dikte edilmesi hâlinde piyasada gerçekleşen işlemler üzerinde asimetric bir takım bozucu etkiler doğuracak; hâliyle resmî olarak dayatılan oranları oldukça aşan işlem maliyetleri ortaya çıkacaktır. Bu ise doğru/yanlış yorumlarla muhtelif gerekçe ve dayanaklar etrafında içselleştirilen ya da salt politik bir retorik olarak ileri sürülen argümanların, beklenenin aksine sonuçlar doğurarak toplumsal refah kaybına neden olmasıyla neticelenecektir. Elbette zaman zaman seçici uygulamalar ve müdahaleler kabul edilebilir olmakla, kamusal otoritelerin faiz (ve iktisadi ya da değil, sair) politikalarının “en temel” ve “yaygın” işlevi, piyasada denge ve istikrarı destekleyecek şekilde güven aşlamak olmalıdır. Daha açık ifadeyle resmî kurumlar aldıkları kararlar ile olup bitene dair tasavvurlarını dışı vurmuş olduklarından, öngörülerinde ne ölçüde isabet etikleriyle bağlantılı olarak piyasa aktörlerinin davranışları üzerinde etkide bulunurlar. Söz gelimi daralma beklenen bir ortamda para politikası otoritesinin iktisadi faaliyeti genişletici sonuç doğuracak bir irade ortaya koyması hâlinde kamu kesiminin hâl ve durumu doğru okuduğu kanısı oluşacak ve ekonomik aktörler kendi rasyonel beklentilerini takip eden kararlar almaktan çekinmeyeceklerdir. Çok boyutlu bir perspektifle genişletilmesi mümkün olan bu olgusal sürecin en önemli çıktısı ise normalleşme olacaktır.

Harvey Cox’un “Piyasa Tanrısı”³ başlıklı kült makalesinde belirttiği üzere, serbest pazar

3 Harvey Cox, “Piyasa Tanrısı”, çev. Ali Köse, *Marife* 5(1), 2005.

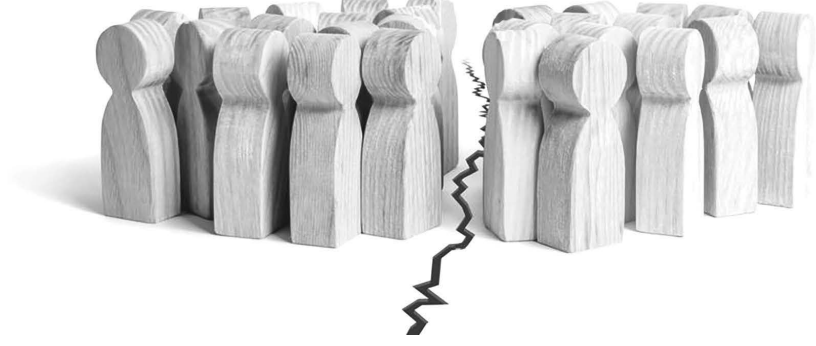
Önceki OVP verimlilik artışı, rekabet gücü ve ihracat odaklı bir büyüme paradigmasına sahipken, yeni OVP fiyat istikrarı ve finansal istikrarı gözetme pahasına büyüme performansından ise bir miktar fedakârlıkta bulunmuştur.

ekonomisinin “kutsal” işleyiş kuralları bulunduğu ve bu kuralların dışına çıkıldığında kriz ve istikrarsızlıkların kaçınılmaz olduğu etkileşim modelini doğrulamak amacını gütmemiz elbette söz konusu değil. Faizin endojenliğini vurgulayarak ve bunu âdeta bir inanç meselesi kabul edip sıkı sıkıya savunmamız da kuşkusuz öyle... Ancak veri koşullar altında, mevcut küresel hegemonik modelin küçük ve edilgen bir parçası iken piyasaya beklediği güven verilemediği sürece kurumsal aktörlerin neredeyse tamamına, ilgili oldukları alanlardaki fiyatlar üzerinde manipülasyon ya da spekülasyon yapma fırsatı verilmiş olur. İster bankacılık ve finans sektöründe ister reel kesimde isterse perakendecilik faaliyetlerinde normalin çok üstünde gerçekleşen kârlılık oranları bu argümanı destekleyen en önemli çıktı olarak kayıtlara geçmiştir. Keza bireyler için de benzer bir motivasyon söz konusudur. Refah düzeyindeki daralmayı doğrudan hisseden bireyler, ahlaki normların kısıtlayıcı doğasından azade olarak tek taraflı vurgunculuk davranışına yönelmekte bir beis görmez. Bireyciliğin ön plana çıktığı ve kamusal sorumluluklara ait hassasiyetlerin zayıfladığı böyle zamanlarda toplumsal sözleşmenin sarsılması ve sosyal gerginliklerin artması da kaçınılmaz hâle gelir.

Bitirirken şunu belirtmekte fayda var ki yazı boyunca eski ve yeni OVP üzerinden yapılan mukayese bir noktaya kadar anlam ifade etmektedir. Çünkü nihayetinde her ikisi de yasal zorunluluklar dolayısıyla kamuoyuna açıklanmış resmî birer belgedir ve başta kamu kurumları olmak üzere bütün iktisadi aktörlerin de OVP’nin hedeflerini takip ederek rasyonel tercihlerde bulunacaklarına şüphe yoktur. Bu noktada önemli olan, hükûmetin yeni OVP’deki hedefleri istikrarlı ve tutarlı şekilde hayata geçirme iradesini göstermesini sağlaması ve politika bağlılığı algısını güçlendirmesidir.

YABANCI DÜŞMANLIĞINA KARŞI DOSTLUK SİYASETİ

YASİN AKTAY

Son zamanlarda özellikle sosyal medya üzerinden iyice gemi aziya alan Türklere Araplara karşı bir nefret duygusu oluşturmayı hedefleyen ajitasyonlar ne yazık ki hedeflenen etkisini gösteriyor. Aslında bunu yapanlar, bugün yabancı düşmanlığını körükleyerek illegal yapıların yaptığı ile aynı kapıya çıkan başka bir terör yolu buluyorlar. Özellikle Araplara yönelik ırkçı söylemler, eylemler ve sosyal medya paylaşımları maalesef ülke içinde kalmıyor ve günümüzün teknolojik imkânlarıyla anında Arap dünyasına yansıyor. Türkiye’de Arap karşıtı bir tutumun olduğu şayiası yayıldıkça Arap ülkelerinden artan rezervasyon iptalleri geçen aylarda kendini iyice hissettirmeye başladı.

İptal edilen sadece turistik seyahatler değil, birçok sermaye yatırımı da Türkiye’deki azgın ırkçılar yüzünden rota değiştirdi. Sektördeki giderek bunu çok daha fazla görüyor. Sektörün dışındakilerin de bu ırkçı söylemler yüzünden sadece yaz aylarında ödedikleri bedelin maddi karşılığının en az 5 milyar doları bulduğu ifade ediliyor.

Arap turistler, herkesin malumudur, bir Rus veya Avrupalılara nazaran Türkiye’de daha çok harcama yapıyorlar. Üstelik onlar geçici bir süre için gelmiyor, ev alıyor, yatırım yapıyor, iş kuruyor, böylece Türkiye’yle olan bağları daha da artıyor. Aslında ülkemize bağlanan Arap turistler bütün ülkelerin iştahını kabartan bir niteliğe sahip. O yüzden herkes bu nitelikteki

turistleri kendine çekmeye, bunun için gerekirse başka yerlere, özellikle rakiplerine gitmekten caydırmaya çalışır.

YABANCI BİR İDEOLOJİ OLARAK YABANCI DÜŞMANLIĞI

Zahide Tuba Kor, Dış Politika ve Ortadoğu Günlüğü blogunda, Suriyeli işadamlarıyla yaptığı seri mülakatlara dayanarak yabancı düşmanlığının, bilhassa Arap karşıtı söylemlerin neye mal olduğu hususunda durumun vahametini ortaya koyuyor: “Suriyelilere karşı işlenen suçların Arap medyasında abartılarak yayımlanmasıyla son dönemde Türkiye, Arap ülkelerinde yavaş yavaş ırkçı bir devlet olarak algılanıyor. Bu çok tehlikeli bir durum. Türkiye’de gelişen ırkçılığa karşı bir karşı-ırkçılık geliyor. Ümit Özdağ ve avanesinin ırkçılık zehrini yayması yüzünden ülkenizin ne kadar büyük ziyana girdiğinin farkında değilsiniz.”

“İrkçilik yüzünden yabancılar Türkiye’deki yatırımlarını sonlandırıyor. Türkiye’de şirket kurmuş Arap tüccarların çoğu bu yaz Türkiye’ye gelmeyi bıraktı ve dediler ki ‘Şirketi ve hesaplarını kapat. Bir daha Türkiye’ye gelmek ve iş yapmak istemiyoruz.’ Türkiye’ye geldiklerinde her defasında ayda en az 10 bin dolar harcıyor, bu ülkeye para bırakıyorlardı.”

Yabancı düşmanlığını ve Arap düşmanlığını sorumsuzca körükleyenlerin kime hizmet

ettiklerini, bunların Türkiye'ye, PKK'dan daha sinsi zarar vermek üzere çalışan işbirlikçiler konumunda bulduklarını anlamak için sadece bu tabloya bakmak yeter. Türk kisvesi giyince hainlik ortadan kalkmıyor. "Türklük!" diye bağırıp, yabancılara düşmanlık besleyen veya yabancuları Türkiye'ye düşman kılan söylemleri yaygınlaştırmanın bırakın Türklüğe faydasının dokunmasını aksine büyük zararı dokunuyor.

Ashında bu zararın bedelini yargı yoluyla ödetmenin zamanı geldi. Bu konuda savcıların kendiliğinden harekete geçmesi şart. Çünkü bu söylemler doğrudan Türkiye'nin iç barışına, güvenliğine bir tehdit teşkil ediyor. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın doğrudan ilgili taraf olarak, İçişleri Bakanlığı'nın da toplumun huzurunu, güvenliğini bozmaları dolayısıyla bu ırkçı, nefret suçları işleyenlere karşı harekete geçmeleri gerekir.

Önce şunu bilelim: Yabancı düşmanlığının kendisi Türkiye'ye, Türk kültürüne, tarihine, inancına ve toplumsal dokusuna yabancı bir ideoloji. Bunun şahidi bu topraklardaki bin yıllık kültür ve medeniyettir. Her türlü hamasi ve tarih-kültür güzellemesinden uzak kalarak, Türkiye'de yüzlerce yıldır korunan toplumsal ve kültürel çeşitlilik bu topraklara en yabancı kavramın "yabancılık" olduğunu gösterir.

Türkler İslâm'ı kabul ettikten sonra, tıpkı İslâm'ı kabul eden Araplar gibi ona bir minnettarlık duygusuyla doldular ve bu duygu onları yüceltikçe yüceltti. Türkler "İlayi kelimetullah" yarışında yorgun düşmüş Arapların elinden bayrağı devraldıklarında Emevi ve Abbasi medeniyetlerinin bayrağı götürdükleri yerde sergiledikleri dinî müsamahayı kurdukları şehirlerde sergilemeye devam ettiler.

KARDEŞLİKTE UZAKLAŞTIRAN IRKÇI NEFRET

Keramet ne Araplardan ne de Türklerden di. Keramet bizatihi İslâm'ın kendisindendi. Allah'ın birbirine düşman insanları "kardeşler" kılması İslâm'ın en devrimci yanı olarak zikredilse yeridir. Bütün iktidar stratejileri hedef aldıkları, tanımladıkları düşmanları yok etmek üzere çalışır. Varlıklarını düşmanlarına nefrete dayandırır. Oysa bu dinin kitabı birbirine düşman, birbirlerini kıran kırana öldürmeye, yok

Yabancı düşmanlığının kendisi Türkiye'ye, kültürüne, tarihine, inancına ve toplumsal dokusuna yabancı bir ideoloji. Bunun şahidi bu topraklardaki bin yıllık kültür ve medeniyettir.

etmeye çalışan insanların kalplerine birbirlerine karşı bir üflet ekip onları Allah'ın nimetiyle birbirlerine kardeş kılmıştır. Bu *kardeşliğin* (dostluğun) nimeti sadece Müslümanlara dokunmamıştır, Müslüman olmayanlar da bu eski düşman yeni kardeş insanları etkisi altına alan dostluk siyasetinden nasiplerini almış ve dinlerinde, dillerinde, kültürlerinde özgür olarak bu siyasi şemsiye altında yaşamaya devam edebilmişlerdir.

Müslümanın Müslüman olmayanlara karşı dahi duygusu bir nefret duygusu değildir. Kendilerine zulmetmeyen, düşmanlık yapmayan hiç kimseye karşı bir nefret duygusu, bir dışlayıcılık sergilenmemiştir. Müslümanın da Müslüman olmayanın da yaratıcısı Allah'tır ve Allah müslim, gayrimüslim ayırımı yapmaksızın herkese rızkını, hayat hakkını, iradesini, özgürlüğünü tahsis etmiştir. Müslüman, hak yolda olduğunu bilse dahi Allah'ın insanlara hür iradeleriyle istedikleri gibi olma hakkını vermiş olduğu hakikatine yabancı değildir. Yaratılıştaki farklılığın içinde ayetler görmeye aşına bir mümin için zaten yabancı veya yabancılık yoktur.

Düşmanları kardeş kılan bu dinin nimetinden uzaklaştıkça kardeşlerin birbirine düşman olması da mukadder hâle geliyor. Çünkü bu güzel nimete cahiliyenin ırkçı zihniyeti tercih ediliyor ve o kafadan da kibirden, nefretten, düşmanlıktan başka bir şey sadır olmuyor. Bu kafadan sadır olan kin ve nefret sadece yabancı diye tanımlanan kişilere yönelmez, bu batağa saplandı mı, kime yöneleceğini tahmin etmek güçleşir, nerede duracağı da bilinmez. Irkçılık insana verilmiş en soylu makamdan bir düşüş, en güzel ilimden bir dalâlet, en derin şuurdan bir gaflettir.

Arapları Türklere yabancı gibi gösteren şuur-suzluk Türklere yabancıdır. Ama bu yabancılığa

Türkler adına ırkçılık yapanlar, garip bir biçimde Araplar adına ırkçılık yapanlarla iş birliği içinde Allah'ın nimetiyle kardeş kılınmış Araplarla Türkleri birbirlerine yabancılaştırmaya çalışmaktadırlar.

bizi aşına kılmaya çalışan cahillerin cazgırlıkları ne yazık ki Türkiye'ye büyük zarar verme noktasına gelmiştir. Türkler adına ırkçılık yapanlar, garip bir biçimde Araplar adına ırkçılık yapanlarla iş birliği içinde Allah'ın nimetiyle kardeş kılınmış Araplarla Türkleri birbirlerine yabancılaştırmaya çalışmaktadırlar.

Türkiye'de son zamanlarda Araplara karşı yürütülen ırkçı nefret kampanyaları başlamadan epey önce Arap medyasında aynı amaçla yoğun bir kampanya yürütülüyordu. Bu kampanya Arapları Türkiye'ye gitmekten, Türkiye'yi sevmekten men etmeye çalışıyordu. O kampanya hiç durmadı ama hiç etkili olmuyordu çünkü kalpleri Türkiye sevgisiyle dolu Arap kardeşlerimiz bu oyuna gelmiyordu. Şimdi şahitlik ettiğimiz kampanya ile Araplık adına ırkçılık yapan o cahillere Türklük adına ırkçılık yapanlar katılıyor. İkisi elbirliği ile Türklerle Arapları tekrar birbirlerinden soğutmaya, uzaklaştırmaya çalışıyor. Bu da yüz yıl önce başlamış olan Osmanlı topraklarının üzerine çöken sömürgeci emperyalist projenin restorasyonundan başka bir anlama gelmiyor.

Türkiye'de ırkçı yabancı karşıtı kampanyaları yürütenlerin Türklere yabancı bir azınlık olduğunu söyleyelim. Buna karşılık Türkiye halkının büyük çoğunluğu bu ırkçı politikaların farkında ve asla prim vermiyor. Irkçılık haince bir merkezden yönetildiği için örgütlü ve sesi çok çıkıyor. Irkçılığı insanlık düşmanı bir tutum olarak gören çoğunluk ise örgütlü olmadığı için sesi çıkmıyor. Ancak her geçen gün ses yükseltmeye başlıyor.

Fatih Saraçhane Parkı'nda ırkçılığa karşı bir dayanışma eylemi düzenlendi. Birçok sivil toplum kuruluşunun katıldığı eylemde konuşan Özgür-Der Genel Başkanı Rıdvan Kaya "tek parti faşizmiyle başlayan sürecin bugünkü mülteci düşmanlığı ile kendini ifade ettiğini belirtirken Müslümanların tarihinde ise böyle örneklerin hiçbir zaman bulunmadığını" anlattı. Kaya, Türkiye'deki mülteci düşmanlığının İslâm'a

karşı duyulan kin ve nefretle yakından ilişkili olduğunun altını çizirken mültecileri hedef alan çevrelerin Müslümanları açıktan hedef gösteremedikleri için kendilerini bu şekilde ifade ettiklerini söyledi.

Bu eylem ve giderek örneklerini çok gördüğümüz tepkiler, Türkiye'nin, bir avuç haddini bilmezsin Türkiye'ye karşı işledikleri bu ırkçı teröre teslim olmayacağını gösteriyor. Bu konuda Cumhurbaşkanı Erdoğan söylenmesi gerekeni en açık bir biçimde dile getirmektedir. Son konuşmalarından birinde söylediği şu: "Terör örgütleri ve kimi siyasetçilerin kışkırtmalarından ırkçılık ve yabancı düşmanlığı zehrine kadar sosyal dokumuzu tahrip eden sinsi oyunların kök salmasına kesinlikle müsaade edemeyiz. Sosyal medyada örgütlenen üç-beş şarlatanın milletimizi birbirine düşürerek ülkemizi yangın yerine çevirme çabalarını bunların başlarına çalacağız."

Arap kardeşlerimizi hedef alan bu ırkçı söylemlerin dâhil olduğu yabancı düşmanlığının kendisi Türkiye'ye, kültürüne, tarihine, inancına ve toplumsal dokusuna yabancıdır. Bunun şahidi bu topraklardaki bin yıllık kültür ve medeniyettir. Her türlü hamasi ve tarih-kültür güzellemesinden uzak durarak, Türkiye'de korunan toplumsal ve kültürel çeşitlilik bu topraklara en yabancı kavramın "yabancılık" olduğunu gösterir.

BİRBİRİNİ BESLEYEN IRKÇILIKLAR

Tekrar altını çizelim ki son zamanlarda arttığı söylenen yabancı düşmanlığı söylemleri Türkiye'de küçük ve örgütlü bir azınlığın kışkırtmalarıyla, örgütlü medya çalışmalarıyla görünürlüğü artan söylemler. Türkiye "yabancı düşmanı" ithamını hak edecek bir yaklaşımın içinde hiçbir zaman olmadı. Söz konusu örgütlü, hatta partili grup halkın içine her çıktığında halkın geniş kesimlerinden ciddi tepkiler görüyor. Bu kesimlerin halktan gördükleri tepkilere dair örnekler, yabancılara yönelik saldırılara

dair örneklerden çok çok daha fazla. Buna mukabil Türk halkının ırkçılara gösterdiği tepkiler değil de “yabancı düşmanlığı” söylemlerinin daha fazla öne çıkmasının altındaki sebepleri iyi irdelemek lazım.

Belirttiğimiz gibi böylesi söylemler Arap dünyasındaki Arap ırkçısı iş birlikçilerince de değerlendiriliyor ve onlar da bu haberleri daha fazla patlatıyorlar. Türklük adına ırkçılık yapanların Türklükle alakaları olmadığı gibi Araplar namına ırkçılık yapanların da Araplıkla alakaları yok. İki tarafın ırkçısı birbirleriyle çok iyi paslaşıyor ve beraber Türk-Arap kardeşliğini sabote etmeye çalışıyorlar. Bu çalışmalarla güçlü Türkiye'nin önü kesiliyor. Güçlü bir Arap dünyası veya İslâm dünyası yoluna hendekler kazılıyor.

Toplumun bu ırkçılıktan uzaklığını, Türklerin asla ırkçı olmadığını, olamayacaklarını daha gür bir sesle duyurmak gereğinden hareketle geçtiğimiz günlerde aralarında benim de bulunduğum bir grup gazeteci-yazar-akademisyen bir ses vermek istedi. Son zamanlarda bilhassa Araplara yönelik açık nefret suçlarına dönüşen eylem ve söylemlerle ilgili ortak bir video mesaj yayımladı. Videonun çağrısında şu vurgular öne çıkıyordu: “Müminler tek bir bedendir ve bu bedeni parçalayıp bölmek isteyenler var. Her topluluğun içinde iyi insanlar olduğu gibi kötü insanlar da var. Son zamanlarda Türk olduğun iddia eden bazı şahıslar ülkemizde ırkçılık tohumları ekmeye çalışıyor. Bu tehlikenin farkındayız ve Türk gazetecileri olarak bu çağrıyı yapma gereği duyduk. 100 yıl önce yaptıkları gibi bugün de Müslümanların arasına fitne sokmaya çalışıyorlar. (...) Hiçbirimiz ırkçılığı kabul etmiyoruz, ırkçılık İslâm'da haramdır. (...) Biz Müslümanlar ezelden ebede dek kardeşiz ve öyle de kalacağız. Biz tek bir milletiz.”

Bu mesaj Arap dünyasında karşılığını buldu, Türkiye'nin imajına dair son zamanlarda yürütülen kampanyalara karşı çok güçlü bir ses olarak önemsendi. Yıllardır mazlumlar kol kanat germiş devlet ve millet olarak Türkiye'nin bu algıyı hak etmediğini videoyu izleyen herkes tekrar hatırladı. Arap sosyal medyasında bu video milyonlarca izleyiciye ulaştı ve olumlu bir etki doğurdu.

Ancak bütün ifadeleri yukarıda olduğu gibi okunabilecek videoya yine aynı ırkçı çevrelerin gösterdikleri tepkiler, mesajın bu tarafta da tam yerini bulduğunu gösteriyordu. Aslında onların yıkmaya çalıştığı asil, onurlu, alicenap, kahraman, mazlumun hamisi, zalimin korkusu Türk milleti imajını restore etmeye çalışan bir mesajdı bu. Bundan rahatsızlık duymaları tıynetlerini ortaya koyuyordu.

Bir kısım tepkiler mesajı “Arap-sevicilik” diye niteledi mesela. Zırvanın dik alası ama “Arap-sevici” derken irtikâp ettiği kin ve nefret suçunun da ifşası. Arapları sevmek veya başka herhangi bir kavme muhabbet duymak bir Türk için neden kusur olsun, bunu kusur gören yaklaşımın kalbi ırkçılık pisliliği ile kirlenmemişse? Kaldı ki, bu cümlelerin neresinde bir Araplık vurgusu var, neresinde Arapların yüceltilmesi var, neresinde Araplara yahut başka herhangi bir kavme karşı bir üstünlük iddiası var? Sahi kim neresinden okuyor? Türkiye’de maalesef “Arap-sevici” deyiminin içerdiği tabaka tabaka iğrenç ırkçı nefret dili hâlâ yeterince sorgulanmış değil. Biraz kazındığında altında ne ihanetler, ne yabancılıklar çıkar, bu da bir kenara yazıla.

Okuyanlara izah etmek gerekmez herhâlde, metnin muhatabı bütün İslâm dünyası ve kimseden özür dilenmiyor, son zamanlarda Arap medyasındaki bazı kanallarda Türkiye’ye yönelik menfi kasıtlı haberler tashih ediliyor, onlara karşı bir kardeşlik mesajı veriliyor. Müslümanların kardeşliğini istemeyene söyleyeceğimiz bir söz yok, ama öyle olanlar Türk milleti adına konuşma hakkı iddia etmesin. Müslüman kardeşliğine inanmayanın Türklük adına konuşma hakkı da olmaz.

Gelen tepkilerin bir kısmı da bu eylemi, bir Kuveytlinin Trabzon’da başına gelenlerin özrü diye nitelemiştir. Alakası yok. Bir defa o olayın başı sonu medyaya yansıdığı gibi değil. Bir defa o olayın Araplara yönelik bir saldırıyla da alakası yok. Tamamen bir müşteri-esnaf ihtilafından ibaret durum, ama maalesef Türkiye’de ırkçı saldırı diye sunuldu. Aslında bu video mesajı bu tür olayların ırkçılık şeklindeki sunumuna da itiraz diye hazırlandı. Nitekim mesaj yerini buldu, kardeşler anlamaları gerekeni anladı, anlayışlarını gösterdi, kardeşlikten nasibi olmayanların gürültüsü de bunu yeterince kanıtıyor.

MISIR'DA PEÇE, FRANSA'DA ABA YASAĞI VE ÖZGÜRLÜKLER

Sadiye MUFRIH

Başörtü, peçe ve aba meselesi Müslüman kadının kimliğinin bir parçası olarak bir kez daha dünyadaki gelişmeler içerisinde yer aldı. Dünyada milyonlarca kadının tamamen veya kısmen giydiği bu kıyafetler bir provokasyon ve hazır bir suçlama aracına dönüşüyor. Giyen kadın sadece kendi ülkesinde değil, başka ülkelerde de sorunlarla karşılaşılıyor.

Bu tür provokatif kararlar coğrafik sınırlarını aşan uluslararası yankılar yaratır ve başka ülkelerde sosyal düzlemde taklit edilme gereksesi olur. Her defasında bir başka ülkede bu türden bir karar alındığında ülke sınırlarını aşan tartışmaları körükler. Müslüman kadının kıyafetine karşı evrensel bir görüş oluşturulmasına katkıda bulunur. Müslüman olmayanlar nezdinde ve hatta Müslümanların kendi arasında dahi hiçbir gerçekçi kanıt sunmaksızın ve sadece bireysel algılara dayanarak bu tür bir kıyafetin kamu güvenliğini sarstığı yaklaşımını yayar.

Bu defa mevzu, farklı kıyafetlerin giyilmesine genelde izin veren okullarda abayı yasaklayan Fransa'dan, peçeyi yasaklayan, okullarda başörtüye sınırlamalar ve belirli şartlar koyan Mısır'dan geldi. Peçe, veliyyülemr (devlet

başkanı) onay vermiş olsa dahi Millî Eğitim Bakanlığı yetkisiyle yasaklanıyor. Başörtüde ise veliyyülemrin onay vermesi gerekiyor. Buradaki tartışma başörtü, peçe veya abanın İslâm'daki meşruiyetiyle ilgili alışıldık fıkhi tartışmadan tamamen uzak. Bu, provoke edici bir başka tartışmadır ancak özgürlüklerden tamamen uzaktır. Bu durum bizi özellikle de Müslüman kadının kıyafetleriyle ilgili konuları dikkate alarak bireyin hakları, seçim ve ifade özgürlüğü etrafındaki tartışmanın kökenine götürüyor. Bireysel özgürlük kavramıyla çelişen bir durum ancak aynı zamanda yasağı teşvik edenlere göre kültürel değerleri kimlik ve ulusal güvenlikle de alakalı. Peki, bu kararları ve konuları tercih özgürlüğü ve saygı gösterilmesi açısından nasıl düşünebiliriz?

Öncelikle bireysel hakların ve tercih özgürlüğünün demokratik toplumlarda temel değer olduğunu -veya öyle iddia ediliyor- kabul etmeliyiz. Bu yüzden bireylerin kendi seçtikleri kıyafetleri giyme ve bireysel kimliklerini özgürce ifade etme hakları olması gerekmektedir. Bu kıyafetler dinî, kültürel veya sosyal olarak neyi ifade ettiği bir yana dünya standartla-

rında tanınan "insani nezaket" kavramı dışına çıkmamaktadır. Bu yüzden bu özgürlüklerin sınırlandırılmasının ayrımcılığa, baskıya ve insan hakları ihlallerine kapı açması, kamu güvenliğini tehdit ettiği yaklaşımıyla ırkçılığı haklı çıkarması mümkün.

Vatandaşın kendisini, kültürüne veya belirli bir dine olan inancını örneğin bu dinin tavsiye ettiği kıyafeti giymek suretiyle ifade etme hakkını elinden alan bir hükümete güvenmesi mümkün değildir. Herhangi bir bireyin dinî bir düşünceye ideal çerçevede inanmasına izin verilmedikçe ve örneğin bu dinî düşüncenin sahibi belirli bir kıyafete zorlandıkça özgürlüğe -özel veya bireysel, kamusal ve toplumsal sınırlarıyla- inanmak mümkün değildir.

Başörtü, peçe, aba ve başka her kıyafet öncelikle şahsi bir tercihtir ve İslâm'da kadına yönelik dinî yaklaşım budur. Dolayısıyla bu birinci amacı (şahsi tercih olması) dışında başka bir amaç sadır olmadıkça reddetmek mümkün değildir. Özellikle de karşıtlarının ifade ettiği gibi bu kıyafetler kamu barışını hiçbir zaman tehdit etmemişken... Bireysel bazı hadiseler cereyan etse de bu hadiseler de hayatın diğer tüm pratiklerinde benzeri yaşanabilecek istisnalardan ibarettir ve Fransa gibi özgürlük ilkelerine dayandığını iddia eden bir ülkede özgürlüğü kısıtlamak için bir dayanak olamaz.

Mevcut şartlarda Müslüman kadının kıyafetini konuşmak üzücü. Zira bu konuşma, bireyin başkasına zarar vermedikçe istediği bir hayatı yaşama özgürlüğünden hareketle özgürlük kavramı için tam bir sorun oluşturmaktadır. Bu anlam doğrultusunda Müslüman kadının kıyafeti sınav konusu olunca bazı özgürlük savunucularının bu sınavdan döküldükleri açık. (El-Arabi El-Cedid gazetesi, 14 Eylül 2023)

FIRAT'IN DOĞUSU VE SURİYE ÇEKİŞMESİNİN GELECEĞİ

Mervan KAPLAN

Suriye devriminin patlak vermesinden, bölgesel ve uluslararası vekâlet savaşına, beş yabancı orduya açık rekabet sahalarına dönüşmesinden 12 yıl sonra yolun sonunda Fırat'ın doğusu bölgesinin akıbetinin Suriye'deki çekişmenin geleceğini belirleyeceği ve hangi yöne gideceği görüldü. Başından itibaren bu bölgenin özellikle de DEAŞ örgütünün 2013-2014 yıllarında kontrolü ele geçirmesi sonrası verimli hilal boyunca dönen çekişmede “kantarın topuzu” olacağını aşikâr olmasına rağmen Arap aşiretleri ile Kürt milisleri arasındaki durumun patlak vermesi ve son olarak bölgedeki dış güçler arasındaki çekişmenin kızışması bu özeti geçireceğini doğrulamaktadır.

Suriye konusuyla ilgilenenler ülkenin batısında bulunan yüksek nüfus yoğunluğu bölgelerine “Suriye Mufide” (Faydalı Suriye) adını vermişlerdi. Gerçekten de Suriye'deki faydalı bölge, kuzeyde Türkiye'den Suriye topraklarına giriş noktası Cerablus ile güneyde Irak sınırındaki Bukemal'den çıkış noktası arasında Fırat Nehri'nin doğusunda bulunan bu bölgeydi. Suriye'nin petrol, gaz, su kaynakları ve verimli tarım arazileri (gıda, giyim, buğday ve pamuk sepeti) gibi servetleri en fazla bu bölgede yoğunlaşıyor.

Fırat Nehri'nin batısında bulunan hiçbir otorite/yetkili bu bölgeyi göz ardı edemez. Rejimin ve muhalefetin kontrolündeki bölgelerin yaşadığı boğucu ekonomik kriz bu durumun göstergesi. Ancak daha da önemlisi, ABD dışında hiç kimsenin Suriye'de çekişme yılları sırasında önem göstermediği bu bölgenin stratejik konumudur. Washington başlar-

da omurgasını Kürt Halk Koruma Birlikleri'nin (YPG) oluşturduğu Suriye Demokratik Güçleri'ni (SDG) kurmak ve desteklemek suretiyle İslâm Devleti Örgütünü (DEAŞ) çıkarmak için müdahalede bulundu. Ancak DEAŞ'ın bitirilmesi Washington açısından bölgenin önemini azaltmadı, aksine arttırdı. Zira bu bölgeyi kontrolü Asya'nın batısındaki belli başlı güçlerin (Türkiye, İran, Irak ve Suriye) kalbine koydu. Bu güçlerin politikalarında temel etki aracını eline aldı.

Fırat'ın doğusundaki varlığı üzerinden Washington Suriye çekişmesindeki rolünü muhafaza etmektedir, siyasi ve askerî sonuçlarını belirlemektedir. Bu bölge aracılığıyla İran'ın ve bölgedeki müttefiklerinin hareketlerini izlemektedir. İran'ın bölgesel rolü ve nükleer programı etrafındaki müzakerelerde bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Keza İran'ın kontrol altına almaya çalıştığı Irak politikalarını da etkileyen bir aktör olarak kalacaktır. Türkiye üzerinde de güney sınırları üzerindeki varlığı ve Kürt emellerini kollaması etrafında güçlü bir baskı kartıdır bu bölge.

Askerî olarak Fırat'ın doğusu bölgesi Türkiye, Kuzey Irak, Ürdün ve Körfez'deki Amerikan üsleri arasında önemli bir bağlantı örgüsü, Çin'in “Kuşak ve Yol” projesiyle mücadelede ilave bir temerküz noktasıdır. Hatta 2014 yılına kadar Suriye, Washington'un bölgede askerî üsse veya bir tür nüfuz sahibi olmadığı tek ülkeydi. Önemine binaen Pentagon Başkan Trump'ın Suriye'den 2019'da çekilme kararına itiraz etti ve iptal etmeye çalıştı.

Bölgeyi ABD için önemli hâle getiren aynı sebepler diğer taraflar için de önemlidir. İran açısından bölge, Suriye'de kalmasını, Irak'taki egemenliğini, Lübnan'daki müttefiklerine ulaşmasını ve Filistin-İsrail çekişmesine uzanan pencereyi korumasını garanti altına alacak vazgeçilmez bir kapıdır. İktisadi açıdan da önemlidir. Zira Fırat'ın doğu bölgesi Körfez, İran ve Irak'tan Akdeniz yönüne petrol ve gaz taşınması projeleri için zorunlu bir kapıdır. İran Suriye rejimine verdiği ve 50 milyar dolar olduğu değerlendirilen borçlarını almak isterse bu bölgenin servetinin alternatifi yoktur.

Rusya açısından Fırat'ın doğusu bölgesi Ukrayna savaşı sebebiyle ABD ile ilişkilerin tamamen koptuğu şartlarda muhtemel tek diyalog noktası sayılmaktadır. Bu yüzden Washington'u kendisiyle konuşmaya zorlamak için Rus hava provokasyonları artmaktadır. Rusya'nın doğal olarak bölgenin zenginlik kaynaklarına ilgisi vardır, nüfuzunu derinleştirmekte ve bu ülkeyi kontrol altına alarak Suriye'deki “zaferini” tamamlamaktadır.

Türkiye açısından Fırat'ın doğusu, bütünlüğünü tehdit eden millî güvenlik sorunu sayılmaktadır ve bu sorunu göz ardı etmesi mümkün değildir.

Bu sebeplerden ötürü Rusya, İran, Türkiye ve Suriye rejimi yaklaşık tüm konularda ayrı düşmektedirler ancak bölgeden Amerikalıları çıkarma hedefinde buluşmaktadırlar. Arap aşiretleri ile Kürt milisleri arasında çekişmenin patlak vermesi bu hedefi gerçekleştirmek için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Buradan hareketle bölgenin, Suriye meselesinin tamamının akıbetini belirleyecek çekişme ve nüfuz sahası olarak kalması kuvvetle muhtemeldir.

(El-Arabi El-Cedid gazetesi, 6 Eylül 2023)

SİSİ MİSİR'İN TARİHİNİ TOPRAĞA GÖMÜYOR

Selin SARİ

Tarihin lotus çiçeğine aşık olduğu, ikisinin Mısır'ı doğurduğu ve kokusunun güzel olduğu "Fustat" anlatılır. Sonra minareleri, kiliseleri, kubbeleri ve hatta piramitlerinden Memlük çöllerine ve son günlerde herkesin mevsusunu bildiği halife mezarlarına kadar içinden geçenleri büyüleyen Kahire geldi. Sisi'nin iddia ettiği gibi sadece halife mezarlarının yıkılması değil, aynı zamanda tarihin ve hafızasının akıllarımızdan silinmesi fermanını çıkarması sonrası yaşandı bunlar. Fermanla kaba kuvvet kullanarak bizden çalmak istedikleri kimliğimizi kaybetmemek için sığındığımız belgelerimizi yırtıyorlar. Kimliksiz veya köksüz insan için içimizdeki geçmiş katlediyorlar, gelecek nesillerin zihinlerinde ve kalplerinde toprağa aitliğin anlamını idam ediyorlar.

Bu kabirler sadece atalarımızın kemiklerinin koruyucusu değil, aynı zamanda tarihsel kimliğin de koruyucusudur. Sadece kendi tarihimizin değil, insanlık tarihinin de... İşte duvarlar ve yollar bize eski zaman hikâyelerini anlatıyor... Memlük çöl mezarları Medine-i Münevver'e'deki Baki Mezarlığı sonrası İslâm tarihindeki ikinci en büyük mezardır. Sisi'nin değersiz gördüğü bu kabirler bir başka ülkede bulunsaydı dünyaya farklı bir tarih anlatan eşsiz turistik bir tapınağa çevirirdi.

Halifelerin mezarları farklı dönemlerin (Memlükler ve Osmanlılar) kubbelerinin eşsiz şekillerini ihtiva eden eski Kahire'nin kalbidir. İçinde evliyalardan, siyasetçilerin ve kültür şahsiyetlerinin mezarları vardır. Kubbelerin nakışları ve türbeleri, güzellikleriyle ruhunuzu esir alan ve sizi hiç farkına varmaksızın Memlükler, sultanlar ve emirler dönemine, geçen 1400 yıla götüren eşsiz mimari tarzıyla temayüz ediyor. Türü itibarıyla eşsiz kubbeler şehrinde her mezarın altında bir hikâye ve tarih bulursunuz.

Bu kalıntılar bir zamanlar devrimci akıllar ve uzun süre devam eden kalpler ihtiva ediyordu. Seyyide Aişe Camii'nden birkaç adım sonra yüzlerce kubbe ve kabir içinde sultanların, emirlerin, şehirlerin, maceracıların ve âlimlerin tarihî vardır. İşte burada Moğollara karşı seferberlik rolünü üstelen âlimlerin sultanı ve kadıların kadısı el-İz bin Abdüsselam yatıyor. 600 kitabın üstünde tasnifi bulunan müfessir, tarihçi, edebiyatçı, fakih, allâme İmam Hafız Celaleddin es-Suyûtî ile arasında birkaç adım var.

Haklarında idam fermanı çıkarılan sadece halife mezarları değil, Ehli Sünnet'e göre dört imamdan biri olan İmam Şafî'nin türbesinin de bulunduğu Şafî kabirleri hakkında da çıkarıldı ferman. Civarında Abdurrahman el-Kevakibi, İbn Haldun, Makrizî, Şeyhülkurra ve şair Hafız İbrahim, Nil'in şairi ve Maarif, Vakıflar ve Savaş bakanlıkları yapmış büyük şair Mahmud Sami el-Barudî yatıyor. Savaşın ve kalemin sahibi kendisini savunmaktan aciz şekilde yatıyor. Yakınında Mehmet Ali Paşa ailesinin, Hidiv Tefik ve eşi, Hidiv İsmail ve annesi Hoşyar Kadın Hanım'ın mezarları bulunuyor.

Bu, Sisi'nin kalıntılarını cezalandırdığı Mısır'ın âlimleri, yöneticileri ve meşhur isimlerinden sadece küçük bir grup. Buralarda yatanlar bizim için bilinmiyor olsa da haklarında malumatları olan akrabaları ve aileleri vardır mutlaka ve kendileri için bir değer taşıyorlardır. Sisi'nin her vesileyle aşağıladığı, Allah'ın yarattığı insanın değeridir. Sisi canlıları aşağılamakla ve hakir görmekte yitmiyor, hiçbir gücü olmayan ölüleri aşağılıyor.

Hükümetinin, kabirlerde yatanların ailelerinden ölülerin kalıntılarını taşımak için bir dizi prosedür istemesi ve ölülerin kendi ailelerinin cebinden yapacakları harcamayla nakledileceğini söylemesi bu firavunun zorbalıklarındandır.

İslâmî araştırmalar doktora öğrencisi Muhammed Abdülaziz adlı görgü tanığının şahitliğine göre akrabalarının kalıntılarını/kemiklerini taşıyabilen aileler var ancak aileleri olmayan veya akrabalarıyla bağları kopmuş mezarlar yıkılıyor ve kabirler düzleniyor.

Sisi burada insanlık yasasına meydan okumuyor çünkü bu yasaya dair hiçbir şey bilmiyor. Aksine kayıtlı eserleri yıkmadığı iddiasıyla yasayı manipüle ediyor. O da çok iyi biliyor ki bu bölgede kayıtlı olan eserlerin oranı yüzde 20'yi geçmez ve geri kalan mezarlar ise bu tarihi binaların bakımı için mali güce sahip olmadığı gerekçesiyle kaydedilmemiştir.

Bu aynı zamanda bizzat kendisinin yaptığı Mısır anayasasına da meydan okumadır. Yasa miras ve tarihî binaların yıkılmasının cezasını (yani kayıtlı olmayan ancak tarihî olan bina yasa metnine uygundur) belirlemiştir. Yasanın 12'inci maddesi bir yıldan az ve 5 yıldan fazla olmayacak hapis cezası, 100 bin cüneyhten az ve 5 milyon cüneyhten fazla olmayacak para cezası ön görmektedir. Aynı maddeye göre yukarıda işaret edilen binaların yıkılması hâlinde 15 yıl süreyle üzerine yeni bina yapılamaz.

Sisi'nin bize vaat ettiği 'iyilik' sadece bununla sınırlı kalmıyor ve bu tarih katliamının gölgesinde Yahudi mezarlarının (Lisa ve Mansha mezarları) onarılmasını ve turistik bir tapınak olarak açılmasını yürüten duyarlı bir Sisi görüyoruz.

Bizler Mısır'dan, tarihinden, coğrafyası ve halkından nefret eden bir şahsın garip hâllerıyla karşı karşıyayız. Yerin üstündekiler evlatlarının kendi gözleri önünde yasa dışı göçmen tekneleriyle diasporaya gittiklerini, atalarının kemiklerini çıkartan bir vatandan kaçarak yol aldıkları ülkelerin sınırlarında öldüklerini görürken ne zamana kadar sessiz kalacaklar. Zulmün buldozerlerinin önünde yıkılan kabirlerden birinde yazılı olan "Ey ziyaretçi beni unutma!" cümlesi fayda etmedi. Ordu ise, sanki Mısır'ı kovalayan kan lanetiyle yetinmemiş ölülerin çığlıklarını da bu lanete eklediler.

(arabi21.com, Mısırlı yazar, 8 Eylül 2023)

İSRAİL-SUUDİ ARABİSTAN NORMALLEŞMESİNE TANIKLIK EDECEK MİYİZ?

BAŞYAZI

Veliaht Muhammed bin Selman, Amerikan Fox News kanalına Suudi Arabistan'ın Neom şehrinde verdiği röportajda, ülkesinin İsrail'le normalleşme ihtimali etrafında yakın zamanda yükselen tartışmayı, "müzakerelerin hâlâ sürdüğü ve Tel Aviv'le antlaşmanın her gün yaklaştığı" şeklinde netleştirdi.

Röportaj sonrası birçok yorum geldi. İçlerinden Ürdün Kralı Abdullah'ın açıklamaları dikkat çekiciydi. Abdullah "Suudi Arabistan bir şey istiyor, İsraililer bir şey istiyor ve Amerikalılar bir şey istiyor. Bu denkleme eklenmesi gereken husus Filistinlilerin ne elde edeceğidir." dedi.

Kral Abdullah'ın Filistinlilerin dikkate alınmasının önemine açıklık getirmesi, "bir şey başlatan" ancak kendi tabiriyle "Filistinlilerin sorunu çözülmedikçe hepimizin istediği talepleri asla gerçekleştirmeyecek" Abraham Antlaşmaları'na yönelik yumuşak bir eleştiridir. Abdullah "Araplarla başa çıkmak için Filistinliler üzerinden şemsiye ile atlamak mümkün değil." diyerek anlamlı bir benzetmeyle sorunu özetledi aslında.

Birleşik Arap Emirlikleri Devlet Başkanının danışmanı Enver Gargaş'ın açıklamaları, Ürdün Kralının Abraham Antlaşmaları sürecine yönelik eleştirilerine bir yanıtı. Gargaş, "Abraham Antlaşmaları'nın İsrail Başbakanının kim olduğu bir yana stratejik düzlemde başarılıdır ve sürmektedir" diyerek ülkesinin "Filistinlilere açık çek verdiğini ancak onların hiçbir şey yapmadığını" ve anlaşmaların "Filistin sorununu çözme"yi hedeflemediğini vurguladı.

Gargaş'ın ilk açıklaması Birleşik Arap Emirlikleri ve diğer ülkelerin İsrail'le normalleşmesinin Tel Aviv hükümetinin Filistinlilere (veya İsraililere yönelik) politikalarıyla ilişkili olmadığına ve bu anlaşmaların "stratejik" olduğuna işaret ediyor. "Açık çek" ile ilgili ikinci açıklaması ise görüldüğü üzere önceki ABD Başkanı Donald Trump yönetiminin "Filistinlilerin iktisadi şartlarının iyileştirilmesi karşılığında tarihi haklarından ödün vermeleri olarak sunduğu "Yüzyılın Antlaşması'na" işaret ediyor.

Gargaş'ın Abraham Antlaşmaları'nın "Filistin sorununu çöz-

mek için yapılmadığı" yönündeki üçüncü açıklamasında ise mantıksal bir çelişki mevcut. Zira "Yüzyıl Antlaşması", Filistin sorununun İsrail'in ortaya çıkması ve Arap topraklarını işgaliyle birlikte neşet eden tarihi ve siyasi bir sorun olarak değil, "mali bir antlaşma" olarak çözülmesi önerisiydi.

Önemli olan Suudi Veliaht Prensin bu meseleye yönelik tutumunun bilinmesidir. Yalnız kendisinin Filistinlileri bırakarak İsrail'le "stratejik antlaşma" yapan Birleşik Arap Emirlikleri'nin tutumundan ayrı düştüğü açık ancak Kral Abdullah'ın açıklamasından anlaşıldığı üzere Filistin halkının haklarının göz ardı edilmesinin İsrail'le çekişmenin kanlı devam edeceği anlamına geleceğini idrak eden Ürdün tutumuyla da -siyasi ve coğrafik bir dizi siyasi sebepten ötürü- örtüşmüyor.

İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun "Filistinlilerle barış" ile ilgili konuşması bazı İsrail basınındaki görüşlere göre "Amerikan suçlamasını kaldırmanın vergisi/karşılığı" ve bu durum doğal olarak Filistin halkına yönelik ağır suç planlarını hayata geçirmeye çalışan ve aynı zamanda Filistinliler lehinde gerçekçi hiçbir madde olmaksızın Suudilerle normalleşme antlaşması elde etmeyi düşünen aşırı sağcı hükümete başbakanlık etmesinden kaynaklı.

O hâlde normalleşme antlaşmasının gerçekleşmesi, ABD Başkanı Joe Biden yönetiminin kongreye Riyad'ın sivil nükleer proje ve savunma antlaşması gibi taleplerini onaylatma gücü ile Netanyahu hükümetine Filistinlilere yönelik suçlar işlemeyi durdurması için baskı yapma, Suudilerin taleplerini tutma ve "Filistinlilerin üzerinden şemsiye ile atlamama" kudreti arasında sıkıntılı dengeyle ilişkilidir.

(Kudsü'l-Arabi gazetesi, القدس başyazı, 21 Eylül 2023)

TÜM SÖZÜNÜ SÖYLEMEYEN ADAM: FEHMİ HUVEYDİ

Hişam EL-HAMMAMİ

28 Ağustos büyük Arap yazar ve düşünür üstat Fehmi Huveydi'nin 86'ncı doğum günüyü. Sağlık, afiyet ve zindelle dolu uzun ömründe yeni bir yaşa girdi. Üstat Fehmi'yi yakından tanıyanlar şu an kendisinin beden, akıl, aktivite ve iş sağlığının çok iyi durumda olduğunu ifade ediyorlar. Daimi çalışma ve daimi tefekkür içinde... Zihninin kapasitesi hâlâ verimli ve düşünce genişliği normal. Allah daim eylesin.

Arap okuyucular onur, haysiyet, ihtişam ve dürüstlüğün önemli bir işareti hâlini alan bu büyük ismi dört gözle bekliyor. Büyük filozof Şemseddin Tebrizî'nin (v.1248) şu nasihatıyla amel ederek Mısır basınında yazmadığı doğru: "Hakikati söylemek istiyorsan dağlara ve çöllere düşmen gerekmektedir. İnsanlar arasında hiçbir yolun yoktur çünkü!" Ancak Huveydi ne dağa çıktı ne çöllere gitti, sakin, huzurlu ve verimli bir ihtiyari uzlet içinde "Yeni Mısır" banliyösündeki evinde kütüphane odasını seçti.

Heybesindeki tüm sözünü söylememesine rağmen Mısır dışındaki medyada yazmayı ve hatta bir-iki müstesna hariç medya organlarına konuşmayı reddetti. Asalet ve şerefle dolu bu adamın yapısını bir nebze gösteren bu tutum, bu sıfatlarla bilinen Huveydi ailesinden olmasından kaynaklanmıyor sadece. Burada merhum babasının otuzlu ve kırklı yıllarda milli ve reformcu hareketin önde gelen isimlerinden olduğunu dikkate almalıyız.

Şair İbn Düreyd'in (v. 933) dediği gibi "Kökü hoş olmayanın dalı da hoş olmaz. İşte bizler kökü hoş olan bir dalla karşı karşıyayız. Da-

hası ne güzel dal ve ne güzel kök. Büyük İngiliz şair Wordsworth'un (ö.1850) meşhur "Kalbim En Yüksekçe Sıçırıyor" şiirinde dediği gibi "çocuk baba gibidir." Değiştirmek isteyen için kapı iki yöne de açıktır. Ra'd Suresi'nde geçtiği üzere Allah Teâlâ bize şöyle buyuruyor: "Bir toplum kendi özlerindeki değişikliklere kadar Allah, onlarda bulunamı değiştirmez."

Büyük insanlar hakkında konuştuğumuzda bizi daima her düşüncenin ve anlamın derinliklerine götürürler. Ancak tüm bunlar üstat Fehmi'nin büyük rolünün bir yönüdür ve o bu görevini özveriyle yaptı, ümmetin kalelerinin aşırılık ve terörden (dinî ve dinî olmayan yönleriyle) korunması noktasında elindeki imkânlarla vicdan ve bilgi hazinesinden yararlandı.

Bu adam fıkıhın akletme, anlayış ve farkındalık açısından en geniş anlamıyla bir fakih olsa da bir din âlimi değildir. Düşüncenin gerçeklik ve teorik açısından en geniş anlamıyla bir düşünür olsa da filozof değildir. Reformun tasavvur, vizyon ve etkinlik bakımından en geniş anlamıyla bir reformist olsa da bir siyasetçi değildir.

Bu şekilde Arap ve İslâm kütüphanesine katkılarda bulundu. Aydınlık bir memba ve uzun yıllar boyunca başvuru kitabı olarak kalacaktır. Bu alanda diğerlerinin çok ötesine gitti, öncekilerden ve sonrakilerden kimseyi dışlamadan yaptı bunu.

Örneğin "Kur'ân ve Sultan", "Gayrimüslim Değil Vatandaş", "Bilincin Sapması", "Fitne Olmaması İçin", "Hakkı Gerçekleştirmek", "Eksik Dindarlık", "Müfteriler", "Mısır Çözüm İsti-

yor", "İçeriden İran", "Büyük Fitne", "Afganistan'da Yaşananlar", "Çin'deki Müslümanlar", "Dinî Düşüncenin Krizi", "Araplar ve İran" ve "Dinî Bilincin Krizi" gibi gerçekler ve tarih yüklü yüzlerce makalede derinlik ve anlayış görülmektedir. Dünyadaki Arap okuyucuları seksenli yılların ortasından yakın tarihe kadar bu makaleleri bekliyordular.

Dostlardan biri bana şöyle diyordu: Hepimiz bu makalelerde kendimizi bulurduk, bu makaleleri kendi bilincimiz ve kelimelerimizle tartışırdık. *El-Ahram* gazetesinin Huveydi'nin (haftalık makalesinin yayımlandığı) salı günkü nüshalarının dağıtımını neredeyse cuma günü dağıtımıyla eş değerdi. *Ahram*'ın gazete olduğu zamanlar böyleydi.

Huveydi'nin *Ahram* gazetesindeki profesyonel kariyeri 1957 yılına dayanıyor. Aynı yıl üstat Muhammed Hasaneyn Heykel tüm Ortadoğu'nun en önemlisi ve büyüğü olacak gazetenin yayın yönetmeni olmuştu ve 1974 yılına kadar bu görevde kalacaktı.

Burada bilmemiz gereken husus Huveydi'nin, Heykel'in (v. 2016) sadece son yıllarında kalbine ve aklına en yakın insanlardan biri olmasıydı. Huveydi, Heykel'in *Ahram*'daki yönetimi dönemi boyunca gazeteciliğin ve siyasetin yıldızı etrafında dönen bu halkadan değildi ve ikisi arasındaki derin bağlantı ancak Heykel'in 1974 yılında *Ahram*'dan ayrılması sonrasında oluştu.

Ahram'ın koltuğu boşalınca üstat Ali Emin (v.1976) bu görevi kısa süreliğine aldı. Ardından üstat Ahmet Bahaddin (v.1996) iki yıl (1974/1976) bu görevi sürdürdü. Bu iki yıl zarfında Heykel'in bıraktığı *Ahram*'ın zenginlikleri su yüzüne çıktı.

Bu bir hakikattir (kim Ahmet Behcet, Abdulvehhab Mutavi, Salah Celal ve diğerlerini unutulabilir ki!) ve Huveydi bu zenginlerin en önemli isimlerinden olacaktır.

Kendisine, en önemli profesyonel dönemleri içinde büyük Arap yazar Ahmet Bahaddin ve onun mesleki ününü taçlandığı dönem eşlik edecektir. Bu dönem o vakitler en ünlü ve güçlü Arap aylık dergisi olan *El-Arabi* dergisinin yazı işleri müdürlüğü dönemidir. Bu müdürlük talebi derginin kurucusu ve birinci yazı işleri müdürü, âlim ve büyük düşünür Dr. Ahmed Zeki'nin ardından (v. 976) Kuveyt'teki Kültür ve Sanatlar Millî Konseyi'nden gelmiştir.

Üstat Fehmi'nin Kuveyt'te üstat Ahmet Bahaddin'in yanında geçirdiği 6 yıllık (1976/1982) dönem, İslâm düşüncesini ve alanlarını okuyarak ve anlayarak *fikhen*, seyahat ve yolculukla *hareket* yönünden kapsamlı ve derin şekilde inceleme dönemidir. İslâm dünyasını keşfetti, sorguladı ve araştırdı. Hem kendisine sordu hem kendisini dinledi.

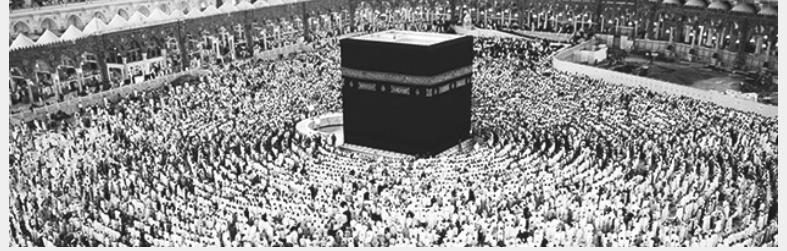
Huveydi, sonrasında kaderin kendisine verdiği en önemli sorumluluğu üstlenmek için ülkesine döndü. Kaderin bu en önemli zamanı kendisine ihtiyaç duyuyordu. Artık hiç kimseyi takip etmeyen, hiç kimseyi dinlemeyen ve güvenmeyen çok sayıda gencin siyasi ve dini yükselme zamanıydı. Bu gençlerin amacı, önlerinde ümmet ile sağlam gücünün kaynağı olan İslâm'ın ilişkisini birbirine bağlama ve düzeltme görevini en iyi şekilde yapacak birini bulmaktı.

Huveydi aranan bu isimdi ve öncelikle işaret ettiğimiz büyük rolü buydu. Üstat Fehmi dostları ve rakipleri tarafından büyük saygı gören bir ihtişam ve şöhrat elde etti. 50 yıldan fazla bir süre tarihin doğru tarafından duruşundan kaynaklı hak edilmiş bir şöhrat bu. Bu süre zarfında en harika şekilde insanlığıyla yüzleşti. Kendi "uzletiyile" rahat ve huzurlu şekilde yüzleşti. Rabbine karşı dürüst, kendisine dürüst, medeniyetine ve kimliğine karşı dürüst kaldı.

(arabi21.com 3 Eylül 2023)

MÜSLÜMANLARIN UYANIŞININ VE BİRLİĞİNİN ŞARTLARI

Ahmed EL-KADİDİ

Bugün Müslümanlar 2023 yılında dünyanın zorluklarından farklı devasa zorluklarla yüzleşiyorlar. Çünkü bu zorluklar bir millet olarak varlıklarını hedef alıyor. O hâlde bu zorluklar bir medeniyetin dünya haritasından silinmesini, hiçbir haklı gerekçe olmaksızın terörle ve şiddet suçlamalarıyla kovuşturulmalarını amaçlayan varoluşsal zorluklardır. Zira terörün dini olmaz ve terör her milletin içinde büyüyen şeytani bir tohumun sonucudur. Sonra ey okuyucu etrafına bak! Kur'an'ın yakılması suçlarının, Batı'da beyinleri yıkanmış bazı manyak kişiliklerin aşağılık ırkçı medyanın medeniyetimizi karalamaya ve konumumuzu yaralamaya yönelik saldırılarıyla normal hâle geldiğini anlarsın. Bu da örneğin İsveç devletinin onayıyla gerçekleşti ve İslâm dünyasındaki tepkiler değişken bir yoğunluk ve şiddette oldu.

Oysa İslâm'ın erdemi, her zaman aşırılık ve şiddetle ılımlılık, farklılıkların ve dinî ritüellerin özgürlüğünün tanınması yoluyla mücadele etmek olmuştur. Peki bugün Müslümanlar, Batı ve Doğu ülkelerinde kuşakları ve azınlıkları kuşatma altında olan, Katolik, Budist, Ortodoks ve Hindu hükümetlerin bazen soykırım hamlelerine kadar yükselen uygulamalara tabi tuttuğu halklara nasıl dönüştüler?

Milletlerin son bulmadığını ileri sürmekte dikkatli olun. Zira birçok millet ve medeniyet ortadan kaybolmuştur. İnkalar ve Mayalar gibi artık varlıkları dahi anılmamaktadır. Belki de Allah bizi başka milletlerle değiştirir. Geçmişte varlıklı ve güçlü olan birçok ülke, Kürdistan, Tasmanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi dünya haritasından silinmiştir, çözülmüş, bölünmüş ve ardından başka topluluklara entegre olmuştur.

Bir süre önce bir Arap televizyon kanalındaki tartışma programı dikkatimi çekmişti. Program sunucusu "Sünniler ile Şiiiler Arasındaki Ayrımı Düzeltme" diye adlandırdığı bir konuya yoğunlaşmıştı. Programın ilk anından itibaren kelimeler yumruklara dönüştü, zavallı seyircilere bugün daha fazla ayrılmaya ihtiyaç duyan Müslümanlar gibi aşağılayıcı ve hakaret dolu ifadeler yağdı. Bu program katılımcıları büyük fitne dönemine geri götürmüştü ve gayeleri milletin düşmanlarına daha fazla malzeme vermeye sanki. Oysa amacımız, Allah'ın bize "tek bir ümmetiz" diyerek emrettiği üzere ümmetin birlik ve beraberliğini sağlamak olmalıydı.

Benim kişisel çıkarımım, kanalın iyi niyetle niteliksiz ve yetersiz ancak tartışmaya değil de kavga-yazı hazırlama diyaloga çağırıldığı yönünde. "Dövüş" sonra erdi

ve seyircide sadece acı, umutsuzluk ve hayal kırıklığı bıraktı. Diğer televizyon kanallarında da açık oturum ve tartışma programları çoğaldı, kanalların amaçlarından sapıldı. Akıllarını, tarih ve gizemli noktalarına dair derin tarih bilgilerini kullanan ancak pozisyonlarını ifade etmeleri ve izleyicilerini aydınlatmaları engellenen bazı akademisyenler dinledim. Çünkü onlarla tartışmak yerine karşıtlığını kazanmaya çalışan aptallar, yanlılar ve sloganlarla yüklü popülist füzeleleri ateşlediler. Amaçları rakiplerini ikna etmek değil, iyi niyetli insanların sempatisini kazanmaktı. Hatta bazılarının amacı, siyasi, akademik veya yerel bir mevkie aday oldukları için seçmenlerin oylarını kazanmaktı. Bu tür çeteler ümmetin endişelerinden uzak durarak tarihin yanlışlarını ticarete döküyorlar, hatta kendilerinden önce gelenlerin fitne içindeki hatalarına yeni hatalar ekliyorlar.

Hız Peygamber (s.)'den şöyle bir hadis aktarılır: “Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir”. Burada İslâm peygamberinin dinde “tecdid” kavramını kullandığını gözlemliyoruz. *Tecdid* ise tahrif ve *tecdif* (iftira etmek) değil, şeriatın bizim kuşaktan farklı bir kuşakta İslâm'ın özgün değerleriyle kolaylaştırma ve birlikte yaşama gölgesinde çağların gelişimine uyum sağlamasıdır. Çünkü bu yeni nesil zihinsel kapasiteleriyle bilimsel ve teknolojik ilerlemenin araçlarına sahip oldu, atalarının ve dedelerinin yaşadıklarından farklı sorun ve krizlerle karşı karşıya geldiler.

Bizler 2023 yılında Abdurrahman el-Kevakibi, Tahir el-Haddad, Kasım Emin, Abdulaziz es-Sealibi, Abdurrahman bin Badis, Saad Zağlul, Mustafa en-Nahas, Emin el-Hüseyni ve Messali el-Hac gibi son reformcuların yıldönümünden geçiyoruz. Bu nesil 20. yüzyılın başından itibaren korkunç apaçık bir gerçekle uyanmıştı.

Haçlı sömürgecilik Doğu'dan ve Batı'dan Müslümanların topraklarını işgal edebilmiş, medenileştirme ve “geri kalmışlıktan” kurtarma iddiasıyla kendi kültürünü dayatmıştı.

Ben *birinci tecdid* (yenilenme) çabasının, ümmetin halklarının, kendi amaçlarını ve politikalarını birleştirme gayreti içinde olmaları gerektiğini düşünüyorum ki böylelikle başkalarının saygı gösterdiği, düşmanlarının korktuğu ve başta Birleşmiş Milletler ve kurumları üzere uluslararası platformlarda tek sesle konuşan elli ülkeden müteşekkil sağlam bir blok güç olabilsin. Biz Müslümanlar vahdet ilkesini icat eden, nübüvvet metoduna dayalı bir halifelik tesis eden bir topluluk. Sonra dağılma, sömürgecilik ve bazı liderlerin kendi kardeşine karşı düşmanla iş birliği yapması nedeniyle gerçek gücümüzü kaybettik.

İkinci tecdid çabası ise artık post-modern bir dönem yaşayan küresel dünyada dijital yetkinliğin ve özgün modernitenin köşe başlarına sahip olunmasıdır. *Üçüncü tecdid* çabası ise Müslümanlar olarak ülkeler ile bloklar arasındaki saygı konumumuza dönmemiz için uluslararası ilişkileri yeniden gözden geçirmektir. Batı zannettiğimiz gibi sadece bir sömürge ve hegemonya kurma bloğu değil, aynı zamanda insani ve etik akımları da içinde barındırmaktadır. Bu akımlarla iyi ilişkiler kurmalı ve bize yapılan zulümlerin kaldırılması için onlardan yardım almalıyız. Bakın İsrail'in imajı, Batı'da sayıları artan kesimlerde mağdur demokratik bir devletten ırkçı işgal devletine dönüştü. Hatta İsrail ordusunda bile bugün Netanyahu rejimine boyun eğmeye karşı çıkan ve askerlik hizmeti yapmayı reddeden fraksiyonlar dahi var. Arap veya Avrupa üniversitelerindeki derslerimde öğrencilerime dinde tecdidten bahsettiğim zaman bazı öğrenciler bana “hocam gerekli tecdid ekonomi, bilgi ve bilim alanlarında olma-

lıdır ki böylece diğer milletlerin seviyesine çıkabilelim” yollu cevaplar veriyorlar. Benim de onlara cevabım şöyle oluyor: “Evet tüm bu alanlarda tecdid gereklidir, ancak tecdidin temeli ve ilk kuralı inancın geliştirilmesinde, Kur'an'ın değerleri ve İslâm'ın ahlakıyla hareket etmemizde yatar. Çünkü her milletin dini, kendi temel noktası ve dayanağıdır. Bu dayanak bitmez ve mesajının amacı tüm insan çabasını helal ve haram dairesi kapsamına koyar, Müslümanların hak ile batıl arasında ayırım yapmasını sağlar. Bu sayede insanların hükmü adaletle, haklarının korunmasına ve özgürlüklerinin teminat altına alınmasına dayanır. Aksi takdirde ilerleme yük olur, zayıf güçlüğüye boyun eğer, 1,5 milyar Müslüman sömürgeciliği ve despotizmi kabul eder hâle gelir.”

Bilinmelidir ki dine ve ahlaka dönmenin gerektiği bilinci içinde olan sadece bizler değiliz. Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da “Yapay Zekânın Toplum Dengesi Üzerindeki Tehlikeleri” başlıklı uluslararası bir konferans düzenleniyor. ABD'nin önde gelen filozoflarından Michael J. Sandel *Adalet* isimli kitabını yayımladı ve kitap birçok dile çevrilerek hızla yayıldı. Sandel seküler rejimlerde adalet kavramının yerleşmesi ve hatta dinlerin anlamlarının terk edilmemesi gerektiği çağrısını yapıyor.

Okuyucularına Tunuslu araştırmacı Mustafa bin Tamsik'in *Avrupa Modernitesi: Ayrışmanın Yolları ve Liderliğin Sonu* adıyla yeni çıkan kitabını incelemelerini öneririm ki okuyucu olarak Batı'nın artık tek kutup olmadığını, bizlerin artık kenarda durmadığımızı ve uyduları olmadığını anlasınlar. Evet, tarih yeni bir dönemece girmeye başladı. 23 Temmuz Pazar günü IMF Arjantin'in borçlarını dolar değil de Çin'in para birimi Yuan ile ödemesini kabul etti.

(arabi21.com, Tunuslu akademisyen ve siyasetçi, 27 Temmuz 2023)

Arap dünyası medyasından derleyerek ORTADOĞU'dan sayfasını hazırlayan ve tercüme eden Halil Çelik.

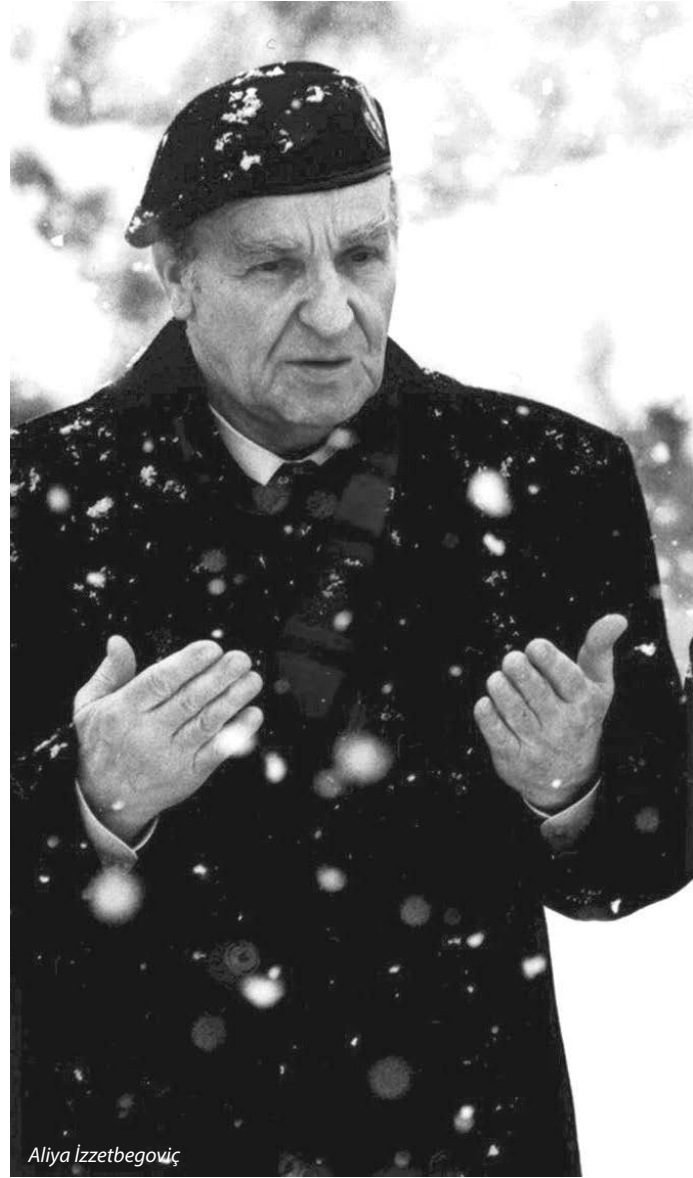
ALİYA'DAN MÜSLÜMANLARA ŞİFA SUNAN ACI REÇETELER

— METİN ÖNAL MENGÜŞOĞLU —

Osmanlı'ya bir Balkan devleti vasfı yakıştıran tarihçiler 1912 Balkan Savaşı'nı önemli bir kırılma noktası olarak da görmektedirler. Nitekim toplam 8-10 yıl sonra artık Balkan devleti Osmanlı, Anadolu'ya geri dönmüş ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması amacıyla ilk adım atılmıştır. Kâğıt üzerinde adı değişmiş olsa da vaktiyle Osmanlı toprağı hâlinde yüzlerce yıl yaşamış bulunan Batılı ülkeler arasındaki Müslüman halklar, İslâm'la beraber Osmanlı yurttaşlığını da gönüllü benimsemişlerdi. Hatta bu kimliklerini Anadolu insanı unutmuşken onlardan bir kısmı hâlen sürdürmektedirler. Bu açıdan bakıldığında baba tarafından dedesinin eşi Üsküdarlı bir anne olmasaydı da Aliya İzzetbegoviç her hâliyle bir Osmanlı çocuğı sayılırsa asla yanlış değildir. Nitekim ölüm döşeginde kendini ziyarete gelen Türkiye Başbakanına "Halkımı size emanet ediyorum!" diyerek ortaya koyduğu vasiyet trajik biçimde de olsa her şeyi anlatıyor.

SİYASİ VE İTİKADİ MÜCADELESİ

Balkanlardaki İslâmlaşmanın Osmanlı Devleti'nin yayılışı sonrasında gerçekleştiği en azından tarihi kayıtlar bakımından görmezden gelinemez. Ancak bu yolla gerçekleşen İslâmlaşmanın, Osmanlı'nın hemen bütün coğrafyalarında ağırlıklı olarak gözlenen sufi meşrep teori ve pratiğı, Aliya'nın yetiştiğı Saraybosna'da da aynen devam etmekteydi. *Tarihe Tanıklığım* adlı eserinde söylediklerine bakılabilir. Daha on beş yaşında iken arkadaşlarıyla beraber kurdukları *Genç Müslümanlar* teşkilatında ilk siyasi ve itikadi mücadelesini

Aliya İzzetbegoviç

başlattığında, iki yıl öncesi-ne kadar sosyalist eğilimler taşırken şöyle bir anlayış ve inanç değişimi yaşadığını anlatmaktadır: “İnancım bir iki yıllık sallantıdan sonra geri döndü ama farklı bir biçimde. İnancımdaki -elbette var olduğu ölçüde- bu muayyen sarsılmazlık, gençliğimde zuhur etmiş olan şüphelerden geliyor. O artık yalnızca atalarımın devraldığım bir din değildi: yeni baştan edinilmiş bir inançtı. Ve onu bir daha hiç yitirmedim.”

Okuduğumuz bu itirafının ardından Müslüman hikmet eri, bilge, filozof, sanatçı, savaşçı, dirayetli ve adil devlet adamı Aliya, artık bütün hayatını, eserlerini, ahlakını, 20. yüzyılın en mümtaz Müslüman rol modeli olarak sergilemiştir. Yol boyunca da Müslümanlara şifa dağıtıcı acı reçetelerini yazmayı, sunmayı kendine görev bilmiştir. Müslüman çocuğu olarak doğduğu muhitte İslâm’ı öğreten hoca ve yaşadığını iddia eden tarikat muhitlerine dair gözlemlerini aynı eserinde net bir cümle ile şöyle ortaya koymaktaydı: “İslâm’ı öğreten hocalar ritüelleri ve dışsal formları yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye eğilimliydi. Bu hocalar ve şeyhlerle hiçbir zaman mutabık kalmadım. İddialarını onaylayan böyle bir rütbe yoktu İslâm’da.”

Besbelli olgunluk yaşının başladığı ilk yıllardan itibaren “Asla bir daha yitirmedim!” dediği anlayışını ömrü boyunca hem yaşamış hem de eserlerine yoğunluklu olarak yansıtmasını bilmiştir. Şifa sağlayacağı ümidini taşıdığı bu acı reçeteleri hem kendi halkına hem de bütün Müslümanlara emanet etmiştir. Sözü edilen bu anlayışı ülkesinde iktidar oyununa kolları sıvamadan önce, hapishane notlarından oluşan *Özgürlüğe Kaçışım* adlı eserinde şu sözlerle pekiştirecektir: “Ben olsam, Müslüman Doğu’daki tüm mekteplere ‘Eleştirel Düşünme’ dersi koyardım. Batı’nın aksine Doğu bu acımasız mektepten geçmemiştir ve birçok zaafın kaynağı budur.” Büyükler karşısında soru sormayı edep dışı, ahlak zaafı sayan, kimilerini hikmetinden sual olunmaz gören ve bu tutumu alışkanlık hâline

getirmiş bulunan *Müslüman Doğu*’nun bu acı reçeteye ne kadar ihtiyacı olduğu aşıkardı. Bugün bile onun yakındığı eksiklik kendi halkı dâhil hiçbir Müslüman halkın resmi eğitim-öğretim modeline ne yazık henüz aksetmemiştir.

Onu *Doğu Batı Arasında İslâm* eserini okuduktan sonra tanımuştum. Kendimce aralarında bulunduğum mücadele ruhuna, o güne kadar dile getirmeyi beceremediğim rehberlikler yaptığını memnuniyetle görmüştüm. Sonra bir daha peşini bırakmamış ve yayımlanan bütün eserlerinin gösterdiği o acı reçetelerdeki

ilaçları kullanırsam kendimi sağlam inşa edeceğime ikna olmuşum. 19 ve 20. yüzyıl boyunca Müslüman âlemindeki bütün islahatçı, yenilikçi ve samimi düşünce ve ilim insanlarının izinde hem de Batılı bir kavmin Müslüman çocuğunun lisanından okuyorduk. Vaktiyle Muhammed İkbâl şöyle söylemişti: “Miraçta Allah Resûlü ‘fena’ bulmadı, etkilendi ve devrim başlattı.” Aliya’nın dilinde bu söz şöyle bir tekrara kavuşacaktı: “Allah Resûlü Hıra Mağarasından dönmeye mecburdu, dönmeseydi belki ‘hanif’ olarak kalacaktı ancak Allah Elçisi olamazdı. Mağaradan döndükten sonradır ki o muazzam devrimi yapacaktı.”

Doğu Batı Arasında İslâm eserinde Muhammed İkbâl ve benzeri Müslüman önderlerin tarihi tespitlerine ek olarak Aliya, sanki biraz daha köklü ve derin yaralar taşıyan ruhunu teskin ve teselliye muhtaçtı. Zira artık mensubu bulunduğu Osmanlı siyasi hâkimiyet ve hinterlandını yitirmiş, etrafı tamamen düşman ile kuşatılmıştı. Aliya ise Batı dünyasının orta yerinde yalnız, yapayalnızdı. Her ne olursa olsun kendini Müslüman tarihine ait görmekteydi ister istemez. Zaten 19. ve 20. yüzyılın bütün Müslüman yenilikçileri de şöyle veya böyle siyasi veçesi ağırlıklı bir mücadele vermemişler miydi? Ancak Aliya İzzetbegović kadar birinci elden aktif siyasetin içerisinde bulunan örneği ancak tarihte bulabiliyoruz. Ben şahsen onun önderi olarak sahabeden Hz. Ömer ile beraber Selahat-

tin Eyyubi'yi hatırlıyorum. Kendini Müslümanların tarihine eklemleyen Aliya'nın bir başka acı reçetesi *Doğu Batı Arasında İslâm*'da şöyle kaleme alınmıştı: "Tevarüs yoluyla hilafet, sultanlar, emirler, dinsiz imansız ilim adamları, ruhanilik, sarhoş şairler, bütün bunlar dâhili parçalanmanın bir ifadesidir. Bu durum 'Tanrı'ya ait olanı Tanrı'ya, hükümdara ait olanı hükümdara ver.' diyen Hristiyan parolasına tamamen uygundur. Kimi tarikatlar ve onların esasında yatan tasavvuf felsefesi, İslâm'ın bir nevi Hristiyanlaşması, Hz. Muhammed'den Hz. İsa'ya doğru gerilemesi olarak vasıflandırabileceğimiz bu sapmanın en karakteristik şeklidir."

HURAFE VE KIŞ UYKUSU DÖNEMİ

"Müslümanların tarihte tatile çıktıkları" hakikatini her vesileyle dile getiren üstat bunun sebeplerini, kolaycılığa kaçarak dışarıdan gelen baskı ve tehlikelerle açıklamaz. Sözlerinin başı şöyleydi: "13. yüzyılda İslâm kültüründe tenkitçi düşüncenin sönmeye çöküşü hızlandırdı. Sonsuz tekrarlar, skolastik derlemelerle tarihi bir *kış uykusu* dönemi başladı." Toplumsal değişimlerin asla dikey şekilde gerçekleşmediğini, bunun yatay çizgide ilerlediğini en iyi bilenlerdendi. Nitekim değişim ve dönüşümü iç bünyedeki gerilemiş, bozulma ve meskenete yormaktaydı. *Özgürlüğe Kaçışım* kitabındaki yaklaşımını okuyalım: "Hurafeler vazih teolojik ilkelerin yerini aldığı, ahlaki kayıtsızlık da ahlak kaidelerinin yerini alır. Hurafe, ahlaki disiplinden feragatle el ele gider. Hurafe mahza ahmaklık olmadığı için, onun akılla alay etmesi çabucak ahlakiliğin istihzasına dönüşür. Popüler sufi din ne sıkı teolojik ne de sıkı ahlaki ölçü tanımıştır. Ahlaki gevşekliğin yayılışının kabahati, pekâlâ, "Allah'ın iradesini müşahede eden artık O'nun emriyle mukayyet değildir" görüşünü ileri süren sufi öğretiyi yüklenebilir."

Aliya'nın tespit ve teşhislerindeki isabetliliği yanında tedavi için sunduğu acı reçetelerin de iyileştirici eczası teorik olarak ortadadır. Ne var ki ne kendi toplumu ne de bugünkü öteki Müslüman toplumların henüz onu yeterince anlamadıkları gibi, reçetelerini de pek fazla kullanmadıkları biliniyor. "Vaziyetimizden kim suçlu?" sorusunu sorar ve cevabını kendi verir *İslâm Deklarasyonu* eserinde: "Müslüman toplum ödelemlerle, yerli-yabancı iktidar sahipler-

Aliya'yı Doğu Batı Arasında İslâm eserini okuduktan sonra tanıdım. Kendimce aralarında bulunduğum mücadele ruhuna, o güne kadar dile getirmeyi beceremediğim rehberlikler yaptığını memnuniyetle görmüştüm.

rine yağcılık yapanlarla dolu. Tasavvuf parazit dilencilerin ve istismarcı dervişlerin meşrebi oldu." Taklidin Müslüman lügatlerinden sökülüp atılması gerektiğini kırk yıl önce *Düşünmek Farzdır* adlı eserimde yazmıştım. Bize göre de 13. yüzyıldan itibaren "içtihat kapısı kapalıdır" gibi ne yazık ki İslâm dışı bir öğretiyi fıkıh kitaplarına yerleştirenler Müslüman bünyede ciddi bir yara açmışlardı. Böylece münferit düşünme, akletme yalnızca toplum yöneticileri, müderrisler, tarikat şeyhlerine terk edilmeye başlamıştı. Onlara mürit olmayı inanç umdesi hâline getiren toplulukların Aliya'dan alacakları, almaları gereken o kadar şifa kaynağı var ki.

O, her şeyden evvel *İslâm'ı günümüz neslinin anlayacağı dile tercüme* etmenin ilk adım olması lazım geldiğini haykırarak söylemekteydi. Günümüz dünyasında İslâm'ın yeri nedir; dünyanın şekillenmesinde İslâm'ın bir rolü var mıdır, olmalı mı, nasıl olmalı gibi hayati suallerin ardına düşmüştü. Cevap ararken elbette Son Allah Elçisi'nin vefat tarihinden itibaren olup biten bütün fikri, itikadi, sosyolojik değişim ve dönüşümlerin doğru okunmasını yapmış ve izleyicisine ve okuyucusuna da önermekteydi.

Engizisyon papazlarının ruhani görüntü altındaki düşük ahlaklı davranışlarının neticede "İnsanı sev!" gibi soyut bir söylemle sonlandığını anlatır. Ardından Müslüman modelini neredeyse bütün eserlerinde şu cümlede özetler: "İslâm, 'imana gel ki iyi insan olasın!' demez! 'İyi insan ol ki iman edesin!' der." Peki, nasıl iman edip onu kuvvetlendirecektir mümin kişi? Durmayacak, sadece zihninde kurmayacak ve daima iyilik yapacaktır. Çünkü Hristiyanlıkta inanç, salt insan tekinin göğsünde ve ferdi vicdanın işidir, gizlidir hatta tıpkı sufi tarikatlarının

Aliya'ya göre 'insanlık muafiyet değil mükellefiyet' demektir. Aliya, dünyevi hayatın bizzat kendisini insanlık için fenomen değil mucize olarak gördüğünü her vesileyle açıklamıştır.

kimisinde olduğu gibi. İnsanın dış dünyasına şeytan egemendir, Tanrı yalnızca iç dünyada gizemli, bilinemez bir varlıktır. İslâm insanı, hem içeride hem de dışarıda evvela Tanrı'ya karşı da şeytana karşı da hürriyet sahibi kılınmış, asla zorlanmamıştır. "Ekber, Lâ ilâhe illallah" devrimci bir parola, bir manifestodur ki gizlenmez aksine olabildiğince aşikâr kılınır. Bunun en tipik göstergesi *salat* (namaz) hakkında kimi âlimlerin şu tespiti hadisenin pratiğine de yansıtılmıştır: Eğer bir mecburiyet yoksa farz namazı gizli, nafileyi aşikâr eda etmek riya olur. Riyanın akıbeti ise Allah korusunun gizli şirke kadar varır. Çünkü *müminin miracıdır* diye şöhret kazanmış olan namaz, *Allahü Ekber* şeklinde başlar *Esselamüaleyküm* ile sonlanır. Müminler çünkü *en büyük* olarak Allah'tan başkasını bilmez/ tanamaz ve insanlığa selamı/selameti yaymakla ödevlidirler.

Tabir caizse Müslüman düşünce tarihinde tatil çıkma eyleminin sebebi olarak ezberci öğrenim modeli, hafızlık hususundaki ısrar, şerh ve haşiyeler hatta haşiyenin haşiyesiyle yetinme gibi tutumları görür. Tartışma ve düşüncenin yerini alan bu eylemlerin tahrifatlarını da gösterir. Bazı sezgi, işrak ve vecd adı altındaki uygulamalar hakkında "ruhi hokkabazlık", "şarlatanlık", "gösterişçilik" değerlendirmesini yapar. Geçmişin ve geleneğin eksik ve yanlışlarını şiddetle eleştiren Aliya, köksüz biri olmadığını göstermek için de gelenekçilerin tutumundan hareketle bir yargıya varır. Ona göre atalar kültürüne itibar etmek onların eylemlerini aynen tekrarlamak demek değildir. *İslâm Deklarasyonu* kanaatimizce acı reçetelerin prospektüsünü herkesin anlayacağı bir dille ve doktor yazısıyla değil ressam inceliğiyle dile getiren bir eserdir. Geçmiş elbette önemsedğini söyler ancak onları tekrarlamak, taklit etmek, eserleriyle durup dinlenmeksizin övünmek yerine mesela mahalle camiinin çatısını onarmayı daha önem-

li bulur. Hatıraların kıymetini elbette bilmelidir. Lakin bir nostaljik körlüğe kapılarak sürekli geçmiş övüp durmak, onu arzulamak Müslümanlara bir şey kazandırmamış, kazandırmayacaktır. Öyleyse çare, acı reçete "şimdi ve burada" ne yapılacaksa yapılacaktır. Nitekim kendisi savaş dâhil, olması gerekeni gücü dâhilinde yeterince, hatta mevcut gücünü zorlayan bir aşırılıkta yaşamıştır.

DİNDARLIKTAKİ USUL VE YÖNTEM

Yine *İslâm Deklarasyonu* eserinden okuyarak oradan ilhamla konuşmak, yazmak gerekirse İslâm'ı, salt teslimiyetle açıklayan genel anlayışa karşı çok net konuşur üstat: "Tevazudan çok şeref ve haysiyet, teslimiyetten çok cesaret, merhamet ve adaleti konuşmalıyız. Kur'ân teslimiyetçiliği yasaklamıştır." Bu son cümleyi hazmedebilecek Müslüman sayısı kanaatimce hayli az olacaktır. Sözlerinin arkasındaki açıklamalar daha da yürek yakıcı hakikatlerin dile getirilmesi anlamı taşıyor: "Fitne, esaret ve zulüm dolu bir dünyada gençlere sakinmeyi, sükûneti, itaati öğütlemek, halkın ezilmesi ve esaretine göz yummaktır. İslâm dünyasında rastladığımız her şey aynı zamanda İslâmî ve Kur'âni değil. Asırlardır gençliği yanlış eğitiyoruz. Düşman iyi eğitilmiş ve pervasız. O, Müslüman dünyayı teker teker işgal ediyor, biz gençlere nezaketi, sineğe bile kıymamayı, kadere boyun eğmeyi, itaati öğretiyoruz. Bu, canlıyı öldürüyor, dini yanlış öğretiyor, hayatı ıskalatıyor. *Ölü birini İslâm'a çevirmenin imkânı yoktur!*" Âdeta bizi sözün tükendiği yere taşıyan bu ifadeler kalbimize öylesine dokunuyor ki, tek kelimeyle hâlimizden utanç duymaktan başka ne yapılabilir bu durumda?

Aliya asla salt Bosnalı lider sıfatına sığdırılacak bir şahsiyet değildir. Yaşadığı asrın bütün Müslüman bünyelerinden haberli, bünyenin marazlarını teşhiste son derece hazık bir hekimdi. Mehmet Âkif merhum şöyle yazmıştı: "Ya açar bakarız nazm-ı celilin yaprağına/ Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına." Bir tarihte İstanbul'da gerçekleştirilen uluslararası İslâm ve Kur'ân temalı sempozyuma katılan Türkiye Başbakanı şöyle söylemişti: "İslâm âleminin bugünkü gerilemelerine temel sebep Kur'ân'dan kopmalarıdır." Aliya İzzetbegoviç ise bence meselenin esprisini biraz daha yoğunlaştırılmış

hâle çevirmişti *İslâm Deklarasyonu* eserinde, cümleyi biraz yorumlayarak şöyle özetleyebilirim: Bütün dünya insanlığını (ruhen ve manen) diriltmek, canlandırmak amacıyla indirilmiş bulunan Kur'ân-ı Kerim, ne yazık şimdilerde ölmek üzere olan insanların başında rahat ölsün diye okunmaktadır. Tek nokta değil, üstadın yaklaşımları sonrasına üç nokta koymak bile yetersiz kalacaktır.

Afro-Amerikan kökenli Malik el-Şahbaz (Malcolm X) “müspet renk körlüğü” gibi bir bakış açısı kazandırmıştı dünya dillerine. Bu söylemi benimseyen Aliya Arap, Türk, Kürt, Bengal, Peştü, Hint, Acem, Boşnak, Arnavut, Gürcü, Laz, Çerkez, Tatar, Çeçen vb. kavmiyet hassasiyetlerinin, din ve ahlakın önüne çıkartılmasına şiddetle karşı çıkar. Bu tutumu *ulusçu dar kafalılık* ile açıklar. Kavmiyetçi ve şekilci dindarlıkları nitelerken verdiği örnek bir estetik manifestonun sloganı gibidir: “Baharat, yemeğin yerini tutmaz; süsleme de muhtevanın. Muhteva şekle dönüşürse o kültürün akıbeti ne olur?” Devam edelim bu husustaki görüşlerine: “Kabile ve ulusun dar sınırlarından kurtarmak için kendinizi Müslüman olarak düşünün. Hedefimiz mükemmel insan ve toplum değil normal olanıdır. Allah'ım bizi mükemmellikten muhafaza et.” Başka bir zaman ise şöyle dua etmişti: “Allah'ım bizi kurtarıcılardan kurtar!”

Dindarlıktaki usul ve yöntemi Son Allah Elçisi'nin gündelik hayatını da hatırlatarak şöyle formüle etmekteydi: “İlahi vahiy hariç, Allah Resûlü'nün başına gelen hiçbir şey olağanüstü ve insanlık dışı değildir. 23 yıllık önderliğinde O, kendi söküğünü dikti.” Ehli Sünnet şablonunu maske gibi kullanarak birtakım güvensiz kaynaklardan aktarılan Peygamber portresi insanüstü tutum ve davranışlardan mürekkep, yerde yürümek yerine gökte uçan bir kudret sahibi şeklinde tanımlanmaktaydı. Bunu iyi bilen üstat Allah Resûlü ve O'nun izinden gidenler hakkında şöyle yazmıştı: “İslâm, tarih boyunca sürekli *batilla* (zulümle) savaşıyordu.” Mevcut durumu anlatırken, tam tersine dönmüş bulunan tabloyu ise şu cümleyle anlatıyordu: “Bugün Müslümanların ruh ve evlerinde *batil* (zulüm) barınak bulmuş, fetişler ticarethanesine dönmüş.”

MÜKELLEFİYET VE KARŞI ÇIKIŞ

Kur'ân-ı Kerim, Müslüman toplumların vasıflarından söz açarken *vasat ümmet* kavramı kullanır. Türkçeye *orta ümmet* şeklindeki tercüme Aliya'yı okuyuncaya kadar pek içime sindirememiştim. Vaktaki *İslâm Deklarasyonu* eserinde bu kavramın *arabulucu ümmet* şeklinde dile getirildiğini gördüm; mesele zihnimde açıklığa kavuşmuştu. Bu eserde yoğun olarak evrensel insani gerçekliklere de sıklıkla ve isabetle yer vermiştir Aliya. Ona göre “insanlık muafiyet değil mükellefiyet” demektir. Dünyevi hayatın bizzat kendisini insanlık için fenomen değil mucize olarak gördüğünü her vesileyle açıklamıştır. Der ki: “hayvan aç olduğunda, insan tok ve güçlü olduğunda tehlikelidir.” Tarihin neredeyse bütün zamanlarında güçsüz, aciz, meczup, öksüz ve yetim insan teki ve toplumlara zengin sömürücü devletlerin, firavun, tiran, sultan, kısıra ve kralların reva gördüğü baskı ve zulmün bu cümleden daha başarılı bir açıklaması, özeti yapılabilir miydi?

Kur'ân-ı Kerim'in hakikatlerine sıklıkla müracaat eden ve Müslümanlara benzer yolu izlemeleri için örneklik eden Aliya başka birçok düşünürün de kaynak olarak gösterdiği Beled Suresi üzerinden insanlığa hatırlatılan *sarp yokuş* benzetmesini yine ve yeniden gözler önüne sermeye çalışır. Yeryüzüne imtihan için, yalnız Allah'a kulluk etmek için gönderilmiş bulunan insana İlahi Hitap, her yolu gösterdiğini, ona iki göz, bir dil ve bir çift dudak verildiğini somut biçimde söylemekle uyarısına başlar. İnsan

boynunu gûnahtan kurtarmak için ne yapmalıdır? Kendi aç iken bile başkasını doyurmayı, özellikle de yetimi ve öksüzü görüp gözetmeyi, toprağa uzanmış hâlde yatan zavallı, yabancı ve yoksulu görmezden gelmemeyi öğütler bu ayetler. Hülasası şudur ki yaşadığı dönemde dünya toplumları arasında en açık ve en ağır zulmü kendi halkı yaşamış olmasına rağmen, diğer yoksul halkların da endişesini kalbinde duyarak Allah'ın ayetlerine sarılmış evrensel bir düşünür ve liderdi Aliya.

Gerek *Doğu Batı Arasında İslâm* ve gerekse de daha yoğun şekilde *İslâm Deklarasyonu* adlı iki eserinde merkeze Müslüman toplumları almasına rağmen, dünyanın bütün toplumlarını da ilgilendiren en hayati vasıflandırmaları yaparken insanlığı iki bloka ayırır: *İtaat edenler* ve *karşı çıkanlar*. Müslüman halklar arasında yaygın bir kötü ahlaki eğilim olarak sıklıkla gözlenen tutum soru sormama, sorgulamama, eleştiri ve özeleştirden nasiplenememektir.

şına bir ümmetti!" diyerek bu özelliğine vurgu yapıyordu belki de. Ayrıca Son Allah Elçisi'nin Hz. İbrahim'den alacağı, öğreneceği tutum ve duruşlar olduğunu bildiren ayetler de vardır. *Tek başına ümmet* vasfının Hz. İbrahim sonrasında yaşayan kimi Müslümanlara pek yakıştığını tarihten gözlemek mümkündür. Sahabe sonrasındaki nesiller içerisinde Numan bin Sabit'i sayabiliriz. Elbet ardından başka isimler de gelmekteydi. Bizim konumuz Aliya olduğuna göre onu asrımızın tek başına ümmet sıfatına sahip bir düşünürü ve lideri olarak neden görmeyelim? Bu sıfat en çok kime yakışır sorulunu eminim insafı her mümin onun ismini anarak cevaplayacaktır. Vaktiyle ona dair yazdığım bir denemeye bu başlığı atmıştım: "Doğu Batı Arasında Tek Başına Bir Ümmet".

Yazımızı bitirirken bu iki kesimi karakterize eden tutum ve davranışların özetinden bir alıntı yapmak âdeta zaruri hâle geldi. Gerisini okuyu-

Aliya asla salt Bosnalı lider sıfatına sığdırılacak bir şahsiyet değildir. Yaşadığı asrın bütün Müslüman bünyelerinden haberi, bünyenin marazlarını teşhiste son derece hazık bir hekimdi.

Merakını yitirdiği gibi şüphenin her türünden kaçınayım derken, düşüncesiz kalan insan, onurunu, kerametini de bir kenara bırakmış demektir. Bizim üstadımız M. Said Çekmegil "tenkit ibadettir" diyordu. Müminlerin meşru bütün davranışlarını ibadet kavramı içerisinde anlıyor ve anlatıyordu. "Hayır" diyebilenlere öylesine ihtiyaç vardı ki. Bunu iyi gören Aliya'nın her iki kesimin karakterini özetleyen sözü şuydu: "Tebaa insanlara, otoritelere, putlara tapar. Hayır diyebilen *hürriyetçiler* (itiraz edenler) tek Tanrı'ya kulluk eder." Üstadın, Müslüman halklara yönelttiği en acı soru, en acı reçete şu cümlede özetlenebilir: "Müslüman, sen bu iki kesimden hangisine mensupsun?"

Müslümanlar örfe Son Allah Resûlü'ne salat ve selam getirirken beraberinde Hz. İbrahim'i de anmayı ihmal etmezler. Kanaatimizce Hz. İbrahim dönemiyle beraber insanlık için âdeta sosyolojinin ve hukukun başladığı söylenebilir. Kur'an-ı Kerim Hz. İbrahim hakkında "O tek ba-

cuya bırakıyoruz: "*Tebaa, itaat edenler*: Güçlü iktidara hayrandırlar. Disiplin, düzen, hiyerarşi severler. Yeni kurulan şehirlerin hepsi aynı yöne bakan evler, ip gibi dosdoğru sokaklar, birbirinin benzeri semtlerde memnuniyetle otururlar. Müzik bandoları, üniformaları vardır, resmi geçitlere katılma hevesleri hiç bitmez. Tabii olarak emniyet, intizam, teşkilat, amirlerce beğenilme çabası onların bariz vasıflarındandır. Şeref, sükûnet, sadakat, dürüstlük dillerinde pelesenktir. Otorite yoksa tebaa onu bir biçimde icat eder.

İtizalciler, karşı çıkanlar: Mutsuz, lanetlenmiş, ötekileştirilmişlerdir. Siyasal ve sosyal anlamda olan bitenden, çoğunluğun tutum ve eğiliminden memnun değillerdir. Ekmekten önce hürriyeti tercih ederler. İntizam ve barış kelimeleri yerine evvela şahsiyetten bahis açarlar. Geçimlerini asla hükümdara borçlu saymaz, hükümdarı kendilerinin beslediğini söylerler. İktidarla karşılıklı hoşnutsuzlukları müsellemdir."

ALİYA'YI ANLA(T)MAK

— KAMİL ERGENÇ —

Aliya İzzetbegović

20. yüzyılın Müslüman tefekkür havzasında köşe taşı diyebileceğimiz isimlerden biridir Aliya İzzetbegović. Onun zamana Müslümanca tanıklığı, 21. yüzyılı müdrik Müslümanlar için yol göstericidir. Hem modern paradigmanın epistemolojik ve ontolojik mahiyetine hem de İslâm'ın tevhidi perspektifine vukufiyeti sayesinde özgün bir duruşun, haysiyetli bir temsilin, vakur bir liderliğin mümessili olmayı başarmıştır.

Bir yandan bağımsızlık için direniş örgütlerken diğer yandan toplumunun İslâmî referanslar temelinde biçimlenmesi için gösterdiği gayret takdire şayandır. Avrupalı “beyaz adamın” barbarlığının/vahşiliğinin deşifre edilmesinde oynadığı rol kritiktir. İnsan hakları, hümanizm klişelerinin Müslüman (daha genelde Doğulu) toplumları kapsamadığını bizzat tecrübe ederek öğre(n/t)miştir. 1492’de ve sonrasında Endülüs’ten geriye kalanlara reva görülen zalimlik, yaklaşık beş yüz yıl sonra Bosna’da hortladığında, aydınlanmış Avrupa’nın kapkaranlık

yüzüyle karşılaşacağını beklemiyordu buradaki Müslümanlar. Fakat tarih tekerrür etti ve Kıta Avrupa’sı Müslümanların sistematik kıyımına müzaheret etmekte hiçbir sakınca görmedi. Öteden beri farklı inanç gruplarıyla barış için bir arada yaşama kültürüne yabancı Batı Hristiyanlığı biz kez daha, kodlarındaki “farklı olana nefret” duygusunun esiri oldu. Bu nefretin, bugün de yoğunluğundan hiçbir şey kaybetmeden farklı şekillerde tezahürleri olduğunu görmek için herhâlde kör olmak gerek...

TEFEKKÜR DÜNYASI

Aliya’yı farklı kılan, Avrupamerkezci bilgi sisteminin mahiyetine ve keyfiyetine dair farkındalığı olduğu kadar, İslâm’ın insan-tabiat-devlet-toplum-aile-sanat-Tanrı tasavvuruna/ telakkisine aşinalığıdır. Bu aşinalık karşılaştırmalı okuma yapma imkânı sağlamış ve Avrupamerkezci düşüncenin yapısal sorunlarının tespit edilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede İslâm’ın, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semitik

dinlerle sentezlenebilir olmadığını, bilakis kendine mahsus özgünlüğü içinde anlaşılması gerektiği gerçeğini idrak etmiştir. Bu idrak onun ufuk açıcı tefekkür ameliyesinin ana dayanağı olacaktır. Öte yandan İslâm dünyası toplumlarının ahvaline dair bilgisi sayesinde, Ali Şeriatî'nin "Ne yapmalı?" sorusunda belirginleşen çözüm önerilerini de somutlaştırmayı başarmıştır. Aliya'nın tespit ve önerileri, İslâmî hareketin fikrî tekâmülünün 20. yüzyıldaki nişanesi olarak üzerinde dikkatle durulmayı hak ediyor.

Avrupa'da 19. yüzyıl pozitivist-materyalist dünya görüşü ve hayat tarzının tesirleri 20. yüzyılın ilk yarısına kadar egemenliğini sürdürdü. Aliya bu tesirin en yoğun hissedildiği coğrafyada yaşıyordu. Dolayısıyla onun tefekkür mirasında materyalizm-İslâm karşılaştırması mühim bir yer tutar. İnsanı maddi bir varlığa indirgeyerek makineleştiren/ruhsuzlaştıran uygarlığa karşı müteyakkız bir bilincin inşasına odaklanır. Katolik geleneğin, ruhu kurtarmak için bedeni ihmal etmesine karşı, burjuva Protestan kültür kodlarından esinlenen modern paradigmanın bedeni öne çıkarıp ruhu ihmal ettiğine dikkat çeker. Böylece modern değerler sisteminin aslında Hristiyanlık içi gerilimin sonucu olarak ortaya çıktığına işaret etmiş olur. İslâm'ın ise madde-mana, ruh-beden, dünya-ahiret, fizik-

metafizik ikili karşıtlığına mahkûm olmadan, yani birini diğerinin aleyhine olacak şekilde ihmal etmeden uyum eksenli bir yaklaşımı öne çıkardığını izah eder. Burası mühimdir...

Bilindiği üzere Batı düşüncesi çatışmadan beslenir. Öyle ki çatışmayı "ilerlemenin" muharrik gücü olarak görür. İlk çatışma insan-Tanrı arasındadır. Antik Yunan'dan esinlenen bu yaklaşımın izleri Zeus-Prometeus kavgasında görülebilir. Tanrı insanın düşmanıdır. Bilgiyi (ışığı) ondan saklamıştır. Özgürleşmenin/aydınlanmanın yolu ise bu bilgiye ulaşmaktır. Mitolojiye göre Prometeus bu bilgiyi çalarak insana ulaştırmış ve onu özgürleştirmiştir. Ancak bu eyleminin bedeli ağır olmuştur. Bir kayaya zincirlenmiş, ciğerlerini yemesi için başına bir akbaba bırakılmıştır. Demek ki insan özgürlüğünü/aydınlanmasını Tanrıyla kavgaya-çatışmaya borçludur. Bu yaklaşım modern paradigmanın da serlevhasıdır. Hümanizmin (b)esin kaynağı da burasıdır. Fakat "çatışma" sadece Tanrıyla sınırlı değildir. Aliya'nın Darwin-Michelangelo karşılaştırmasında¹ da dikkat çektiği üzere tabiat da "çatışma" merkezli okumaya tabi tutulur ve o çok bilinen "büyük balık küçük balığı yutar" klişesi modern sosyal bilimlerin temel referansı hâline gelir.

BATI DÜŞÜNCESİNİN EPİSTEMİK REFERANSLARINA VUKUFİYET

Bundan sonrası çatışmanın ilerlemeyi nasıl beslediği tezinin ispatına yöneliktir. Dolayısıyla çatışma çeşitlendirilir ve hayatın bütününe vaziyet eden yegâne unsur olarak öne çıkar. İnsan-insan, insan-tabiat, baba-evlat, kadın-erkek, devlet-birey çatışması... Sosyal bilimlerde bu çatışmacı yaklaşıma göre organize edilir. Kavramsal çerçeveleri buna göre belirlenir. Epistemolojik-ontolojik-metodolojik perspektifleri "çatışmacı" yaklaşıma göre yapılandırılır. Aliya'nın bu gerçeği fark etmesi 20. yüzyıl İslâmcı tefekkürünün olgunlaşma sürecinde önemli bir basamaktır. Çünkü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, aralarında İslâmcıların da olduğu Osmanlı münevverleri, Batı düşüncesinin epistemik referanslarına vâkıf değildir. Onlar meseleyi teknik-ahlak ayrımı üzerinden anlamakta, hatta Avrupa aydınlanmasının ürettiği sosyal gerçek-

1 Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, Yarı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 31-38.

liğin kavram ve kurum düzeyinde ithal edilmesinde sakınca görmemektedir. Örneğin merhum Elmalılı Hamdi Yazır, Ernest Renan'ın "İslâm mani-i terakkidir." iddiasına "İslâm mani-i terakki değil zamini terakkidir." diyerek ilerlemeye İslâmî meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Hamdi Yazır, terakkinin (ilerlemenin) çatışmacı yaklaşımdan beslendiği gerçeğinden habersiz görünmektedir.

Cumhuriyet devrimlerinin fikir babası Ziya Gökalp'in "Türk milletindenim. İslâm ümmetindenim. Garb medeniyetindenim." sözü de ciddi bir kafa karışıklığının göstergesidir. Anlaşılan Gökalp de Garb medeniyetinin Antik Yunan-Roma-Hristiyan kodlardan mücehhez epistemik referanslarından habersizdir. Burada, dönemin berrak zihinlerinden Said Halim Paşa'yı ayrı tutmakta fayda var. O, Avrupa'ya biçim veren bilgi sisteminin mahiyeti ve keyfiyetine dair farkındalık sahibi biri olarak, Müslüman toplumların Batılı sosyal bilimler aracılığıyla analiz edilemeyeceğini, çünkü toplumların değişim süreçlerinin kendilerine mahsus "değer sistemleri" etrafında şekillendiğini, Müslüman toplumların sosyal gerçekliğine fıkıh ilminin rehberlik ettiğini beyan etmiş, çağdaşı aydınların kafa karışıklığına dikkat çekmiştir.

Aliya Müslüman toplumların yenilenmesi meselesine odaklanırken yukarıda dikkat çektiğimiz yapısal farklılığı (İslâm'ın kendine mahsus özgün duruşunu ve Batı medeniyetinin epistemik referanslarıyla telif edilemeyeceğini) özellikle vurgular. İnsanı sadece terbiye etmekle yetinmeyen aynı zamanda dünyaya vaziyet etmeyi de isteyen İslâm'ı engellemek isteyen iki gruba dikkat çeker. Muhafazakârlar ve modernistler... Birinciler geçmişin reçetesini sunarken ikinciler başkalarının reçetesini sunmaktadır.² İkisinin de ortak yanı İslâm'ın hayatın bütününe vaziyet etmek isteyen dinamik doğasından habersiz olmaları ve onu sadece *religion* (yani salt maneviyattan ibaret) bir inanç olarak tanımalarıdır. Gerçek bir İslâmî hareketin siyasi olması gerektiğini beyan ederken İslâm'ın sadece manevi tatmine yönelik bir inanç sistemi olmadığını vurgulamaktadır.³

2 Aliya İzzetbegović, *İslâm Deklarasyonu*, çev. Dr. Rahman Ademi, Fide Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21.
3 Aliya İzzetbegović, *Doğu Batı Arasında İslâm*, s. 259.

Aliya'nın entelektüel mirasının en kavi tarafı, İslâm'ın ne Hristiyanlıktaki gibi anti-dünyacı ve maneviyatçı ne de Yahudilik gibi materyalist ve milliyetçi olduğunun sarıh bir şekilde ortaya koyulmasıdır.

Denebilir ki Aliya'nın entelektüel mirasının en kavi tarafı, İslâm'ın ne Hristiyanlıktaki gibi anti-dünyacı ve maneviyatçı ne de Yahudilik gibi materyalist ve milliyetçi olduğunun sarıh bir şekilde ortaya koyulmasıdır. İslâm'ın son Elçi (s.)'sinin hayatında belirginleşen madde-mana, ruh-beden, fizik-metafizik, dünya-ahiret uyumu İslâm'ın özgünlüğünün göstergesidir aynı zamanda. Küçük âlem olan insan kendini ve büyük âlemi (tabiatı-evreni) tanıdığımda tek İlah olan imanı-bağlılığı ziyadeleşmekte, kendindeki ve tabiattaki uyumu fark ettiğinde ise Allah (c.c) ile arasında sarsılmaz bir bağ oluşmaktadır. Bu bağ öylesine kuvvetlidir ki muhtemel başka bütün bağ(lılık)ları iptal etmekte ve gerçek anlamda özgürlüğün yolunu açmaktadır.

İSLÂM'IN TEVHİDİ PERSPEKTİFİ

Aliya'nın "İslâm, religion değildir." tespiti modern sosyal bilimlerin, hassaten sosyolojinin, Hristiyanlığa özgü doğasını deşifre etmesi bakımından çok önemlidir. Bu tespit yüce Kur'ân'ın din derken kastettiği ile modern sosyolojinin religion derken kastettiğinin aynı olmadığını izhar eder. Religion, ruhu arındırmak için bedeni ihmal eden (hatta onu günah yatağı olarak nitelendirip şeytanlaştıran), ahireti kazanmak uğruna dünyayı yadsıyan, hâsılı kelim insanın doğasıyla kavga eden Hristiyanlığın (modern tarihte geçirdiği evrimle birlikte bedeninin zevklerine odaklanıp ruhu ve/veya ahireti unutup dünyaya tapan Protestan formu da dâhil) tarihsel tecrübesine ait bir mahiyete sahiptir. Mabede özgüdür ve Tanrı temsilcileri yahut ruhbanlar (*clericus*) tarafından doktrine edilir.

Başka bir ifadeyle katı hiyerarşik bir yapıdadır. Yüce Kur'ân ise din derken, iktisadi-içtimai-si-

Aliya, hocaların İslâm'ı yorumlama tekeli oluşturduklarına, Kur'ân'la insanlar arasında aracılık yapmaya çalıştıklarına, dini meslek edinerek ondan geçindiklerine ve dinin hayatı tanzim edişini engellediklerine dikkat çeker.

yasi-hukuki vs. hayatın bütününe vaziyet eden (renk veren) ahlaki değer/ler sistemine işaret eder. Bu değer sisteminin ete kemiğe bürünmüş hâli ise son Elçi (s.)'dir. İslâm, son Elçi'den bugüne tarihin hiçbir evresinde mabet dini olmamıştır. Ruhban sınıfı yoktur. Bu noktada Aliya, hoca ve şeyhlerin kendilerini ayrı bir sınıf olarak organize edip İslâm'ı yorumlama tekeli oluşturduklarına, Kur'ân'la insanlar arasında aracılık yapmaya çalıştıklarına, dini meslek edinerek ondan geçindiklerine ve dinin hayatı tanzim edişini engellediklerine dikkat çekerek, Müslümanların tarihsel tecrübesinde ortaya çıkan bir sapmayı dikkatlerimize sunar⁴

İslâm katı hiyerarşik bir yapı inşa etmemiştir. Elçi, insanların arasında dolaşan, çarşıda pazarda gezen, yeri geldiğinde savaştan ve yöneten bir insandır. O insanüstü bir varlık değildir. Ondan sonra gelen halifeler de hiyerarşi dışı yönetim anlayışını korumaya özen gösterdiler. Ne zaman ki *ısrıcı meliklik* (sulta-saltanat) benimsendi o vakit yöneticilerle toplum arasına yüksek duvarlar örülmeye başlandı ve ilmî-entelektüel bağımsızlık yara aldı. Bu yara zamanla derinleşecek, uzun vadede ise Müslüman toplumun paryalaşmasına, edilgin-pasif sürüler hâline gelmesine yol açacaktır. Yüce Kur'ân'ın "*Raina* (bizi gütt) demeyin *unzurna* (bize nazar et) deyin!" yüce beyanında belirginleşen "özne şahsiyet/ler" yetiştirme amacının üstü örtülecektir. Onun yerine meraksız/miskin/bilgiye ilgisiz/içer kapanan yığınlardan oluşan etkisiz kalabalıklar geçecektir.

4 Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu*, s. 23.

Yüce Kur'ân, Aliya'nın deyimiyle, "ilahiyat formalizmine" kurban edilerek daha az anlaşıldı ve fakat daha güzel sesle okundu. Bilgeliliğin yerini kılı kırk yaran yorumlar aldı. Böylece Kur'ân anlaşılması güç, karmaşık bir metin olarak tanıtıldı. Onun insan-insan, insan-tabiat, insan-Allah uyumunu esas alan hikemi-irfani boyutu akademik formalizmin soğuk-katı-hiyerarşik ve en önemlisi de seküler karakteri sayesinde iğdiş edilerek tarihselciliğin değirmenine su taşındı. Hristiyanlığın İncil'e uyguladığı hermenötik yöntemi Kur'ân'a uygulamak isteyen ilahiyat formalizmi, İslâm'ın çağlar üstü mesajını tarih-coğrafya-kültür-dil bağlamına hapseden son derece yüzeysel ve oryantalistçe bir perspektifin inşasına katkı sundu. Nitekim bugün ilahiyat havzalarında İslâm/Kur'ân, âdeta bir arkeolojik malzeme olarak (inceleme-araştırma nesnesi gibi) değer görüyor. Onun hayata vaziyet etmek isteyen doğası özellikle gözden irak tutularak, manevi boyutu öne çıkarılmaya ve bir tür meditasyon-yoga işlevine benzer bir konuma razı edilmek isteniyor.

İlahi vahiy bilgisi-nübüvvet pratiği ve bu bilgi-pratikte mütenasip geleneksel birikimden ilham alarak, yaklaşık dört asırdır insanlık ailesini ve tabiatı ifsat eden Judeo-Hristiyan referanslı ırkçı-sömürgeci-seküler paradigmanın kavramsal ve kurumsal hegemonyasından teberri etmeyi ve ontolojik-epistemolojik-metodolojik bağımsızlığı temsil ve tebliğ etmeyi canı gönülden arzu eden Müslümanlar için, İslâm'ın tevhidi perspektifine aşına berrak bir zihin olan Aliya'nın tefekkür mirasından öğrenilecek çok şey var.

BİLGE KRAL'IN GÖZÜYLE EĞİTİM

— MEHMET FURKAN ÖREN —

Modern toplum farklı disiplin alanlarınca farklı şekillerde tanımlanır. Gözetim toplumu, tüketim toplumu, sanayi toplumu, post-modern toplum, performans toplumu, kapitalist toplum gibi isimlendirmelerin her biri, modern toplumun farklı veçhelerine dikkat çekmektedir. Oysa farklı düşünürlerce farklı kavramlarla tanımlansa da modern toplum özünde eğitim toplumdur. Eğitim meselesi insanlığın tarihyle yaşıt olsa da kitleleşip herkesin gündemini belirleyecek duruma gelmesi modern dönemde gerçekleşmiştir.

İnsan eğitilebilen bir varlıktır ve eğitim süreci eğmek, bükmek, şekillendirmek, belli bir çerçeveye koymak ve ölçüp biçmekle ilgilidir. Garip bir şekilde eğitimcilerin çoğu eğitimin genel karakteri olan eğme ve bükme işlemini, sanki dışarıdan bir zorlama olmadan bireyin kendi isteği ve beklentisi sonucunda meydana gelen davranış değişikliğiymiş gibi kodlamaktadır. Buna göre eğitim yalın ifadeyle “bireyin davranışlarında kendi isteğiyle kalıcı değişiklikler meydana getirme faaliyeti” şeklinde tanımlanmaktadır. Oysa modern okullar kimi gözlemcilerin paylaştığı üzere modern insan “fabrikalardır” ve gayet dogmatik bir şekilde bireyin belli amaçlar doğrultusunda onun da işin içine katılarak yönlendirilmesi faaliyetidir.¹ Bu faaliyetin en belirgin vasfı Aliya İzzetbegoviç'e göre *metadır*. Bu metalaşma süreci ise üç önemli faktörün senkronize edilmesiyle mümkündür. Bunlar *akıl*, *eğitim* ve *sanayidir*.² Eğitim bireylerin zihinsel potansiyellerinin sanayi ve diğer iş kollarında faydalı olması için birtakım becerilerin işler kılınmasıdır.

1 Birkaç gözlem için bk. Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, çev. Celâl Öner, Oda Yayınları, İstanbul, 2006; Catherine Baker, *Zorunlu Eğitime Hayır*, çev. Ayşegül Sönmezsay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013; John Taylor Gatto, *Eğitim: Bir Kitle İmha Silahı*, çev. Mehmet Ali Özkan, Edam Yayınları, İstanbul, 2018.

2 Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, s. 92.

Modernlik formüle edilmiş bir güzellik ölçüsü, pürüzsüzlük ve standardizasyondur.³ Belli ilkelerin, kuralların, teamüllerin, ölçülerin herkese benimsetilmesi, “eğri ve yamuk” görülen durumların düzeltilmesi modernliğin karakteristik özelliğidir. Modern dönemin en etkili kurumlarından birisinin okul olması bu açıdan öğreticidir. Okulları, modern felsefenin, bakış açısının, bilgi yapma biçiminin, insanı ve doğayı ele alma şeklinin kitlelere benimsetildiği mekânlar şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu kurumlar modernleşme sürecinin kamusal alanla buluşma sahalarıdır. Veli, öğrenci, öğretmen başta olmak üzere büyük bir ekosistemden meydana gelen okul, modernleşme sürecinin en etkili dönüştürücüsüdür. Nitekim modern okulları Batı'dan ithal eden toplumların sadece bakış açıları, olayları değerlendirme biçimleri değil, aynı zamanda giyim tarzları ve yaşam biçimlerinin modernleşme lehine dönüşmesi dikkate değerdir.

MODERN OKULLARIN GÖREVİ: DİSTRİBÜTÖRLÜK

Modernleşme sürecinin eğitim felsefesiyle ilgili pek çok tartışma bulunmaktadır. Yüzeysel bir fayda ve konfor imkânı sağlamakla birlikte modern eğitim anlayışı, uzun vadede karamsar bir tablo çizmektedir. Çevre sorunları, metalaşma, bencillik, değersizleşme gibi pek çok kavram bu karamsarlığa eşlik etmektedir. Bunun ana nedeni eğitimin değer ve erdemden arınmasıdır. Modern öncesi dönemlerin okullarının karakteristik özelliği karakter ve erdemdir. Örneğin yıllarca Müslüman toplumunun temel bilgi kurumları olan medreselerde ahlaki açıdan terbiye önemli bir yer tutmuştur. Bu kurumlarda bir taraftan Allah, peygamber ve onun takipçilerinin yolunun izlerini kaybetmeme motivasyonu belirginken, öbür taraftan erdem, marifet

3 Detay için bk. Byung-Chul Han, *Güzeli Kurtarmak*, çev. Kadir Filiz, İnsan Yayınları, İstanbul, 220.

sahibi ve ahlaklı bireyler yetiştirme temel amaç olmuştur. Modernleşme, klasik eğitim süreçlerine mündemiç olan bireysel gelişkinlik, kendi kendini terbiye etme, nefsini bilme, erdem sahibi olma gibi özelliklerin tersine çevirilmesi sürecidir. Modern okullarda da kendini bilmek, tanımak ve sınırlarının farkında olmak önemlidir ancak bu, iyi ve ahlaklı bir birey olmak için değil, daha ziyade iyi bir gelecek kurmak için potansiyelini kullanma amacına dönüktür. Klasik boyutuyla eğitim, iyi bir birey yetiştirme hedefindeyken, modern boyutuyla eğitim iyi bir gelecek sahibi olabilecek donanımlı birey yetiştirme motivasyonundadır.

Hayatı mücadeleyle geçmiş, hapis yatmış ve yok edilmek istenen bir toplumu kurtarma mücadelesi vermiş bir lider olarak Aliya İzzetbegović'in eğitimle ilgili çözümlenmeleri bu yönüyle öğreticidir. Elbette ki İzzetbegović her şeyden önce siyasi bir figürdür ve eğitime dönük analizleri satır araları ve birkaç alt başlıkla sınırlıdır. Bununla beraber modern Müslüman, toplumun genel durumu ve modern eğitim anlayışının arka planını oluşturan felsefeyi çözümleyişi dikkat çekicidir. Pek çok çağdaş gibi İzzetbegović de Müslüman toplumunun eğitimsizliğini sorun olarak görmektedir. "Biz eğitimsiziz: İki dünya savaşı arasında hiçbir Müslüman ülkesinde okuma-yazma oranı %50'yi geçmemekteydi. Bağımsız olduğunda Pakistan' da okuma-yazma oranı %25, Cezayir'de %20, Nijerya'da ise

sadece %10 idi. (Buna karşı Dreper'e göre X. ve XI. asrın Müslüman İspanya'sında okuma-yazması olmayan bulunmamaktaydı)"⁴

Ancak bu eğitimsizlik, distribütör mantığıyla modern Batı felsefesinin ithal edilmesiyle değil, manevi değerlerin baskın olduğu dinî teamüllerin dikkate alındığı bir eğitim felsefesinin işler kılınmasıyla giderilebilir. İzzetbegović açısından Müslüman toplumda eğitimsizlik önemli bir sorun olarak dururken eğitime dönük iyileştirme çabaları ise özgünlük sorunuyla karşı karşıyadır. Müslüman ülkelerinde eğitim yetersizdir, eğitime dönük iyileştirmeler de Batı örnekli olması dolayısıyla yanlıştır. Ona göre eğitim veren sınırlı sayıdaki okulların durumu distribütörlüktür. Bu okullar, Batı'da imal edilen düşüncelerin, fikirlerin ve görüşlerin kendi toplumuna yayılması sürecini misyon edinmişlerdir ve ürettikleri bilgiler yabancılaşmanın bir çeşididir.⁵ Burada okullar, Batı merkezli modernleşmeyi Batı dışı toplumlara ihraç eden "misyoner" kurumlardır.

Bunun en belirgin sonucu ise toplumların kendi geçmişlerinden koparılmıştır. Bu okullardan yetişen aydınlar organik değiller ve kendi toplumlarını Batı ajandalarına payanda yapan iş birlikçilerdir. Kendi ifadesiyle "Halklarımızın itaatkâr olmaları için artık demir zincirlere ihtiyaç yoktur. Bir halkın eğitilmiş olan insanların vicdan ve iradesini paralize eden bu yabancı 'aydınlatmanın' ipekli ipleri aynı güce sahiptir. Böyle eğitim varken yabancı güç sahipleri ve onların Müslüman ülkelerindeki yerli iş birlikçilerinin kendi mevkileri için korkmamaları gerekir. Onlara karşı bir isyan ve direniş olması gerekirken, böylesine bir eğitim onların en iyi destekçisidir."⁶

Ona göre ithal edilmiş bir eğitim yaklaşımı iki açıdan tehlikelidir. *Birincisi* bu eğitim felsefesiyle yetişen aydın ve entelektüeller halktan koparlar. *İkincisi* ise halk, kendisiyle ilgili olmayan eğitim ve kültürel faaliyetlere karşı mesafeli durur. Eğitim kurumlarına karşı hissi bir uzaklaşma yaşarlar.⁷ Modernleşme süreçle-

4 Aliya İzzetbegović, *İslâm Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, Fide Yayınları, İstanbul, 2010, s. 30-31.

5 İzzetbegović, *age.*, s. 33.

6 İzzetbegović, *age.*, s. 34.

7 İzzetbegović, *age.*, s. 36.

rine giren toplumlarda modernleşmenin savunucularının çoğunlukla modern okul mezunu olmaları ve bu aydınlarla halk arasında kopukluğun meydana gelmesi, öte yandan halkın eğitime dönük menfi yaklaşımlar sergilemesi bu açıdan öğreticidir. İzzetbegoviç'e göre toplumu bilinçlendirme faaliyeti olan araçlarla, toplum arasında uçurum varsa ya da uyumsuzluk göze çarpıyorsa başarısızlık da kaçınılmazdır. Kendi ifadesiyle "Cami minarelerinden ve televizyon vericilerinden halka yönelen mesajlar birbirine zıt olursa..."⁸ başarı ve medeniyet adına bir şeyler elde edilemez.

ALTERNATİF BİR DURUŞ OLARAK DİN

Modernleşme sürecini dinin başka bir boyutu diye okuyan düşünürler bulunmakla birlikte bu sürecin ana karakteri sekülerleşmedir. Bu açıdan eğitim dünyevi olanın maksimuma çıkarıldığı, dinî olanın minimuma indirildiği bir faaliyettir. Oysa İzzetbegoviç'e göre İslâm, medeniyetinin kaynağı dindir ve eğitim dinî değerleri dikkate almak zorundadır. Burada din ve onun başat olduğu eğitim modeli, İslâm toplumunun kendi kökleri üzerinde yeni bir okuma yapmasının yanında Batı merkezli modernleşmenin de alternatifidir. Ona göre "İslâm toplumunun temeli ve dayanağı din olduğuna göre eğitim onun sadece bir görevi değildir, aynı zamanda eğitim onun var olma durumudur. Bu, evvela aile, daha sonra da okulların bütün dereceleri vasıtasıyla gerçekleşen dinî ve ahlaki eğitimidir."⁹ Buna göre modernleşme ruhsuz, manasız, derinlikten uzak ve tamamen maddidir. Bu felsefenin ürettiği okullarda para önemli bir eğitim motivasyonudur. Bu tarz bir durumdan kurtuluşun reçetelerini din temin edebilir. Nihayetinde "Bazı hadiselerin gösterdiği gibi çıplak maddi ve teknik ilerleme, açık bir barbarlığa dönüşebilir."¹⁰

İzzetbegoviç'in, modern eğitimin tekdüze, yüzeysel, baskıcı ve ezberci yönlerine yönelik vurguları dikkat çekicidir. Para odaklı olan modern eğitim faaliyeti, kültürel adına kültürsüzleştirme faaliyetidir. "Bu kültürsüzlük selinin engellenmesi ancak Allah'a olan temiz ve sarsılmaz bir iman ve halkın tüm katmanları

8 İzzetbegoviç, *age.*, s. 60.

9 İzzetbegoviç, *age.*, s. 57.

10 İzzetbegoviç, *age.*, s. 73.

İzzetbegoviç açısından Müslüman toplumda eğitimsizlik önemli bir sorun olarak dururken eğitime dönük iyileştirme çabaları ise özgünlük sorunuyla karşı karşıyadır. Müslüman ülkelerinde eğitim yetersizdir, eğitime dönük iyileştirmeler de Batı örnekli olması dolayısıyla yanlıştır.

tarafından dinî vecibelerin yerine getirilmesi ile olur."¹¹ İzzetbegoviç burada modern dogmaya karşı dinin refere edildiği alternatif bir dogma önermektedir. Diğer bir ifadeyle onun eğitim analizlerinde bir taraftan dogmaya çağrı varken, öte yandan dogmanın tehlikelerine işaret vardır. Dogma belli bir düşünce biçimi, karakter ve duruş sağladığı için iyidir, ancak köreltme, tekrara düşürme, gelişim ve dönüşüme engel çıkarma potansiyelleri taşıdığı içinse tehlikelidir.¹²

TEFEKKÜR VE YÜZESELLİK

Modern eğitim anlayışının karakteri fiziktir. Burada metafizik satır aralarında yer bulabilmektedir. Din ise daha çok antropolojik bir öğe olarak eğitim konusu yapılabilmektedir. Oysa insanın maddi ve manevi yönleri bulunmaktadır. Bireylerin maddi yönlerine odaklanıp onları belli bir mesleğin gereklerine göre yetiştirmek ve eğitim felsefesinin temelini iyi para kazanma, dolayısıyla sağlıklı bir gelecek kurmaya hasretmek insanlığı derinlikten uzaklaştırmaktır. Orta Çağ eğitim felsefesini dogma ile mimleyen modern eğitim anlayışının endoktrinasyon boyutu dikkat çekicidir ve bu doktrinasyonun ana karakteri ise daha fazla metalaşma üzerine kurguludur. İzzetbegoviç'e göre insanı "makinelaştiren" bu tarz bir eğitim gayri insanidir. Kendi ifadesiyle "Eğitim de gayri insanî olabilir: Eğer tek taraflı, yönlendirilmiş, endoktrine olursa; gayesi, eğer, düşündürmek değil de hazır çözümler sunmak suretiyle insanların ufuklarını ve dolayısıyla insan hürriyetini daraltıp, kişileri sırf fonksiyon için hazırlamaksa..."¹³

11 İzzetbegoviç, *age.*, s. 73.

12 İzzetbegoviç, *age.*, s. 78.

13 İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, s. 80.

Doğrusu modern sanayi toplumunun belirgin özelliği olan kitlesel eğitim faaliyetleri, iş gücü, kaynak, meslek ve ihtiyaçları giderme amacıyla matuftur ve teknik beceri başat faktördür. Burada tefekkür ve derinlikten ziyade yüzeysel durumlar geçerlidir. Bireyler teknik boyutuyla mesleğini icra eder, bilgi ve beceriyi sergiler ancak bu bilgi ve becerilerin ötesine uzanmaz, varlığın ontolojik boyutlarıyla ilgilenmez. Bu açıdan tefekkür modern eğitimin karakteristik yapısına uymayan bir faaliyettir. İzzetbegoviç medeniyet ve verimliliğin merkezine tefekkürü yerleştirir, eğitimi ise teknikle vasıflandırır. “Tefekkür kişiye kendi üzerinde hâkimiyet imkânını verir; ilim de tabiat üzerinde... Eğitimimiz sadece uygarlığımızı inkişaf ettirir ve tek başına kültürümüze hiçbir katkısı yoktur.”¹⁴ Burada “Tefekkür etmek ve öğrenmek birbirinden ayrı iki değişik faaliyettir.”¹⁵ Bu iki yaklaşımın karakteri derinlikle yüzeyselliklidir. İzzetbegoviç bu farklılıkları şu şekilde tasvir etmektedir: “Tefekkürle eğitim arasındaki zıddiyette, insan ile dünya, ruh ile zihin veya kültür ile uygarlık arasındaki zıddiyet bir daha tekrarlanmaktadır.”¹⁶

Daha çok istihdam alanlarına dönük modern eğitim, genel karakteri anlam arayışı olan insanın mana yönünü geliştirmekten uzaktır. İnsanın robotlardan ve diğer canlılardan en büyük farkı tefekkür etme özelliğidir. Kâinattaki varlığı üzerinde düşünecek, varlığın arkasındaki hikmeti anlamaya dönük çabalar sergileyecek, hikmetin içerisinde saklı olan sırlara ulaşmaya çalışacak, erdem ve ahlak sahibi olmaya gayret edecek, bilgece davranışlar sergilemeyi temel düstur yapacak bireyler yetiştirmek eğitiminin temel amacı olmalıdır. Tefekkür, erdem ve bilgelik bu sürecin merkezini oluşturmalıdır. Çünkü “eğitim, kendi başına insanları terbiye etmez; onları daha serbest, daha iyi, daha insani kılmaz, fakat daha kabiliyetli, daha verimli, topluma daha faydalı yapar. Tarihin gösterdiği gibi tahsilli insanlar ve milletler kötüye alet olarak kullanılabilirler ve bu işlerde geri kalmış olanlardan daha müessir olurlar.”¹⁷

14 İzzetbegoviç, *age.*, s. 89.

15 İzzetbegoviç, *age.*, s. 90.

16 İzzetbegoviç, *age.*, s. 90.

17 İzzetbegoviç, *age.*, s. 91.

İnsanın eğitilebilir olmasının en büyük nedeni akıldır ve akıl da erdem ve tefekkürle desteklenmediği sürece tehlikeli bir silaha dönüşebilmektedir. Hem insana hem de doğaya zarar verebilecek en tehlikeli unsur bir şekilde eğitilmiş ancak erdemden yoksun akıldır. Akıl ancak erdem ve bilgelikle bencil yaklaşımlardan uzaklaşıp insanlığın faydasına çalışabilir oysa modern eğitim bu sürecin uzağında yer almaktadır. İzzetbegoviç’e göre modern eğitim sisteminde tekniğe yönelik ilgi artarken, geçmiş, değerler, ahlak ve manaya yönelik ilgi ise azalmaktadır. Bu yönüyle ahlak ve değerler önemsiz hale gelmekte, bireysel tefekkürün yerini ise dünyevi bilgiler almaktadır. Kendi ifadesiyle “Bugün çocuk yuvasından üniversiteye kadar eğitimin bütün merhalelerinden geçmiş bir kişinin tahsili sırasında, ‘İnsan, doğru, dürüst olmalıdır!’ diye bir defa olsun bile duymuş olmadığını tasavvur edebiliriz. Evvela okuma yazmayı ve hesabı öğrenmiş, bundan sonra fizik, kimya, etnoloji, coğrafya, siyasi nazariyeler, sosyoloji vs. okumuştur. Bir sürü gerçekleri ve bu arada düşünmeyi de öğrenmiş, fakat asil olmamıştır. Tarih, sanat, edebiyat, ahlâk, hukuk gittikçe az okunan dallar durumuna düşmüştür.”¹⁸

Özetle haz ve hızın, tüketim ve metalaşmanın sıklıkla vurgulandığı günümüzde eğitim ortamlarının, markaların, tüketime dönük faaliyetlerin, kar ve zararın, parasal getiriyle ilgili istatistiklerin konuşulduğu yerler olmaktan çıkıp, erdem ve ahlakın, diğerkâmlığın, empatinin, bilgelik ve tefekkürün yaygınlaştığı ortamlara dönüşmesi sadece insanlığın değil, dünyanın ve dünya içerisindeki diğer canlıların geleceği için de gereklidir.

Çoğunlukla insanlığın vahşi yüzüne tanık olan, bunun için bedeller ödeyen bir düşünür olarak erdem ve bilgelige inanan Aliya İzzetbegoviç’in, eğitim çözümlerinin merkezini oluşturan tekniği es geçmeyecek tefekkür ve erdem vurgusu üzerinde durulmayı hak etmektedir. Tefekkür ve erdem, eğitimin güncel durumu dolayısıyla gezegenimizin karşı karşıya kaldığı sorunlar düşünüldüğünde sadece İslâm toplumu değil modern eğitim veren tüm kurumların dikkate alması gereken iki değer olarak önemini korumaktadır.

18 İzzetbegoviç, *age.*, s. 91.

ALİYA VE İSLÂM DÜNYASI

— GÜLŞEN ÖZER —

19. yüzyıldan itibaren belirginlik kazanan sonraki yüzyılda devam eden arayışlara rağmen günümüzde İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum bir kriz sona ermeden diğerinin başladığı ve beraberliğin şekillendirdiği yeniliğin bir türlü sağlanamadığı bir vaziyettir. Çağdaş İslâm düşünürlerinin bir kısmının da vurguladığı sömürge olmaya elverişli bir ortam sunmakla Batılıların fikrî, kültürel, sosyal ve askerî işgalı birbirini beslemektedir.

Kendi kurucu değerlerinden uzaklaşan İslâm dünyasının sorunlarını teşhis eden ve bunların aşılması için birtakım teklifler sunan düşünürlerin Müslümanlar hakkındaki tartışmaları aynı zamanda *İslâm dünyası fikri* diye özetlenebilecek küresel bir entelektüel tarih oluşturmuştur. Müslüman dayanışması idealinin şekillendirdiği bu düşünceler din telakkisi, tarih bilinci ve dünyadaki güncel siyasi hadiselerle daima iç içe olmuştur.¹ İslâm dünyasına dair üretilen söylem ve düşünceler aynı zamanda İslâm'ın kendisi kadar köklü bir geçmişe sahip olan *ümme* kavramıyla² bir arada düşünüldüğü için İslâm dünyası fikrinin gelişip yaygınlık kazanması da kolaylaşmıştır.

Bu makalede, yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız İslâm dünyası ve yeniden doğuş perspek-

tifinden hareketle, “kendisini İslâmî bütünün/ümme'nin sorumlu bir üyesi olarak gör”³en Aliya İzzetbegoviç'in İslâm dünyası kavramı bağlamındaki yorumları ele alınacaktır. Bununla beraber görüşlerinin zaman içindeki değişimi süreklilikler, farklılaşmalar ve tekrar kök düşüncelere dönüş açısından düşünürün entelektüel ve siyasi içerikli metinleri üzerinden değerlendirilecektir.

BAŞKA BİR DÜNYA TAHAYYÜLÜ VE SORUNLAR

Entelektüel hayatının ilk yıllarından itibaren İslâm âlemi tahayyülünü merkeze alan Aliya İzzetbegoviç 20. yüzyıldaki İslâmcılık düşüncesinin en önemli kilometre taşlarından biridir. Doğu'yu da Batı'yı da bütün boyutları ile kuşatan bir zihin dünyasına sahip olan İzzetbegoviç bir mütefekkir olduğu kadar bir devlet adamı ve bir komutandır. Kuşku yok ki kendisi bütün bu kimlikleri karakter abidesi kişiliğinde toplarken, “sadece Hakk'ın rızasını gözetmiş çağdaş bir İslâm âlimi olduğu bilincini taşımıştır.”⁴ Düşüncelerini aralarında İslâmî meselelerin de bulunduğu çeşitli konulara yönlendirmesi onu aynı zamanda bir İslâm düşünürü olarak da anmamızı sağlamaktadır.⁵

1 İslâm dünyası fikrinin genel serencamı için bk. Cemil Aydın, *Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*, çev. Hasan Aksakal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021.

2 Bu konuda önemli bir değerlendirme için bk. Alev Erkilet, *Bir Müslüman İslâmcılık İslâm Birliği ve Ümme'ye Nasıl Bakmalı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2022.

3 Atasoy Müftüoğlu, “Aliya İzzetbegoviç Tarihsel Bir Hassasiyetin En Güzel Temsilcisidir”, *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 661.

4 “Şair Yazar Metin Önal Mengüşoğlu Konferans Verdi”, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kayseri/sair-yazar-metin-onal-mengusoglu-konferans-verdi-10166242> [Erişim Tarihi 3 Ağustos 2022]

5 Fikret Muslimoviç & Selmo Cikoçiç, *Düşünür ve Devlet Adamı*, çev. Dzenita Özgüner, Hece Yayınları, Ankara, 2017, s. 59.

Aliya kapsamlı bir idrak ve derin bir basiretle bütün imkânlarıyla ülkesinin somut gerçekliğine dokunacak şartların içinden geçmişti. Soğuk Savaş şartlarının neredeyse hemen her şeyi belirleyip şekillendirdiği zor zamanlarda İslâm dünyasının fikrî ve siyasi sorunlarının farkında olarak bu dünya hakkında birtakım önemli tespitler yapmıştır. Örneğin İslâm dünyasının, İslâm'a dönüş ve kültürel canlanma sağlanmadan güzel günlere kavuşamayacağını söylemiştir.⁶ Bu zaviyeden geçmişte geleceğe yönelen ve İslâm dinini bütüncül olarak kavradığını gösteren çeşitli yazılarında geniş manada özgürlük perspektifiyle görüşlerini açıklamıştır.⁷ Şurası son derece açıktır: Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde İslâm dünyasını bir araya getirmeyi başaran İzzetbegoviç'in entelektüel yolculuğunun önemli bir boyutunu İslâm dinini benimsediğini söyleyenlerin durağanlığı, bağımlılığı, geri kalmışlığı başka bir deyişle izzetlerini kaybetmelerinin temelinde yatan marazları aşma arzusu meydana getirir. Çünkü ona göre, İslâm dünyası "durgunluk ve uyuşukluk" görüntüsü vermektedir.⁸ Öte yandan İzzetbegoviç, İslâm dünyasının Avrupamerkezci ideolojilerin sandığının aksine İslâm dini olmaksızın ve İslâm'a karşı konularak yenilenebileceğine inanmaz.⁹ İslâm dünyasındaki halk ile elitler arasındaki eğitim kaynaklı uçuruma odaklanması ve bu dünyada en acil ve radikal değişikliğin hem nitelik hem de nicelik açısından eğitim olduğunu düşünmesi sebepsiz değildir. Çünkü İslâm dünyasının içinde bulunduğu aşağılık duygusundan kurtulması için hayati etkenlerden biri din, diğeri eğitimidir.¹⁰ Mevcut gerilemenin sebebi aslında *ed-din* olan İslâm'ın yaşanmaması, bunun neti-

cesi olarak İslâm dünyasının yenilenmeye hazır bir bilinç sıçraması meydana getirememesidir.¹¹

Aliya İzzetbegoviç, Soğuk Savaş'ın başlangıcından önce ve sonra Balkanlarda yaşananlardan hareketle Müslümanların inanç değerleri ve kültürü üzerine entelektüel metinler kaleme almıştır. Dikkatini İslâm dünyasına yöneltse de Yugoslavya'daki komünist ve faşist Batı-cıların Müslüman halkın imgelemine aykırı davrandıkları için toplumlarda giderilmesi yıllar alacak tahribat oluşturduklarına bizzat tanıklık etmiştir. Müslümanları evrensel ilkelere taviz vermeden kendi tarihlerinin aktif katılımcıları olma perspektifini öne çıkaran¹² İslâmî yenilenmeye eski reçeteleri tekrarlayan muhafazakârlarla başkalarına ait yabancı reçeteleri teklif edenlerin karşı çıktığını her fırsatta dile getirmiştir.¹³ İzzetbegoviç'in Müslümanların gerileme yahut çöküşüne yol açan sebeplerin farkında olarak İslâm dünyası tahayyülü ile sahîh bir yenilenmenin hareket noktasına yoğunlaştığı açıktır. Yugoslavya'da özellikle Bosna Hersek'te yazılmasına rağmen hedef kitlesi sadece yazıldığı ülkeyle sınırlı kalmayan, daha da önemlisi "İslâm üzerine temellenmiş modern ve insani bir düzeni savunan"¹⁴ *İslâm Deklarasyonu* kitabının "tüm İslâm âlemini gezmiş"¹⁵ olması gerçek İslâm'a dönüş çağrısından ayrı olarak ele alınamaz.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1938'de Saraybosna'da Genç Müslümanlar (Mladi Muselman) adıyla bilinen grup 19. yüzyılda İslâm dünyasında ortaya çıkan düşünürlerin etkisi altında Müslümanlar için kurtuluş yolunun nasıl bulunabileceği üzerine bir dizi fikrî tartışma yürütür. Dönemin Bosna Hersek'indeki gündelik hayata da tesir eden grup üyeleri İslâmî uyanışı benimsediklerinden İslâm tarihi

6 Aliya İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, der. Asım Öz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2021, s. 67-68.

7 Aliya İzzetbegoviç, *Bosna Büyük Sır Söyleşiler 1989-1995*, çev. Azra Blekiç Aydoğan & İbrahim Hakan Aydoğan, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 19-21.

8 Aliya İzzetbegoviç, *İslâmî Yeniden Doğuşun Meseleleri*, çev. Azra Blekiç Aydoğan & İbrahim Hakan Aydoğan, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 7.

9 Engin Çağman, "Aliya İzzetbegoviç'e Göre İslâm Dünyasının Gerileme Sebepleri", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 494.

10 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, çev. Sanela Crnovrsanin & Mirela Crnovrsanin Kurtali, Yarin Yayınları, İstanbul, 2018, s. 222-23.

11 Erdal Baykan, "Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu* ve Biz", *Aliya İzzetbegoviç Hikmet. Özgürlük, İslâm*, der. Mahmut Hakkı Akın, Pınar Yayınları, İstanbul, 2020, s. 23.

12 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet & Ahmet Demirhan & Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 30.

13 Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu*, çev. Azra Blekiç Aydoğan & İbrahim Hakan Aydoğan, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2021, s. 24.

14 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 39.

15 Rahmen Âdemi & Mustafa Orçan, "Bosna Hersek Reis'ul Ulema Yardımcısı İsmet Spahiç ile Konuşma", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 134.

ile Müslümanların bir özne olarak tarihin değişik dönemlerinde oynadıkları rol hakkında da konuşurlar. Aliya İzzetbegoviç bu dönemde, Müslümanların Ortadoğu'dan Hindistan'a, oradan da İspanya'ya uzanan medeniyet birikimleri hakkında müzakere ettiklerini anlatırken İslâm dünyası perspektifiyle yola çıktıklarını anımsattığı şu ifadeleri, bu konuda başlangıç düzeyi için yeterince fikir vermektedir: "Türklerin Hindistan'dan Viyana'ya kadar uzanan altın çağı hakkında konuşuyor, İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu tartışıyorduk. İslâm dünyasının daha iyi konumda olması gerektiğine inanıyor, genç zihinlerimizde çıkış yolu bulmaya çalışıyorduk. Ben de bu grupla birlikte faaliyet gösterdim."¹⁶

Söyleşilerin entelektüel boyutu üzerinde duranlar, böylesi metinlerin anlamını daha iyi kavramak için bağlama ve vesileye işaret etmektedirler.¹⁷ Bu nedenle Aliya İzzetbegoviç'in, söyleşileri söz konusu olduğunda umutlu entelektüel ufkuna¹⁸ dair önemli ipuçlarının yakalanabileceğini belirtmek anlamlıdır. 1 Mart 1990'da kendisini iflah olmaz bir iyimser olarak tanımlar ve "Ben İslâm'a inanıyorum ve bu nedenle İslâm dünyasının istikbaline inanıyorum."¹⁹ ifadelerine yansıdığı gibi iyimserliği ham hayalciliğinden yahut defalarca eleştirdiği ütopyacı düşüncelerden kaynaklanmaz. Bunun her durumda tefekkür edenlere problemlerin nasıl çözüleceği hususunda rehberlik eden İslâm'ın bağlıklarını daima mücadeleye ve özgürlüğe davet edişinden neşet ettiğinin ayırıcına varmak anlamlı sonuçlar verecektir. Aktarılan düşüncelerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için düşünürün, kelimenin tam anlamıyla "büyük bir iyimser" olmadığını bilmesinin ayrı bir değeri vardır, çünkü o bu yöndeki güçlü duygularını Bosna trajedisi sürecinde yavaş

16 Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun & Rifat Ahmetoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 244-45.

17 Peter Osborne, *Eleştirel Bakış Entelektüellerle Söyleşiler*, çev. Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 9.

18 Aliya'nın entelektüel ufku için bk. Mahmut Hakkı Akın, "Aliya İzzetbegoviç'in Entelektüel Mirası," *Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*, ed. Mahmut Hakkı Akın & Faruk Karaarslan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, s.141-145.

19 Aliya İzzetbegoviç, *Bosna Büyük Sır Söyleşileri 1989-1995*, s. 23.

Aliya İzzetbegoviç, İslâm Deklarasyonu kitabının, İslâmî düşünüşün nesnel bir analizini yapmayı ve daha sonra da İslâm dünyasının yeniden eşitlikçi bir anlayışla modern dünya ile bütünleşmesine katkı sunmayı hedeflediğini yazmıştır.

yavaş kaybetmiş fakat inandıklarını korumayı sürdürmüştür.

Aliya Kuveyt'te çıkan *el-Müctema'* adlı süreli yayında 21 Aralık 1994'te okurlarla buluşan bir röportajında Fas Kazablanka'da toplanan İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) zirvesinden sonraki düşüncelerini paylaşır. İzzetbegoviç bu zirvede Bosna davasını tüm dünya kamuoyunun odağına yerleştirmenin başarılı olduğunu anlatan etkileyici bir konuşma yapmıştır. Burada özellikle şunu vurgulamıştır: "Batılı ülkeleri, İslâm dünyası ile iş birliği yapmanın kendi menfaatlerine olduğuna ve Bosna'ya yönelik politikalarını değiştirmeleri gerektiğine ikna etmemiz lazımdır."²⁰ Daha sonra kendisine yöneltilen "İslâm dünyasında değişen bir şeylerin olup olmadığına dair" sorusu üzerine İslâm dünyasının analizini yapmıştır: "Gittikçe artan derecede bir bütünlük görüyoruz. O, bu süreci hızlandırıyor. İnsanın bundan hem mutluluk hem üzüntü duygusu geliyor. İslâm dünyasının artan derecede dayanışmasını gördüğü için memnuniyet ve bunun, Bosna trajedisi nedeniyle gerçekleşmiş olmasından da üzüntü duymak gerekiyor. Gerçek birlikten çok uzak olmamızsa rağmen, bu büyük felaket bizleri birleştirdi. İslâm dünyası, sadece denizler, ırmaklar ve dağlarla değil; farklı menfaat ve etkilerle de parçalanmış durumdadır. Bunların tümünün aşılması hayli zor olacaktır. Bunu hiçbir zaman tam anlamıyla yerine getiremeyiz, fakat bu birlik için çalışmaktan da hiçbir zaman geri durmamamız gerekiyor. Her Müslüman ülkenin güvenlik ve kurtuluşu bundadır."²¹

20 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 226.

21 Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 227.

1990'lardan itibaren dönemin Batısı ve İslâm dünyası ile ilgili tecrübeler kazandıkça İzzetbegoviç'in görüşlerinde belirli noktalarda bir farklılaşmanın meydana geldiği inkâr edilemez.

Alıntı cümlelere de yansdığı üzere Bosna Hersek'te olup bitenleri tüm boyutlarıyla gözler önüne seren söyleşinin sonunda Aliya İzzetbegoviç'e, Müslümanların Bosna'da 1991'den itibaren korkunç sınavlardan geçtiğini, bundan sonra dinlerini koruyup koruyamayacakları sorulur. Aliya bu soruya bilgelikle açık ve net bir cevap verir: "Kur'ân, imtihan ve sıkıntıların, insanları ve halkları güçlü kıldığını bize öğretiyor. Kur'ân, keza sıkıntılarının sonrasında da ferahlığın geldiğini anlatır. Ben buna inanıyorum."²²

SÜREKLİLİKLER, FARKLILAŞMALAR VE KÖK DÜŞÜNCEYE DÖNÜŞLER

Aliya İzzetbegoviç, 1980'lerde *İslâm Deklarasyonu* kitabı dolayısıyla yargılandığı meşhur Saraybosna Davası'nda savcı Edina Residovic tarafından sorgulanır. Burada, kendisine yöneltilen suçlamalardan birinin doğrudan doğruya onun İslâm dünyası tahayyülünden kaynaklandığının farkına varmak gerekir. İzzetbegoviç "Fas'tan Endonezya'ya kadar Müslümanların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu ülkelerde yaşayan insanları"²³ İslâm dünyasına dâhil ettiğini dile getirerek kendi yaklaşımını özetlemiştir. Saraybosna'da Demokratik Eylem Partisi'nin (SDA) 25 Mart 1994 tarihli bir toplantısındaki konuşmasında da İslâm dünyası kavramını benzer bir coğrafi zeminden hareketle gündeme taşır. Ayrıca Bosna Hersek'teki olayların insanlığın etik sınavı olduğunu ve bu imtihanda dünyanın iyi kısmının kendilerinin yanında durduğunu vurgular. Amerikalı elliden fazla ressamın Saraybosna hakkındaki duygularını yansıtan bir resim sergisi vesilesiyle şunları söylemiştir: "Bosna bir etik meselesidir, böylece de evrenseldir ve her insanı ilgilendirmektedir.

Bu Batı dünyasıdır. Müslüman dünyası ise ayrı bir hikâyedir. Müslüman dünyası birlik ve beraberlikle pek tanınmamaktadır. Neticede

bu Fas'tan Endonezya'ya kadar, halkların renk cümbüşü ve özellikle de tesirlerin çok çeşitli olduğu büyük bir dünyadır. Bu, dünyanın belli bir ayrılık içinde olmasının da sebebidir aynı zamanda. Bosna meselesi çıkıncaya kadar durum böyleydi. Hatta Filistin faciası bile Bosna'nın yaptığı ölçüde Müslüman dünyasını birleştirmeyi başaramamıştır. Ve Bosna söz konusu olunca Fas, Mısır, Suudi Arabistan, İran, Pakistan, Malezya veya Endonezya olsun her tarafta aynı saygı ve yardımseverlikle karşılaşsınız. Bosna için duygular her yerde çok güçlüdür. Ve eğer bu facianın iyi bir tarafı varsa o zaman bizim faciamızın iyi tarafı da bu dünyayı aynı mesele etrafında birleştirmeyi başarmasıdır. Uyanma, dayanışma ve bir çeşit beraberlik süreci söz konusudur."²⁴

Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu* kitabının, İslâmî düşünüşün nesnel bir analizini yapmayı ve daha sonra da İslâm dünyasının yeniden eşitlikçi bir anlayışla modern dünya ile bütünleşmesine katkı sunmayı hedeflediğini yazmıştır. Yıllar geçtikten sonra İslâm dünyasına seslenen bu metinle alakalı olarak Yugoslavya'daki siyasi gelişmelerin de etkisiyle birtakım farklılaşmaların oluştuğu da inkâr edilemez.²⁵ Kaldı ki bu durum sadece İzzetbegoviç'le sınırlı olmayıp, geçen yüzyıldaki bütün İslâmî düşünce ve hareket mensupları için de geçerlidir. Aliya'nın yazdıkları hakkında yapılan şu değerlendirme entelektüel ufuk ile gerçekliklerin doğurduğu kötümserlik meselesini belli bir güzergâh üzerinden tartışmaktadır: "İslâm'ın yüceleştirilmesi ve Tanrı inancı ve bağlılığı, radikal ateist olan komünistlere en büyük dalâlet geliyordu. Deklarasyonun aynı hararetle övüldüğü ve yerildiği söylenebilir. Sorun, yerenlerin çoğunluğunun yönetimde olduğu gerçeğinde yatıyordu. İzzetbegoviç'in deklarasyonunun gücü, var olan otorite karşısında yenik düştü.

²² Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 152.

²³ Aliya İzzetbegoviç, *Bosna Büyük Sır Söyleşiler 1989-1995*, s. 157.

²² Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 228.

²³ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 39.

İslâm Deklarasyonu daha sonra yedi yabancı dile çevrildi ve kendi sahasında, zamanının en çok okunan politik metinlerinden biri oldu. İzzetbegoviç, herhangi bir platformda açıkça belirtmiş olmamasına karşın, İslâm ülkelerine karşı gittikçe daha eleştirel bir tutum almasından, kendisinin de deklarasyonun çok idealist bir yaklaşımla yazıldığını, deklarasyonda değinildiği şekilde üniter bir İslâm dünyası olmadığını ve hepsinin kendine özgü somut problemleri olduğunu ve oluşumlarının farklı bağlamlara dayandığını, birbirinden farklı bütünlüden oluştuğunu zamanla gördüğü kabul edilebilir. Bu özellikle Bosna Hersek için geçerliydi.²⁶

Aliya İzzetbegoviç'in kötümserliğinin, Batı'nın olumsuz eleştirisindeki rolünün farkına varan Zehrudin İsakoviç'in "İzzetbegoviç, herhangi bir platformda açıkça belirtmiş olmamasına karşın" ifadesi üzerinde durulmalıdır. Çünkü kendisi söz konusu yazısının sonraki sayfalarında Aliya'nın İKÖ'nün Tahran'daki 11 Aralık 1997 tarihli toplantısında hayal kırıklıklarıyla beslenen kendi gözlemlerinden yola çıkarak, İslâm ülkeleri olarak adlandırılan siyasi yapıların kusurlarını açıkça işaret ettiğini, bunun da ötesine geçerek "Evet İslâm mükemmeldir, ama biz değiliz!" dediğini aktaracaktır.²⁷

Acaba söylendiği salonda gergin bir sessizlik oluşturan böylesi cümleler Aliya İzzetbegoviç'in Batı'nın çöküntü ya da yozlaşma içinde olduğunu ileri süren kötümser pasajların bulunduğu *Doğu Batı Arasında İslâm* kitabındaki düşüncelerle bir arada düşünüldüğünde nasıl bir manzara ile karşılaşılır? Öncelikle şunu hatırlamak gerekir: İslâm dünyası temelinde düşünceler geliştiren Aliya'nın metinlerinin büyük bir kısmı Soğuk Savaş'ın ve komünist bir rejimin idaresi altında kimlikleri problem görülen Bosna Hersekli Müslümanların sesi olmayı hedeflediği için karşı çıkış duygusu her zaman bir adım öndedir. Onun modern dünyadaki sosyal, özellikle ideolojik ve siyasi çatışmaların değerlendirmesiyle anlam kazanan entelektüel pozisyonunu ve kitaplarını yazdığı dönemi göz

önünde bulundurduğumuzda, İslâm dünyası hariç dünyanın din ve materyalizm, kapitalizm ve sosyalizm arasında bölündüğü şeklindeki iki kutuplu bir yaklaşım etrafında biçimlendiğinin fark edilmemesi imkânsızdır. İslâm ve İslâm dünyası ise bu zıtlıkların birleştiricisi konumundadır. 1990'lardan itibaren dönemin Batısı ve İslâm dünyası ile ilgili tecrübeler kazandıkça İzzetbegoviç'in görüşlerinde belirli noktalarda bir farklılaşmanın meydana geldiği inkâr edilemez.²⁸ Şayet yeni bir şeyler yazma fırsatı yakalaysaydı İslâm dünyasının son derece önemli iki sorunu olan eğitim ve müşterek İslâm kültürüyle ilgili düşünceleri kısa konuşma metinleriyle sınırlı kalmayacaktı.²⁹

SONUÇ YERİNE

20. yüzyılın son on yılından itibaren kendisinden en çok söz edilen siyasi liderler arasında bulunan ve düşünür kimliği ile de öne çıkan Aliya İzzetbegoviç, her iki kimliğiyle İslâm dünyası tahayyülü üzerine düşünen bir figürdür. "Avrupa'nın İslâm ve Müslüman tehlikesinden korunması için" başlatılan Haçlı Seferleri ortamında kendisini ve kurucusu olduğu Demokratik Eylem Partisi'ni "Müslüman kültürel ve tarihî daire"si³⁰ içinde görmüş ve bu doğrultuda mücadele etmiştir. Bosna direnişinin diğer direnişlerden farklı bir tarih diliminde cereyan ettiğinin altını çizen İzzetbegoviç, "Artık biz yalnız değiliz, bizimle birlikte güçlü ve görmezlikten gelinemeyen bir faktör olmaya başlayan Müslüman dünya ile hükümet bazında olmasa da dünyanın bütün halkları da bizim yanımızdadır."³¹ diyecektir.

Kendisi siyasi bir figür olması itibarıyla bir yandan Bosna'daki İslâm köktendinciliği söylemleriyle hesaplaşmış, öte yandan *dinî yeneden doğuşla* birlikte bağımsızlığına kavuşan ülkesinin, İslâm dünyasının Batı'ya doğru son, Batı'dan Doğu'ya son kapısı olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte her zaman "Müslüman dünya" veya onunla aynı anlama gelecek İslâm dünyası

26 Zehrudin İsakoviç, "Aliya İzzetbegoviç 1925-2003 Biyografi", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 154.

27 Zehrudin İsakoviç, *agy.*, s. 157. Söz konusu cümle *Tarihe Tanıklığım* kitabının çevirisinde şöyle geçmektedir: "İslam en iyisi- bu hakikat-, ama biz en iyisi değiliz." (s. 415).

28 Enes Kariç, "Doğu ve Batı Arasındaki İslam'ın İçindeki İslam", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 754-55.

29 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 538.

30 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 22.

31 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 209.

gibi ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü İslâm dünyası Bosna Hersek'in mücadelesinde tarihî bir rol üstlenmiştir.³² İzzetbegoviç, bu bağlamda “medeniyetler çatışması” teziyle bilinen Samuel L. Huntington’ın Müslüman dünyanın Sünni ve Şii Fas’tan Malezya’ya kadar Bosna davası etrafında kenetlenmesine dair sözlerini alıntılıdığı fakına varılması bu konudaki yorumlarının daha iyi kavranmasının yolunu açabilir. Huntington’ın “geniş kapsamlı ve etkin medeniyetin (...) Bosnalı Müslümanlar için yeniden toparlanması” diye tasvir edip kendi tezine destek bulmasını eleştiren Aliya, onun İslâm dünyasının Bosna olayındaki birliğini onaylamasını ise tamamen yerinde bulur.³³

Aliya İzzetbegoviç, Mısır’ın başkenti Kahire’de 1995’te yaptığı konuşmada İslâm dünyasının teknolojik bağımlılığı, Müslüman ülkelerin çoğundaki gelişimin teknoloji ithaline dayanması ve bunun doğal neticesi olan siyasi bağımlılık meselesini değerlendirme tarzının kötümser olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Ona göre bilim ve teknolojinin üreticisi olması gereken Müslüman dünyanın pasif bir alıcı konumuna düşmesi kabul edilemez. İKÖ toplantısı için gittiği Tahran’da ise İslâm ülkelerindeki okuma yazma bilmeyen kadınların yüksekliğine dikkat çekerek, eğitimsiz kadınların 21. yüzyılda ülkeleri yönetecek nesilleri yetiştiremeyeceğini belirtir.³⁴ İslâm dünyasının birinci sınıf bir coğrafyada bulunması, muazzam bir nüfus ve enerji potansiyeline sahip olması ile gerçekliği arasındaki uçuruma odaklanan Aliya’nın doğayı, toplumu ve insanı gözlemlemek gerektiği noktasındaki görüşleri *İslâm Deklarasyonu*’na yön veren “ihtiyatlı iyimser” temel düşünceyi 1990’larda da koruduğunu güçlü bir şekilde hissettirir: “Bir din olarak İslâm doğaya dönük, Kur’ân ise gözlem ruhuyla dolu bir kitaptır. Dini bir kitap için biraz alışılmışın dışında olan

‘bakınız, gözlemleyiniz, yolculuk yapınız’ gibi Kur’an’ın çağrılarını hatırlatırım. Bu çağrılara başkaları uydu biz ise uymadık.”³⁵

Hiç şüphesiz onun her şeyi açıklayan 1995 tarihli bu düşünceleri iki yıl sonraki başka bir konuşmasındaki “Güzel yalanların yardımcı olmaz, ama acı gerçekler bir ilaç olabilir.”³⁶ sözüyle paraleldir. Bu sebeple onun düşünce dünyasının genel çerçevesini bilmek son derece önemlidir. Tüm bunlar, onun dünyanın özellikle İslâm dünyasının durumunu eleştirel bir değerlendirmeye tabi tuttuğunu fakat geleceğe sadece kötümserlikle değil iyimserlikle bakmayı da sürdürdüğünü ifade etmemizi sağlar. Şüphesiz İslâm dünyasındaki hayal kırıklıklarıyla da bağlantılı olan bu durum İslâmcılığın ilerleme ve gerilemesi ama aynı zamanda gelecek vaadi ile irtibatlıdır. Evrensellik boyutuna işaretlerle, tüm insanlık için eşit adil bir dünya tesisinin aracı olarak İslâm birliği idealinin imkânını sorgulayan Erkilet’in cevabı Aliya’ya verdimesi son derece isabetlidir. Çünkü hac ve oruç ibadetleriyle ortak paydada kardeşler olan Müslümanların bu temelde fitri ve ontolojik kardeşlikleri³⁷ İslâm dünyası fikrini ütopyacı düşüncelerden ayırmaktadır. Son tahlilde her bir Müslüman için İslâm her şeyin daha iyi olacağı ümidinin diğer adı değil midir?³⁸ Aliya’nın bunu çok iyi kavradığının onlarca örneğini bulabiliriz fakat şu satırlar onunla hemdert olanlar için çok şey ifade etmektedir: “Biz inanıyoruz ki, ancak güçlü milletler büyük imtihanlarla karşılaşır. Güçlü milletler de ahlaki ilkelerine bağlı olan, kendisi olarak kalmayı bilen, en zor şartlar altındayken bile kendini dünyaya kapatmayan milletlerdir. Kendi halkım ve İslâm dünyası için de dileğim budur.”³⁹

35 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 220-221.

Aliya’nın bilim, kalkınma ve teknoloji üretimi konularındaki yaklaşımları Fuat Sezgin’le önemli ölçüde paralellik taşımaktadır. Bk. Sefer Turan, *Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019.

36 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 414.

37 Alev Erkilet, *Bir Müslüman İslâmcılık İslâm Birliği ve Ümmet’e Nasıl Bakmalı*, s.106.

38 Salman Sayyid, *Fundamentalizm Korkusu* *Avrupamerkezcilik ve İslâmcılığın Doğuşu*, çev. Ebubekir Ceylan & Nuy Yılmaz & Şükrü Atsızelti, Açılım Kitap, İstanbul, 2017, s. 227.

39 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 544.

32 Aliya İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, s. 121.

33 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 223. Bilindiği gibi o dönemde İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) İran’ın teklifi üzerine Birleşmiş Milletler’de (BM) Bosna lehine lobi yapmak için bir grup teşekkül ettirdi. Grubun üyelerinden Türkiye ise İKÖ adına BM sözleşmesinin yedinci maddesine uygun olarak askeri müdahalede bulunulmasını öneren bir karar önerisi sundu. (s. 223-224).

34 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 414.

YÜCEL ÇAKMAKLI SİNEMASINDA KADIN PROFİLLERİ

YILDIZ RAMAZANOĞLU

Yücel Çakmaklı'nın başlattığı Millî Sinema anlayışına giden süreci anlamak için yönetmenin sinemayla ilişkisine bakmak lazım. 1937'de Afyon'da doğan Çakmaklı her şeyden önce çok iyi bir sinema seyircisidir. Başka bir eğlencenin bulunmadığı taşrada, şehre gelen her filme giderken kozmopolit filmlerin yaygınlığı onu düşündürmüştü ve İstanbul'a iktisat okumaya gittiğinde sinemayla yakından ilgilenme fikri aklına kazınmış. Sinemanın eğlence, sanat, telkin ve propaganda işlevlerini aynı anda görebilen, zihinleri oluşturan, algıları yöneten gücünü fark edince, öğrenciliği boyunca sinema mutfağının her alanında yönetmenlerle çalışmayı, tecrübe edinmeyi başarmış. Setlerde çıraklıktan, sinema yazarlığından, yönetmenliğe uzanan süreçte ilk kişisel uzun metraj filmi *Birleşen Yollar*'ın kazandığı gişe başarısı çok konuşuldu. 1970 yapımı senaryosunu ünlü senarist Bülent Oran ile birlikte yazdığı filmde köklerimize, inanç birikimimize dair sahneler, konuşmalar, tartışmalar yer alıyordu. Şule Yüksel Şenler'in *Huzur Sokağı* romanından uyarlanan filmde, İzzet Günay'ı, özellikle de Türkan Şoray'ı ikna edip oynatması büyük yankı yaptı. Yönetmen İhsan Kabil'le Bilim Sanat Vakfında yaptığı konuşmada, bu başarıyı halkın kendi değerlerini sinemada görme isteği ve heyecanına, bir de zamanın star sinemasına uygun biçimde Şoray'ın oynamasına bağlıyor. Marjinal sanat filmleri yapmayı baştan beri düşünmediğini ve

kitlelere ulaşmayı öncelediğini, bu yüzden de Yeşilçam sinemacısı olmaya çalıştığını söyler. Metin Erksan, Halit Refiğ, Lütfi Akad gibi farklı bir konumda değerlendirdiği yönetmenlerle ise solcu olmaları yüzünden ilkelerine aykırı bulunduğu gerekçesiyle çalışmamıştır. Yönetmen biçim ve anlatılan öz arasında tercihini biçimden değil özden yana kullandığını, film ne veriyor, topluma ne anlatıyor bunu önemseydiğini söylüyor öncelikle. Bu ister istemez didaktik bir hava oluşturuyor ve estetik kaygılar göz ardı edilebiliyor. Fakat zamanı içinde değerlendirdiğimizde zaten yönetmen sinemasından söz edilemezdi ve kimse Osman Seden, Orhan Aksoy kim bilmezdi bile, hangi ünlü oyuncu oynamış ona bakılırdı.

Çok çalışkan ve sinemaya büyük emek vermiş bir yönetmen olan Yücel Çakmaklı, sinema dilinde daha önce fazla kıymet verilmeyen ya da görmezden gelinen dinî ve millî öğelere alan açtı ve ezan, namaz, başörtüsü, Eyüp Sultan gibi maneviyat değerleri sinemada yerini almış oldu. Bu öncülük Yeşilçam tarzıyla buluşunca mesajın önceliği ve alenacele yapılan çekimler filmlerde kimi nakısalara oluşmasına yol açtı. Yine de zamanın ruhu içinde değerlendirmek gerekir ve hayırlı bir çıkış açma, imkânlar içinde en iyisini yapmaya çalışma onuru Çakmaklı'ya aittir.

Yeşilçam sinemasında kadınlar, sürekli istismar edilen, aldatılan, parasız, köylü, bilgisiz, taşralı, baba ya da koca bir erkeğe bağımlı olarak temsil edilirken, Çakmaklı'nın dikkatini şehirli okumuş kadınlara yöneltmesi ve bu gerçekliği konu edinmesi kıymetlidir, fakat üzerinde durulması gereken ne şekilde nazara verildiği elbette. Bu yazıda kadınların anlatıldığı dört film üzerinden yaratılan kadın profillerinin mahiyetini anlamaya çalışacağız.

ZEHRA (1972)

Olaylar, kültür şoklaması ve sert tezatlıklar üzerine kurulu. Gelenek derin içerikler üzerinden değil, nesnelere üzerinden gösteriliyor. Film zengin kızı Zehra'nın (Hülya Koçyiğit) arkadaşlarıyla üniversiteden mezuniyet gününü kutlama sahnesiyle açılır, bütün mezunlar içki kadehlerini duvara fırlatırlar bir gelenek olarak. Hemen bir üst katı görürüz ki burada da baba (Hulusi Kenter) doğallıktan uzak, folklorik bir yerel kıyafet içinde, elinde tespih yerde oturarak nargilesini içmekte ve taş plaktan alaturka müzik dinlemektedir. Her katta ayrı bir kültürün yaşaması metaforunu Necip Fazıl'ın *Ahşap Konak* adlı tiyatro eserinde daha vurgulu olarak görürüz.

Zehra'da baba kız arasındaki eski yeni çatışması çok keskindir, her bahaneyle evde içkili parti veren kızına öfkelenen baba, ailesini değerlerimizi öğrenmeleri için köklerinin olduğu köyüne götürür. Sonra köyün yüceltilmesine tanık oluruz; köye şık bir faytonla varılır, Zehra'nın dedesi takım elbiseli bembeyaz ütülü gömleklidir ve başında şık bir kasket vardır. Köy cennetten bir köşedir ve İsviçre'nin köyle-

rinden kasabalarından hiç farkı yoktur. Zehra ve modern giyimli annesi bir süre direnseler ve yadırgasalar da, kısa zamanda yer yatağına, yer sofrasına, işlemeli divanlara, atlara, çayırırlara, temiz havaya, insanların şehirden gelenlere verdikleri fedakârca hizmetlere hayran kalırlar. Belli ki değerleri muhafaza etmenin göstereni köy, olabildiğince mükemmel tasvir edilmek istenmiş ve bütün kızlar da doğal kıyafetler değil, sırma işlemeli cepkenlerle folklor oyuncularını gibi giyinmiştir.

Sabahları horoz sesiyle uyanan Zehra özüne dönmüş, hızla köylü kızına dönüşmüştür. Gözleme yapmaya, ata binmeye, inek sağmaya başlar. Sevgili de bulunur, şehirde geçirdiği bir kaza sonucu gözlerinin kör olacağını öğrenen büyük müzisyen kanuni Murat, huzur dolu köye sığınmış ve dağ başındaki evinde kendini insanlardan tecrit etmiştir. Kaba bir köylü sandığı adamın ince ruhlu bir müzisyen olduğunu öğrenen Zehra âşık olunca, ihtiyacımız olan aşk meselesi de tamamlanır ki, böyle filmleri ne kadar çok sevdiğimizi ve bunun Yeşilçam filminin alametifarikası olduğunu unutmayalım.

Alaturkayı ilk kez dinleyen ve seven Zehra'yı, köy ortamı olgunlaştırmış, asli değerleriyle buluşturmuştur. Burada verilmek istenen öze göre, ıslah olmak için şehrin kötülüklerinden, köyün faziletlerine sığınmak gerekir. Bu olgunlaşma bir aşkı yaşatmak içindir ve Mehmet gözlerini kaybedeceği zaman gelip çatınca, Yeşilçam'ın meşhur "Seni artık sevmiyorum!" numarasıyla kızı kendinden uzaklaştırmak ister. Fakat buna inanmayan Zehra hakikati öğrenip görmeyen Mehmet'e bakan dilsiz Fatma ninenin yerine geçer. Kadınların dilsizliği, itaati, fedakârlığı, koşulsuz ve sonsuz iyileştirme, onarma, hayyatlandırma gücü yüceltilir. Kadın hep erkeği onarma ve destek olma konumundadır ki, bunu incelediğimiz diğer filmlerde de görürüz. Hayattan vazgeçmiş hırçın erkekleri iyileştirmek, hayatla barıştırmak, bakıcı ruhlu kadına düşen kutsal görevdir. Erkekler bir kadın bakıcı olmadan hayatlarını idame ettiremezler, sevgili annenin yerini alıp bu idame rolünü üstlenmek ve diğer bütün insanların ayakta ve hayatta kalmasını sağlamak zorundadır.

Film aynı zamanda bir eğlence ve gösteri alanıdır. Misal Mehmet ve Zehra bir hara sahibin-

den at almaya gittiklerinde, onurlarına çağırılan Kafkas folklor ekibi gerçek zamanla bire bir aynı uzun bir oyunu baştanbaşa sergiler. Artık filminden çıkıp bir folklor gösterisini izlemeye başlarız. Sonra şehirdeki konserde de nerdeyse iki şarkı baştan sona çalınır söylenir ve seyirci bunu on dakika izler. O zaman böyleydi, seyirci büyük keyif alırdı bu gösterilerden çünkü birçok gösteri sanatına da sinema yoluyla ulaşmış olurdu. Şimdi böyle sinema yapmak pek muteber görünmüyor.

Çakmaklı filmlerinde müte-deyyin toplumun okumuş kesiminin hayallerini süsleyen kız bir heykel gibi yontulur. Evlenecek kız şehirli okumuş olacak sonra mazbut bir hayata evrilecek. Şehirde büyümüş olacak fakat bostandan sebze toplayıp, tokaçla çamaşır yıkayacak, sacda gözleme yapıp, maşrapayla su dökerek kocasını yıkayacak ve gaz lambasıyla aydınlanacak.

Filmde değerlerimizi koruma aktarma ülküsü ve iyi niyeti vardır ama bunun şehir-köy eksenini, karşıtlığı içinde kurulması filmin hedefini ve niyetini zayıflatıyor. Şehirde kurulan kadın kimliğine dair doyurucu hakiki bir işaret vermiyor.

KIZIM AYŞE (1974)

Güzel bir köy yolundan mezarlığa gelen Huriye Hanım (Yıldız Kenter) burada genç yaşta bir salgında kaybettiği eşine, üniversiteye yolladığı kızlarının hâli pürmelalini anlatır. Kızını okutmak isterken nasıl başarısızlığa uğradığına dair dertleşir ölü canla. Bu senaryonun ana hikâyesi için Necip Fazıl'dan yardım alan Çakmaklı, kendi makûs talihlerinin tekrarlanmaması için harekete geçen annelerin, kızlarını okutma hasretini ve mücadelesini çekmek istemiş. Huriye kocasının ölümüyle yıkılmamış, herkesin saygısını, hayranlığını kazanmış, namazında niyazında, güçlü, azimli, kararlı, ne istediğini bilen, yılmayan bir kadındır. Aynı dertten genç yaşta ölen komşusunun kocası iş bulup Almanya'ya

giderken, onun küçük kızını da alıp kendi kızı Ayşe ile beraber (Necla Nazır) büyütür. Ta ki işçilikten fabrikatörlüğe evrilen, sosyetik bir kadınla evlenen baba, gelip kızı Melahat'ı alana kadar. Tıp fakültesinde okumak için geldiği İstanbul'da Melahat ve ailesiyle kalan Ayşe, zamanla müptezel hayata ayak uydurur, herkes gibi okulu asıp eğlence ve içki âlemine dalar. 1970'ler İstanbul'unun böyle tasvir edilmesi de bir Yeşilçam geleneğidir. Melahat hep mini etekli, felsefe okuyor, motosiklet kullanıyor, sadece pop dinliyor, viski içiyor ve

erkek arkadaşından hamile. Ayşe de zamanla o yolların yolcusu oluyor.

Sonunda Ayşe annesinin akıl almaz fedakârlıkları ile kendine gelir, okur ve tekrar saf, temiz ama okumamış bir köylü olan Ömer'de bulur aşkı, sevdâyı ve iyiliği. Köyüne döner ve doktor olarak ülkesine hizmet eder. Şehirde tutunmayı tasvir edememe, düzgün bir insan olarak kalıp varlık gösterememe meselesi yönetmenin en çetin imtihanıdır. Çatışma ekseninin Doğu-Batı, şehir-köy, gelenek-modernlik olarak kurulması, bir tarafın amansız bir kötülük ve çürüme içermesi, muhafazakâr sanat ve düşünce damarının sinemadaki güçlü bir yansımasıdır. Bu kutuplaşmanın aşılması, İslâm geleneğindeki fazıl şehrin kurulması ve insanın orada yerini derinleştirmesi meselesi hâlâ yol almakta olduğumuz bir konu. Şehirdeki birlik-teliklerdeki cinsel içerikle, köy delikanlısıyla en fazla el ele tutuşma hâli masumiyet açısından iki ucu temsil eder.

Bu durumda şehirde kız okutmak imkânsız değilse de ateşten gömlektir. Olumlu örneklerin temsili olmayınca zihinlerde kalan, kızlar bir an bile kendi hâline bırakılmamalıdır hükmü oluyor. Ucundan kıyısından girilen özgürlük tartışmasında da modernlik bütünüyle mahkûm edilir ve hür özne olmaktan anlaşılan şehrin karnaval havasına kapılmaktan ibaretmiş gibi sonuç çıkar.

DİRİLİŞ (1974)

Yazar Zeynep Hanım (Hülya Koçyiğit) kendi hayatından yola çıktığı bir roman yazmıştır ve bunun tiyatro oyununa dönüştürülüp sahnelenmesinin tanıtım ve kutlama toplantısıyla açılır film. Felsefe eğitimi almış bir kadın yazar. Belli ki yönetmen felsefe eğitimini kadınlara yakıştırıyor. Kadınların sinemada ve hayatta edilgen temsil edildiği bir zamanda etkin, güçlü, eğitilmiş, şehirli, bilinçli bir kadın profili özellikle müteyeyyin dünya için zihinsel bir sıçramadır demiştim.

Zeynep doğduğunda babası kumar masasındadır ve bebeği görmek için bile masadan kalkamayacak kadar bağımlıdır. Zeynep ise babasının ilgisizliği ve gaddarlığı yüzünden genç yaşta ölen annesine rağmen, babasına saygıda kusur etmez. Zengin bir adamdır ve onu kumar arkadaşlarından biriyle evlendirmek istediğinde “istediğim biriyle evlenirim sadece” der kati bir şekilde. Zamanın genç kızlarına bakınca bu, okumuş güçlü bir kızın itirazı olabilir ancak. O dönemlerde babayı çiğnemek, sözünün üstüne söz söylemek oldukça zordu. Çakmaklı, kişilik sahibi, doğru bildiklerinin arkasında durabilen, kendini korumaya muktedir kadınlar yaratmıştır. Fakat bu hak savunusu belli ölçüler içinde kabalaşmadan, sınırlar aşılmadan, ölçüyü kaçırmadan yapılırsa efdaldir, muteberdir. Kadındaki bu gücün gelişmesinde eğitimin rolünü ortaya koyan ve eğitilmiş olmanın kadına kattığı güç ve asaleti ortaya koyan bir film.

Film “Ben bir kumarbazın kızıyım.” cümlesiyle başlıyor. “Doğumdaki ağlama seslerime kumar masasının sesleri karışmış. O yeşil örtülü masadan kalkıp öteki odada doğan beni görmeye gelmeyen babam anneme çok acılar yaşatmış.” Çok varlıklı olan babası artık kazanmak için değil bu masadan kalkmadığı için oynamaktadır ve sadece oturdukları köşk kalır ellerinde. Sonunda büyük kayıp ve borca karşılık yenildiği adama kızını teklif etmek zorunda kalır. O kişi de genç yakışıklı efsane eski cerrah, şimdinin ünlü yenilmez kumarbazı morfinman Murat’tır. Murat kızı çok beğenir ve onu gerçekten kazanmak için yardımsever, hayvan ve çocuk dostu bir profil çizer.

*Kızım Ayşe’*deki gibi burada da iyileştirici, inancın temsilcisi, geleneksel değerlerle buluşu-

lan bir mekân olan Eyüp Sultan ziyareti karşımıza çıkar. Murat’ın “Her cuma Eyüp Sultan’a giderim, orada huzur bulurum desem küçümser misiniz beni?” sözleri okumuş zamane kadınların artık değerlerine bağlı erkekleri hor gördüklerine dair bir gönderme. Bu filmde olduğu gibi, kızların mini etekli, babaannelerin ise mevlit örtülü olması da bir Yeşilçam klasiği.

Baba da araba çarpıp hastaneye düşünce, felsefeci yazar kızı ona bakar ve kız güçlü, güler yüzlü ve sabırlı olmakla övülür. Burada da ideal kadın, erkeği hiçbir koşulda terk etmeyen, iyileştiren, annelik, hemşirelik ve bakıcılık yapan kişidir. Sonuna kadar, gerekirse ömrü pahasına erkeği iyileştirme rolünü bırakmamalı ve hayat vermeye devam etmelidir ki bu, fazilet ve güzel ahlakın bir parçasıdır. Boşanma konusu, ihtimali fikri filmlerde en kötü koşullarda bile yoktur bu yüzden.

Murat düğün günü kumar oynamaya giden, “Kadına sana doktor olduğumu söyledim ama ben kumarbazım, seni de kumar masasında kazandım!” diyerek hakaretler yağdıran, karısının hamileliğiyle hiç ilgilenmeyen, çocuklarının ölümüne sebep olan, sürekli morfin alan (bir kaza sonucu hastanede acıların dinmesi için verilmiş ve alıştırılmış), kafasında aile fikri isteği olmayan bir adam.

Fakat Zeynep karakteri babasına yaptığı iyilikler gibi kocasına da hiçbir koşulda arkasını dönmez, sitem bile etmez, kırılmaz ve hizmet hürmet içinde kocasının bir gün iyi biri olması için beklemeye devam eder. Öyle ki sonunda Murat “İyilikle savaşmak zormuş!” der. Bu Safa Önal’ın *Vesikalı Yarım* filmi gibi birçok filmde böyledir. Kocasını pavyon kadınına takılan, aylarca eve gelmeyen, çocuklarını bile unutan adam, sonunda insaflı vesikalı kadın tarafından “ailen var” gerekçesiyle reddedilince eve döner ve karısı yatağını serer, yemeğini hazırlayıp getirir. Arzu edilen iyi kalpli robotik kadın tiplemesi sadece Çakmaklı’ya mahsus değil. Kadının aynı şekilde dönüşünde olacakları tahmin bile edemeyiz.

Zeynep Murat’ı tabiatın gücüyle iyileşmesi için kırsaldaki kır evine götürür ve orada okumuş İstanbul kızı yine kabuk değiştirir ve keçileri gütmeye, odun ateşinde yemekler yapmaya,

inek sağmaya, bostan yetiştirmeye, ata binip eşekleri gütme, süt kaynatıp yoğurt yapmaya koyulur. Kocasının dayanılmaz krizlerine, hakaretlerine göğüs gerer. Feminist çözümlemeler ışığında bakarsak, kadın özne gibi görünse de esas özne değildir. Erkek yaşamakta, hatalar ve haytalıklar yapmakta, hayatın merkezinde yer almakta, kadın ise yardımcı, onaran, iyileştiren, adanan, destekleyen, değerleri koruması gereken roldedir.

Zeynep gibi okumuş kızlar eğitimi olmaları yüzünden köylü kızından daha işlevseldir çünkü o, morfin hakkında araştırmalar yaparak çareler bulmuştur. Hiper kadın, erkeğinin iyileşmesi ve elverişli bir kocaya dönüşmesi için rolden role, hâlden hâle geçer. Böylece erişilmesi zor olsa da mütedeyyin erkeklerin gönlünde yatan, özlemi çekilen kadının kimliğine epeyce vâkıf oluruz. Şimdilerde bu sonsuz özelliklere bir de kusursuz güzellik ve beden algısı eklenmiştir ki bu da bahsi değer.

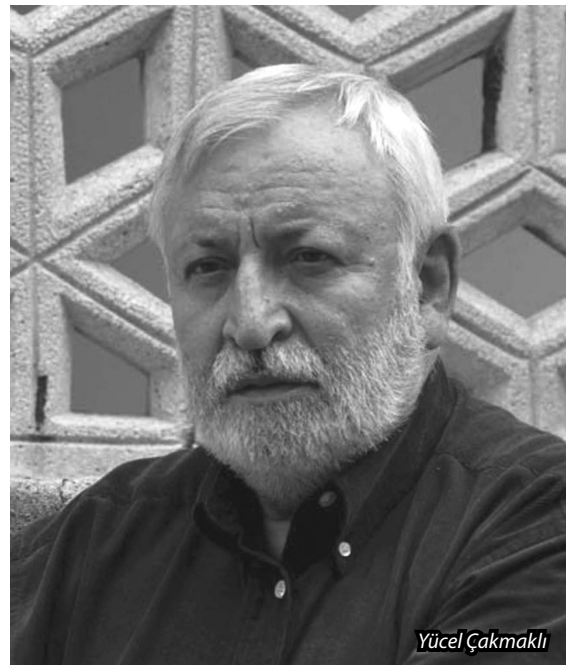
Öte yandan camide dua etme, kutsal yerlerde de olsa başını örtme, tevbe etme gibi görüntüler, “self-hate” diyebileceğimiz bir boyutta kendi değerlerinden uzak ve istiğna dolu filmlerin karşısında elbette önemli çıkışlardır.

MEMLEKETİM (1974)

Çakmaklı, bu filminin senaryosunu bizzat yazdığını söylüyor. Yönetmen sinemayı fikirlerini rahatça ortaya koyabileceği bir kürsü olarak görmüş, bu kez sanatın dolayımına hiç girmeden yerlilik ve gelenekle ilgili düşüncelerini doğrudan görsel dile aktarmış. Necip Fazıl’ın tiyatro oyunlarını, Kemal Tahir’in ve bir çok romancının eserlerini bir kürsü olarak kullandığı gibi, Çakmaklı da filmini bir kürsü olarak kullanmış ve fikirlerini açıklamak için sinemasını millî duyguların hizmetine sunmuş diyebiliriz.

Burada ülkenin şoursuzca batılılaşma macerasına atılışının analiz edildiği filmde, millî olanla yabancı olanın temsilcileri Viyana’da tanışan iki Türk, Ahmet ve Leyla.

Leyla. Batılılaşma budalası zengin bir İstanbul ailesinin biricik kızları olarak, kolejden sonra, Klasik Batı Müziği eğitimi için Viyana’ya gönderilir ve kendi kültürümüzden bütünüyle bihaberdir. Türk ve yabancı bütün arkadaşları

Yücel Çakmaklı

Batılı müzik idollerini dinlerler, odasında Bob Marley posterini vardır. Evlerde toplanıp uyuşturucu içer, serbest bir cinsel yaşam sürdürürler. Türklüğü hakkında da bir fikri yoktur, hatta fan-tezi olsun, diye yeni tanıştığı birilerine Afgan kızı olduğunu söyler, çünkü ona göre batılıların nezdinde Türk Afgan ya da Afrikalı olmanın bir farkı yoktur. Leyla’nın annesinin de arkadaşıyla sadece alışveriş için Paris’e gelmesi, Leyla’ya uğramaları ailece Batıcılığın seviyesini pekiştirir.

Mehmet. Annesi bir köylü kadını olan Mehmet, Erzurum’un bir kasabasında doğmuş, İstanbul Üniversitesi tıp fakültesini bitirmiş ve ihtisas bursuyla Viyana’ya gelmiştir. Leyla’dan hoşlanmakta, fakat her Türk erkeği gibi onu değiştirmeye çalışmaktadır. Kendine uygun bir kız bulmak yerine, tam zıt birine âşık olup onu istekleri doğrultusunda yeniden inşa etme arzusu gelenektir çünkü. Bir kızın hoppa züppe ve senin değerlerinden çok uzak olduğuna inanıyorsan ondan uzaklaşır, gönlüne göre birini bulursun ama hayır, aslında kendi inandığı değerlerle mücehhez kızları küçümsemek ve beğenmemek de okumuş kimi adamların geleneğidir.

Mehmet “uyuşturucu madde alışkanlıkları ve karakter formasyonları arasındaki ilişki” üzerine yazdığını tezde, gençleri özgür görünümü-lü, uyuşturucu kullanan, yan gelip yatan, işe yaramaz insanlar olarak tasvir ederken, onlarla birlikte yaşayan Leyla’ya “sen onlardan biri gibi değilsin” diyor mesela. Aralarında tıpkı Peyami Safa’nın *Fatih Harbiye* romanındaki gibi alaturka alafranga müzik tartışmaları yaşanır.

Çok çalışkan ve sinemaya büyük emek vermiş bir yönetmen olan Yücel Çakmaklı, sinema dilinde daha önce fazla kıymet verilmeyen ya da görmezden gelinen dinî ve millî öğelere alan açtı.

Mehmet Viyanalı Avrupalı gençlerle de tartışır. Onlara Batının kötülüklerinden dem vurunca, “tam tersine üstün olmasak ihtisas için buraya gelmezdin” deyiverir biri. Cevap gecikmez: “Asıl siz İbn Sina’dan etkilendiniz, Avrupa yedi asır boyunca Endülüs’teki üniversitelere talebe yolladı, Haçlı Seferleri sırasında Doğu’nun ilmini aldınız, kâğıdı bile biz bulduk.” Batılı gençleri, ülkelerinde sadece fabrikada, temizlik işlerinde, madenlerde işçi olarak görüp tanıdıkları Türklere birini uzmanlık için burs alıp gelmiş bir doktor olarak görmek şaşırtmıştır. Birinin, “kültürümüzü ülkenize taşıma misyonunuz var” sözü üzerine, Mehmet “Batı’nın fennini al ama ahlakını alma” klasik düsturuyla cevap verdiğini görürüz, “hayır kültürünüzü değil sadece bazı bilgilerinizi almaya geldim” der muhababına.

Sonra bir anda beyaz perdeden geçen Türkiye haritası ve Atatürk resimleri eşliğinde Mehmet Leyla’ya Dede Efendi’den bir parça dinletmeye başlar. Türk müziğini öğrenmeden Bach ve Strauss öğrenmesi çok saçmadır çünkü. Sonunda Leyla ile birbirlerini değiştirme azmi içinde sevgili olurlar ve önce Leyla’nın isteğiyle Mozart’ın şehri Salzburg’a gidilir. Caddelerin, otellerin, çikolataların ve daha birçok şeyin adı Mozart’tır.

Sonra Mehmet’in Türk-İslâm kültürüne dair seferine çıkılır birlikte. Budapeşte, Tuna Nehri kıyıları, Belgrad ve Kosova’da medeniyetimizin izleri sürülür. Sonuçta Mozart’ın evinden ve hatırasından başka şeyler de vardır Avrupa’da. Geçmişle övünmenin artık yeni nesillere yeterli gelmediği bir zamanda yaşıyoruz. Batı’nın her şeyine hayran olan Leyla ise ayrı bir yere savrulmuştur ve Mehmet’in ecdada dair fetih ve hatıralarla övünmesini şovenlik olarak görür. Tezini savunan, uzmanlığını alan Mehmet

artık Türkiye’ye dönmekte kararlı davranınca buna razı olmayan Leyla ile yolları tren garında ayrılır. Leyla eve dönerken çalan kilise çanları manidardır. Mehmet yurduna koşmakta Leyla ise yabancı bir yeri yuva yapmaya çalışmakta.

Batı değerleri bir de Leyla’nın yakın arkadaşı Helga üzerinden gözler önüne serilir. Kızın çok zengin olan babası bir işçi çocuğu olan erkek arkadaşıyla evlenmesine izin vermez ve intiharına sebep olur. Babasını ve ağabeyini hastaneden ölüsünü de olsa teslim almaya çağırın Leyla’nın olumsuz yanıt alması, “gerekli defin işlemleri yapılsın, faturayı bize yollasınlar” cevabı şok edicidir. Yönetmene göre sevgi, şefkat ve bir evladın cenazesine olsun gelmek yoktur Batı kültüründe. Sonradan gelip Leyla’yı nezaketiyle, parasıyla etkileyen Helga’nın ağabeyi kültürlerini şöyle açıklar: “Helga cemiyetimize karşı geldi ve yalnız kaldı. Biz kötü insanlar değiliz. İçinde bulunduğumuz sistem çok acımasız ve duygusal bağlara izin vermiyor, toplum bunun üzerine kurulu. Çarkın durmaması, işlemedi lazım.” Evlenmeye karar verirler, yine de nedenle ve kilisedeki düğünlerinde Leyla birden bu kadarına dayanamayacağını anlar ve gelinlikle kiliseden kaçarken kulağında ezanlar okunmaktadır. Bu sefer tek başına Balkan turuna çıkar ve Kapıkule’den Türkiye’ye giriş yapar. Bu esnada Ayten Alpman’ın “Bir Başkadır Benim Memleketim” şarkısı çalmaya başlar. Zamanın bütün yurtseverlik malzemesi bir şekilde filme girmiş. Leyla’yı Selimiye Camii’ni başörtülü olarak gezerken görürüz. Ona bunları öğretmedikleri için çok kızgın olduğu ailesinin köşkü yerine, namaz kılan, oruç tutan mütedeyyin babaannesinin evine gider. Burada da bir üstattan klasik Türk müziği dersleri almaya başlar. Annesiyle aralarındaki konuşma:

“Ne yaptık biz sana, neden evine gelmiyorsun?”

“Hiçbir şey yapmadınız, bütün mesele de bu, hayattaki en değerli şeyleri vermediniz bana.”

Belki de Yeşilçam seyircisinin beklentileri doğrultusunda kahramanlar bir uçtan bir uca savrulmak zorundadır. Aradaki farkların ortaya çıkması için aklar ve karalar dünyasının yaratılması elzemdir. İyiler çok iyi, kötüler çok kötü formu burada da işler.

Anne babasının evlilik yıldönümü partisine katılan ve herkes ondan aldığı eğitim gereği piyanoda klasik bir Batı eseri çalmasını beklerken o “Yine Bir Gülnihal” i çalarak herkesi hayal kırıklığına uğratar ve akabinde bu sosyetik krem tabakasının cahilliğine dair bir manifesto çeker. Itri’yi, Dede Efendi’yi, Şakir Ağa’yı Beethoven’lara, Bach’lara tercih ettiğini haykırır: “Geçmişe sahip çıkmayan, kendi değerleriyle gurur duymayan ileri gidemez. Avrupa’da yaşayanların kendi değerlerine yabancılaşması affedilebilir ama siz kendi yurdunuzda toplumdan kopmuşsunuz. Benliğinize yabancılaşmış, öz değerlerinizi kaybetmişsiniz.”

Neden düşük profilli olmuyor sahneler, mesela karma bir seçkiyle evrensel duruşunu ortaya koymuyor da illaki keskin bir kutupta yer alması gerekiyor. Bu kendi kültürümüzün fazlasıyla aşığılanması yüzünden o zamanlar iyi, güzel ve doğru olanı ortaklaştırma ve dünyanın her yerindeki güzelliklere açık olma olgunluğunun henüz yeşermediğinin göstergesi. Bu zamandan bakınca bir tarafın yerle yeksan edilmesi keskin sirke misali küpüne zarar.

Sonunda Erzurum’a Mehmet’e doğru yola çıkan, karda kıyamette tren ve kızaklarla onun evine ulaşan Leyla, karısı ve iki küçük çocuğuyla karşılaşır. Güzel bir eski kerpiç Erzurum evi, sade yalın, basit eşyalar, dikiş makinesi. Dikiş diken ev hanımı güzel bir kasaba kadını. Bir kez daha ideal kadın profili karşımıza çıkar, Anadolu’nun saf, bakir, temiz yüzlü kızı. Dikiş makinesi de becerikliliğinin göstergesi. Mehmet küçük kızının adını Leyla koymuştur ve hoppa bir okumuş kız olmayınca yerine başka bir okumuş kızı, mesela bir öğretmen hanımı ya da başka bir doktor eşi tercih etmemiştir. Öyle olsaydı bile kutsal köy tedrisinden geçmesi gerekirdi muteber bir eş olmak için.

Almanya’ya dönüp Türk okulunda öğretmenlik yapan, dilimizi ve değerlerimizi öğreten Leyla artık modern zamanların Çalığışu Feride’sidir. Sonra hemen anıtkabir ve bayrak görüntüleri. “Başka bir aşk istemem aşkınla çarpar kalbimiz/ Ey vatan gözyaşların dinsin yetiştik çünkü biz” marşı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk bile görünüyor filmde. Uçak gösterileri, bir Cumhuriyet Bayramı’ndan görüntüler, bayraklar,

tanklar... Bir kadın yönetmen olsa belki bu noktada mor sümbüllü dağları, ovaları, nehirleri, koşan çocukları, eğlenen gençleri çekerdi, kim bilir. Filmde millî ve dinî değerlere dair bütün fikirlere, öğelere üst üste yer verilmiş, okullarda gösterilmesi gereken bir eğitim filmi gibi bu yönüyle. Sinema düşüncelerimizi aktarmamız, kitleleri etkilememiz için bir imkân fikri var.

Kadın meselesine gelirsek, okumuş hoppa kızın ötekisi yine okumuş ve daha makul, böylece makbul olabilecek olan biri değil, çözüm hemen köylü kızına kaçış olarak gösterilmiş. Değerlerin taşınması ve aktarılmasının yolu bu. Okumuş kızlara heves edildiğinde ise onun aslına rücu edip, itaatkâr, uysal, muti hâle gelene kadar bir ıslah sürecinden geçmesi gerekiyor. Bu da kasabada, köyde zaman geçirmekle olabilecek bir şey. Aksi hâlde bir erkek için elverişli olması pek mümkün değil. Özetle üniversite okumuş kızlarla nasıl bir iletişim kurulabileceğine dair derin bir boşluk ve çatlak görülüyor, zamanın algısı da böyleydi zaten, bu konuda kararsız ve tutarsızdı toplum. Yönetmen filmlerini şimdiki zamanda çekseydi, Yeşilçam formlarına biraz mesafe koysaydı belki de okumuş hoppa kızın yerine, okumuş hoppa olmayan kızı koyacaktı. Kızları makbul göstermek ve aklamak üzere köye yollayıp durmayacaktı.

Günümüzde modern-geleneksel çatışması oldukça aşınmış durumda. Sınıfsal uçurum daha belirleyici bir bölünme yarattı. Artık toplum tüketim kutucuklarına göre ayrışmakta, birbirleriyle temas etmeyen zengin ve yoksul kesimler iki ana damar hâlinde akışta. Ancak bu temel ayrışmanın ardından zenginlerin ve yoksulların sosyolojik manada geleneksel ve modern tutumları konuşulabilir. Köy güzellemesi ve şehir karalaması da artık çok farklı bağlamlarda insanın her şeyi aynı anda istemesiyle bir anlam kazanıyor. İletişim ağı kadın ya da erkek ayrımı olmaksızın çürümeyi de karşı koymayı da ülkenin en ücra yerlerine kadar taşımış bulunuyor. Çakmaklı kendi döneminin koşulları içinde okumuş, şehirde varlık bulmaya çalışan kadınlara nazar etmiş ve onların hakikatine eğilmek istemiştir ve bu başlı başına dikkate değer bir gelişmedir. Daha sonraki on yıllarda yeni sinemada bu mesele daha da derinleştirildi yeni yönetmenler tarafından.

HÜSEYİN ATAY HOCA'NIN SERÜVENİ

HALİM SEZER

Rahmetli Hüseyin Atay, Türk ilahiyat camiasında yıllarca faaliyet göstermiş, basında sık sık ismi geçen, epeyce tanınmış kendine mahsus bir akademisyendi. Vefatının ardından hakkında sınırlı sayıda yazı çıktı. Öyle ki 1980'lerde hatta 1990'ların başlarında onu baş tacı eden dergilerden birinin sayfalarında herhangi bir yazı basılmadığı gibi ilgili derginin internet sitesinde de vefatı, alıntı küçük bir haberle geçirilmişti. Atay üzerine, çok hacimli olmayan genelde kendisini yakından tanıma bahtiyarlığına eren talebelerinin vefasını yansıtan yazılarda ise hayatı ve akademik kimliği ile ilgili geniş bilgiler yoktu tabii. Yalnız, âh ü vah arasında gözüme takılan bir noktayı belirtmeden geçemeyeceğim: Yıllar önce yayımlanan yazılarını gündeme taşıyarak kendilerini tekrar tedavüle sokan talebeleri bile vardı Hoca'nın. Gel de şimdi şairin "Bir şey daha var yürekler acısı/Utandırır insanı düşündürür." dizelerini hatırlama!

Hüseyin Atay'ı anlatma iddiasını taşıyan söz konusu yazıların tamamını, yanı sıra hayatını, çalışmaları ile hedeflerini, nereye varmak, neler yapmak istediğini, dünyayı nasıl gördüğünü samimiyetle paylaştığı röportajlarla, görüşlerini özetleyen kısa makalelerini okudum. Bilhassa *Töre* dergisinin 1985'te inanmış aydının günü-müzdeki problemlerine ışık tutmak maksadıyla Atay'la içtihat kavramını merkeze alarak yaptığı röportaj, *Aylık Dergi*'nin "Ehli Sünnet Özel Sayısı"ndaki mülakat, yine aynı dergideki "Şiilik", "Alevilik", "Mesihlik" ve "En Üstünlük Nazariyesi" konularında Hoca'dan yapılan alıntılar üç aşağı beş yukarı onun görüşlerini kavramayı

sağlıyordu. *Söz ve Adalet* dergisinde 2008'de çıkan "kutsallık" odaklı söyleşi ise Hoca'nın düşüncelerinin derli toplu bir özetiydi. Bununla beraber Atay'ın son yayımlanan kitaplarından birini ve ilahiyatçı meslektaşlarından birkaçının iyi veya kötü günlerin iç içe geçtiği hatıralarını okudum. İlahiyat hocalarına dair geçmişten gelen bilgi eksikliklerimizin sürmek bir yana katmerlenerek arttığını fark ettim. Dolayısıyla Atay Hoca'yı kısmen de olsa tanıtmak gayesi güden bu yazı, aynı zamanda onun hayatının bir portresini çizecek. Böylece daha ziyade Atay'ın *Kur'ân'a Göre Araştırmalar* adıyla yedi kitapta derlediği "içtihatlarına" dayanan *tanınma yanulsaması* bir nebze de olsa giderilebilecek ve sonraki yıllarda hakkında yapılacak çalışmalara bazı açılardan katkılarda bulunma ihtimali doğabilecektir.¹ Çünkü eğrisiyle doğrusuyla Atay Hoca, fikir, kültür, ilim ve siyasi tarihimizin ayrılmaz bir parçasını teşkil ediyor.

Belki ileride, Hüseyin Atay üzerine yazılanlar derlenmek ve bunlardan sağlam bir sentez yapılmak suretiyle Atay hakkında sağlam bir başvuru eseri meydana getirilebilir. Hemen söylemeliyim ki Atay'a okuru olmanın ötesinde bir yakınlığım yok ama yazdıklarına bakılırsa bazı noktalarda onu talebelerinden daha iyi bildiğimi söyleyebilirim, dolayısıyla Atay üzerine aktaracaklarım genel hatlarıyla bu minvalde devam edecek.

1 Kader, boşanma, kadının şahitliği, oruçta kefaret, Müslüman kadının Ehli Kitap'la evlenmesi gibi konuların ele alındığı *Kur'ân'a Göre Araştırmalar* dizisinin birinci kitabı hakkında yapılan övgü dolu bir değerlendirme için bk. Ahya Aras, "Kur'ân'a Göre Araştırmalar", *İktibas*, 1993, sayı: 174, s. 15-16.

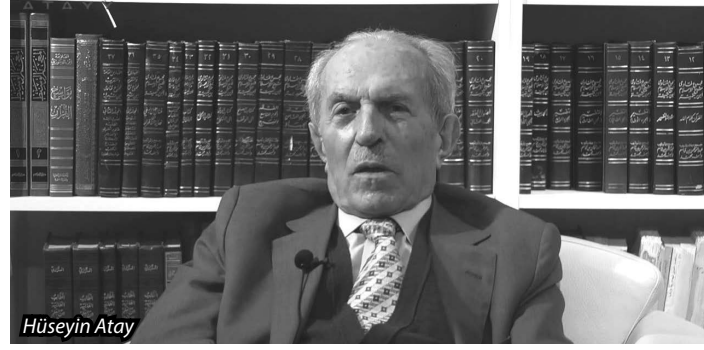
SINIRLI MALUMATLARIN ÖTESİ

Hüseyin Atay, gençlik yıllarından itibaren yazan, uzun yıllar Kur'an'ın anlaşılması konusundaki çabasıyla gündeme gelen, tartışmalı "iç-tihatları" ile siyasetin "taa göbeğinde" olduğunu gösteren, 28 Şubat sürecindeki yaklaşımlarıyla ise en genel manada "itimat telkin etmeyen" menfi bir görüntü çizdi. Hep akla, düşünmeye gönderme yaptığı bilinen Atay, "Kur'an'ın teslim olduğu akılla hâkimim. Kur'an, kendisini akla teslim etti." ifadeleriyle özetlenebilecek bir tefekkür dünyasına sahipti. Nitekim doktora tezinde iman esaslarını altıdan beşe indirmesini, Kur'an'la pratik arasındaki problemleri görüp kritik etmesine dayandırdı. 1950'li yıllardan itibaren anlattıklarını, birilerinin herkesi çok meşhur eden 1990'ların televizyonlarında âdeta ilk defa kendileri söylüyormuşçasına dillendirmesi karşısında ise suskunluğun erdeminde sığındı.

Bilenler bilir ama biz "hatırlamak düşündürür" fehvasınca Hüseyin Atay'ın tarihsel fıkıh birikiminin anlattığı ile Kur'an arasında tenakuz görmeye başlamasının talebelik yıllarına kadar uzandığını hatırlatalım. Atay, modern hayat başka şey anlatıyor, "sarı kitaplar"² başka şey anlatıyor, düşüncesiyle "sarı kitapları" reddetmedi. Müslümanların tarih boyunca yaptıkları yanlışları, içine düştükleri hataları Kur'an'a başvurarak tespit edip düzeltmenin her zaman Kur'an'ın buyruğu olduğunun ayırındaydı zira. Bazı yanlışların din telakki edilip sürdürüldüğünün de... Kendisi Kur'an'a ulaşmayı engelleyen bu yanlışları ortadan kaldırarak İlahi Kelam'a nasıl gidileceğinin yöntemini ortaya koymaya çalıştı. Hayatın hareket ve değişimine uyarak Kur'an'ı anlayıp yorumlamayı ön planda tuttu.³ Şüphesiz Atay, Kur'an dışındaki "sarı kitaplara" da hâkim olmaya çalışarak birtakım "içtihatlar" ve çıkarımlar yaptı. Alışılmışın dışındaki farklı söylemlerinden kesitler sunan "namazda farz olan rekâtların iki rekât olması", "başörtüsü", "laiklik" gibi konularda söyledikleri ise onu "modernist" diye anılan düşünürler seviyesine çıkarmaya yetmedi. Eleştiriler karşısında ise kendisini şöyle savundu genelde: "Ben kendimi Kur'an'a adadım. Hiçbir kimsenin ne dediği

2 Eskiden, dinî kitaplar sarı kâğıda basıldığı için onlara bu isim veriliyordu.

3 Hüseyin Atay, "Neden Kur'an'dan Başlamak?", *Kitap Dergisi*, 1996, sayı: 76, s. 21-28.

beni ilgilendirmedir. Ben inandığım bir gerçeği ortaya koyduğum zaman kendimi tatmin etmiş oluyorum. Yoksa başkasını tatmin etsin ve beni alkışlasın davasında değilim."⁴

Türkiye'de gerek zorunlu gerekse yüksek din öğretiminin yeniden şekillenmesinde büyük emeği bulunan Hüseyin Atay, yeni bir kitap okuduğunda şayet bu eser hoşuna giderse talebeleriyle hemen onun üzerine konuşmak için girişimlerde bulunmuş. Merakı, bitmek tükenmez öğrenme azmiyle, o gün elinde ne varsa onu yaptığı için hayatında keşke demediğini anlatıyordu bir talebesinin sorularını cevaplarken: "Bir iş eksik kaldı ise zaten yapma imkânım olmadığı içindir. Zaten imkânım olup da terk ettiğim şey olmadı. Yani, şimdiye kadar neyi yapmam gerekiyorsa yaptım."⁵ Abbas Mahmud el-Akkad'ın *el-Felsefetü'l Kur'âniye* (1947) kitabını okuyup, hakkında *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde 1956'da bir tanıtma/tenkit yazısı kaleme almasından itibaren belki ondan çok daha önce bir Kur'an felsefesi⁶ yazmak istediğini düşünmek herhâlde yanlış olmaz. Ona göre Kur'an felsefesi maddi ve manevi dengeyi bizatihi insanda sağlama amacı taşımaktadır.⁷ Ama ne yazık ki Hoca'nın, bu güzel tasarısını fiile geçirmeye ömrü kifayet etmedi. Buna mukabil Kur'an kelamı ve Kur'an lügati yazmak gibi çok arzu ettiği hâlde gerçekleştiremediği başka projeleri de vardı. Ancak yazdıkları, söyledikleri ve teklifleri ile Atay Türk ilahiyat tarihinde önemli bir konum edindi.

4 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", söyleşi: Mehmet Görmez, *İslâmiyât Bülten*, Temmuz-Eylül 2002, sayı: 4, s. 10.

5 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 10.

6 Hüseyin Atay'ın felsefeye bakışının özeti için bk. Hüseyin Atay, "Kur'an Üzerine", *İktibas*, 2001, sayı: 268, s. 30-32.

7 Hüseyin Atay, "Neden Kur'an'dan Başlamak?", s. 24.

Hüseyin Atay, Türkiye'nin, 1933'te ilahiyat fakültesi kapanınca İslâm dünyasından tümüyle koptuğunu, âlimlerin eski medreselerde ne varsa onları tekrarlamakla yetinmeyi matah sandıklarını dile getirir. Atay'ın yetişmesinde önemli bir yeri bulunan "sivil" medreseleri "medrese zihniyeti" ifadesiyle paranteze alıp küçümsemesi ise hayli manidardır. Elbette *medrese eleştirmeni bir medreseli* olarak Atay'ın 1914'teki medrese ıslahatına olumlu yaklaştığını göz ardı etmiyorum.⁸ Atay, medresenin ıslahatında ortaya konan gecikmeli programın gerçekten çok güzel olduğunu, medrese ulemasının bu programa göre yeni talebe yetiştirmeye başladığını ve eskilerin de bu programa intibak ederek ders verdiklerini hatırlatır. Ona göre, şayet o ıslahat hareketi gelişerek devam etseydi günümüzde dinî tedrisata dair pek çok sorun ortadan kalkmış olacaktı. Ancak 1924'te medreselerin kapatılmasıyla, medrese geleneği ta 1700'lere kadar geri dönmüştür.⁹ Atay memleketi müstemleke hâline getirmek isteyenlerin kendi önlerinde en büyük mâni gördükleri İslâm dinini sınırlandırmak için medreselerin yıkıldığını yahut "medreseliyi bile medreseden usandırmak, bezdirmek suretiyle artık böyle bir medrese olmazsa daha iyi olur, dedirtmeye"¹⁰ varacak kadar hoşnutsuzluk yaratıldığını da ayırdındandır. Medreselerin gerilemesinin sebeplerini ele aldığı bir yazısında bunun çok yönlü, dolayısıyla "bütün yıkımın medreseye ait olduğu ithamının tamamen doğru olmadığını ve aslında idarenin başındakilerin ve toplumun iktisadi, ticari ve siyasi kaynaklı sebeplerin büyük rol oynadığını hesaba katmanın ilmi araştırmanın bir sonucu olduğunu"¹¹ yazmıştı.

Hikâye asıl bundan sonra ilginçleşiyor: Hüseyin Atay'ın çoğu zaman yukarıda yazdıklarının hilafına bir tür Kemalizm ve laiklik yorumu üzerinden Türkiye'deki gelişmelere daima olumlu bir bakış açısıyla yaklaştığı görülür. Medreselerin yerine 1924'te açılan kurumların yeni düzenin din anlayışı atılımıyla bağlantısını kurarak övmesiyle sınırlı değildir bu çerçe-

8 Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983, s. 214 ve sonrası.

9 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 6.

10 Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s. 334.

11 Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, cilt: 24, sayı: 1-2, s. 56.

vedeki çelişkileri. Yazdıklarının incelenmesi sonucunda bu hassasiyetinin yoğunluk arz ettiği görülmektedir. Biraz bu mesele üzerinde duralım. Bu durum Atay'ın Hasan el-Benna'nın üçüncü küçük kardeşi Cemal el-Benna'ya 1997'de yazdığı bir mektupta kendini belirgin bir şekilde gösterir. Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden emekli olmadan önce 10 Haziran 1997'de Müslüman devlet başkanlarına eğitim-öğretim konusundaki düşüncelerini bir mektupla açıklamıştır.¹² Aralarında Süleyman Demirel'in de bulunduğu 16 devlet reisine yollanan mektup, Arapça ve Türkçe yazılmıştır. Zaman itibarıyla 28 Şubat şartlarına denk düşen bu mektubu okuma imkânı bulan Cemal el-Benna, Atay'a, önerisini kimsenin uygulamaya koymayacağını yazdıktan sonra, Türkiye'deki laiklik hakkında ne düşündüğünü sorar. Buna cevaben Atay "Türkiye'de laiklik olmasaydı, Hüseyin Atay ya öldürülür ya sürgün edilir ya da tutsak edilirdi."¹³ ifadelerini kullanır.

RİZE, İSTANBUL VE BAĞDAT

Hüseyin Atay'ın yeterince bilinmeyen hayatını özet olarak vermek yerine eğitim sürecini, akademik çalışmalarını ve yazdıklarını hayatının akışı içerisinde yerleştirmeyi daha doğru bulduğumu belirtmeliyim. Kaldı ki Hoca'nun hayatının kritik aşamalarını merak edip araştıran gazete ve internet haber sayfasının az hatta yok derecesinde olduğu vefatından sonra yazılanlarla belirginlik kazandı. Öyle ki Atay'ın vefatını haberleştirirken ne olduğu pek belli olmayan mecraların küçücük metinlerine mahkûm kaldı.

Hüseyin Atay 1930'da Rize'nin İkizdere ilçesinin Güneyce nahiyesinde (Hacı Şeyh Köyü) dünyaya geldi. Küçük yaşta babası Hafız İsmail'in ve amcası Hafız Yusuf'un yanında hafızlığını tamamladı. Sonra imtihanla ilkokulun ikinci sınıfına geçti, üçüncü ve dördüncü sınıfları köyünde okuyup 1941 senesinde beşinci sınıfı İstanbul Kadırga İlkokulu'nda okudu. Babasının Beyazıt Camii'nde imamlık yaptığı bu yıllarda hususi olarak İstanbul'da Şehzadebaşı İbrahim Paşa Camii İmam Hatibi Hacı Hasib Efendi'nin

12 Hüseyin Atay, *Cehaletin Tahsili*, Atay Yayınları, Ankara, 2016, s. 86.

13 Hüseyin Atay, *Ben: Akıl ve Kur'an Işığında 1400 Yıllık Süreçte İslâm'ın Evreni*, Destek Yayınları, İstanbul, 2019, s. 13.

nezaretinde Arapça tahsiline başladı. Onun Arapça sevgisini besleyenler arasında Kadırga İlkokulu'nda görev yapan bir öğretmenin yer alması unutamadığı hatıralar bırakır. Hep beraber cuma namazına gittikleri bu öğretmen günlerden bir gün Atay'ın babasına şöyle der: "Biz Hüseyin'le beraber Arapçaya başlayalım." Kabiliyeti fark edilen Atay, hafızlığını tamamladığından *Emsile*'yi kolayca ezberler, ondan sonra büyük bir gayretle *Binâ* ve *İzzî*'yi okur. Arapça tedrisatını İstanbul Müftülüğünde müsevvid hem de medreselerin ıslahının akabinde Arapça kavaid kitabı yazan Beyazıt müderrislerinden Mustafa Asım Hacı Bilaloğlu'nun yanında sürdürür. İlkokulu bitirdikten sonra hafta sonu ve yaz tatillerinde üstün bir gayretle çalışan Atay, Kumkapı Ortaokulu'nda da bu hevesini harlar. Ortaokulu iftiharla bitirince gayretkeş arkadaşlarıyla 1945'ten 1948 yılına kadar Gümölcineli Mustafa Efendi'den ders alır. Böylece yavaş yavaş da olsa ilim hayatına ilk adımlarını atmış olur: "Hoca'muz çok bilgiliydi; felsefe ve kelama çok meraklıydı. Derste bir âlimin adı geçince, o âlim hakkında oldukça geniş bilgi verir, bütün eserlerini anlatırdı. Ondandır aldığım bilgiler, beni, o zamanlar tüm medrese ulemasının kitaplarının geldiği sahaflara yönlendirirdi. Hoca'mun bana anlattığı âlimlerin kitaplarını alırdım -o zamanlar kitap çok ucuzdu-. İşte beni İslâmî ilimlere yönlendiren kişi, Gümölcineli Mustafa Efendi oldu."¹⁴

Bunun yanında Medresetü'l-Kudât hocalarından Ali Haydar Güteryüz'den ve sonradan Rize Müftülüğü'ne atanan müderris Yusuf Ziya Karal'dan İstanbul medreselerinde okutulan ilimlerin yanında medrese programlarında bulunmayan ilimleri de öğrenir. Temel düzeydeki sarf ve nahiv dışında Molla Câmi'yi, mantıktan *İsâgojî*, *Şemsiyye*, *Burhân-ı Gelenbevî*'yi okur. Hadisten, *Câmiu's-Sağîr*'i, küçük bir hadis kitabı olan *İbn Melek Şerhi*'ni talim eder. Tefsirden, Kâdî Beyzâvî'yi, bazen Fahreddin Râzî'yi okudu. Medrese sistemi dışında kalan birçok kitabı bitirdi. Fıkıh usulünden *Cemu'l-Cevâmî*'isini, Sıddık Hasan Han'ın *Husûlü'l-Me'mûl*'ünü, Sadruş-Şerî'a'nın *Tavzîh*'ini okudu. Mehmet Emin Saraç, Kemal Işık ve birkaç arkadaşıyla beraber Ali Haydar Efendi'den *Mirkât* üzeri-

14 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 4-5.

ne aldı.¹⁵ Medrese sistemi dışındaki kitaplara yönelmesi ise ders esnasında hocasının bir âlimden bahsetmesiyle başlamıştır. Sonra okumaya meraklı Atay'ın gidip sahaflardan o âlimin kitabını arayıp bulmasıyla ikinci aşamaya intikal edilmiş. Eserler arasında seçim yapıldıktan sonra belirlenenler satır satır okunup tercüme çalışması yapılmış. Bu esnada Hoca da talebelerin takıldığı yerleri düzeltmekle meşgul olurmuş.

Medreselerin kapatıldığı dönemde ders alan Hüseyin Atay, Mehmet Görmez'in bu süreçte herhangi bir zorlamayla, takibatla karşılaşmış olmadığını, sorusu bağlamında yaşadıklarını şu şekilde açıklama gereği duyar: "Biz, öyle bir şeye duçar olmamak için akıllı davranıyorduk. Bir kitap evde, bir kitap hocanın yanında bulunuyordu. Kitap taşımıyorduk. Çünkü kitap taşımaktan çekinirdik. Ben iki blok arkadan gelen adamdan çekinir ve yolumu değiştirdim. Fatih Camii'nde yedide ders başladılar. Yukarıda hünkâr mahfilleri vardı. Onlar kapatıldığı için toz toprak içindeydi. Müezzin ve hocalar bizi tanıdıkları için anahtarları verirlerdi ve yukarıya çıkıp kapıları kapatarak ders yapardık."¹⁶

İstanbul'daki medrese eğitimini 1945'ten 1948'e kadar fasilasız sürdüren Hüseyin Atay, bu süreçte ayrıca *Doğan Güneş* dergisine İslâm fırkaları üzerine çeviriler gönderdi. Ardından 1948'de Bağdat'a gidip liseyi ve fakülteyi orada bitirdi. Onun Bağdat'a gidişi ise özetle şöyle gerçekleşir: Külliyyetu's-Şerîa'nın dekanı Hacı Hamdi el-Azamî bir Türk hanımla evlidir ve gelini de Türk'tür. 1948'de İstanbul'a gelmiştir. Pertevniyal Lisesi'nde felsefe hocası olarak görev yapan ve vaktiyle Bağdat'ta el-Azamî'de okuyan Mahmut Cevdet'in önyak olmasıyla Atay ve arkadaşları kendisiyle yüz yüze tanışma imkânı bulurlar. Genç talebeler Mahmut Cevdet felsefeci olduğu için ondan *İsâgojî* okumaktadırlar. İstanbul Türkçesi ile konuşan dekan onları imtihan etmek için sarftan ve nahivden bir iki kelime sorar. Ardından "Bağdat'a gelin sizi orada okutalım." der. Mahmut Cevdet, el-Azamî Bağdat'a döndükten sonra Atay ve arkadaşlarının ne zaman gidebileceğine dair bir mektupla durumu sorar. Atay, Kemal Işık ve

15 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 5.

16 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 6.

Hüseyin Atay'ın yeterince bilinmeyen hayatını özet olarak vermek yerine eğitim sürecini, akademik çalışmalarını ve yazdıklarını hayatının akışı içerisinde yerleştirmeyi daha doğru bulduğumu belirtmeliyim.

Hüseyin Küçük'le beraber gitmek konusunda kararlıdır. Ancak Ramazan ayında olduklarından arkadaşları "Mukabeleleri bitirip öyle gidelim!" derler. Atay'ın pasaportunun süresi ise Ramazan'ın sonunda bitiyordur, bu yüzden bir daha alamam endişesiyle yalnız gitmeye karar verir. Tek parti devrinde din âlimlerine yapılan baskıların farkında olan Atay, o sıralarda Beyazıt Camii'nde müezzinlik yapan Kemal Işık'ı Bağdat'a gitmek için zorlar. Işık, pasaport için başvurunca polis durumu tahkik etmek için hemen bulunduğu adrese gelmiş. Tahkik sebebi Emniyet'in müezzinin hacca gideceğinden şüphelenmesidir. Çünkü hacca gitmek o yıllarda yasaktır. Emniyet, Kemal Işık'tan, ancak hacca gitmeyeceğine dair yazılı bir taahhüt aldıktan sonra pasaportunu verir.¹⁷

Hüseyin Atay ve beraberindekiler Bağdat'a ulaştıktan sonra Hamdi el-Azamî genç talebeleri arasının iyi olduğu Türk sefaretine götürür. "Biz bunları öğrenci olarak alacağız." der. Sefareten onlar için izin yazısı talep eder, sefaret izin belgesini hazırlayıp gönderir. Ardından ihtiyaç duyulan diğer belgeler Irak Dışişleri'nden ve Başbakanlık'tan fazla zaman geçmeden alınır. Atay ve arkadaşlarından sonra gelenlerin sefarette gitmelerine gerek kalmaz çünkü onların belgeleri sonrakilere emsal teşkil etmiştir. Yaz tatili olmasına rağmen derslere başlayan genç talebeler için Bağdat başlı başına bir medresedir. Mısır neşriyatını çok iyi takip eden Hamdi el-Azamî derslerinde usulcü ve kelamcı olarak Mutezile'den bahsettiğinde "el-fırka el-muhâlîfe" tabirini kullanmaktadır. Atay tahsil gördüğü İstanbul'da ise hep "fırka dâlîle" deyimini kullanıldığını hatırlayarak bu ayrımın dikkatini çektiğini ve kendisinde ilk kırılma noktasının bu tutum farklılığıyla başladığını belirtir.¹⁸

17 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 5-6.

18 Hüseyin Atay, *Ben: Akıl ve Kur'an Işığında 1400 Yıllık*

Aslında dekanın tercihi tekil değil genel hatlarıyla Bağdat ulemasının tutumunu yansıtmaktadır. Atay'ın kardeşi İbrahim Atay ve Hüseyin Küçük de daha sonra Bağdat'a gelmişlerdir. Atay bu yıllarda el-Azamî'den yaptığı çevirileri ise 1952'den itibaren M. Raif Ogan'ın çıkardığı *İslâm Dünyası* dergisine göndermiştir. Tefrika hâlinde yayımlanan çeviriler neredeyse bir kitap hacmine ulaşmıştır. Bu çeviri faaliyeti Atay'ın pek çok şey borçlu olduğu el-Azamî'ye karşı minnetini ifade etmeye her zaman özen gösterdiğinin bir nişanesidir.

Hüseyin Atay okulun dışında son yayımlanan kitabında da adından bahsettiği Muhammed Kızılıcı'dan ders aldı.¹⁹ Her ikindiden sonra hocanın camisine giderek *Kâdî Beyzavî, Müslim, Tevârihu'l-Envâr*'ı okudu. İstanbul'daki Medresetu'l-Kuzât'ı bitiren Emced Zehavî'ye ise neredeyse her gün uğradı. Bu büyük âlim Osmanlı döneminde Bağdat'ta kadılık yapmış, sonra Bağdat müftüsü olmuştur. Daha sonra talebelerini medresesinde meccanen okutmayı sürdürmüştür. Atay, derslerini bazen Türkçe, bazen Arapça anlatan Emced Zehavî'den Sadru's-Şerîa'nın *Telvîh*'ini okumuştur. Zehavî, Pakistan'dan *Usûlü's-Şâî'i*'yi getirterek talebelerine kitap desteği de sunmuştur. Almanya'da Arap edebiyatı üzerine doktorasını yapan Fashî Takiyyuddîn Hilâlî'den edebiyat ve hadis, İmam Azam Camii imamından *Muğni'l-Lebibî*, Kerküklü Süleyman Efendi'den İbn Sina'nın *Necât*'ının "Mantık" kısmını okuyarak ilim yolundaki serüvenini sürdürmüştür. Erbilli Abdullah Nakşibendî fakültede Atayların kelimelerine gelmiş ve onlara Descartes'ten bahsetmiştir.²⁰

Hüseyin Atay, ortaokulu bitirerek gittiği Bağdat'ta iki sene lise, dört yıl da Kulliyetu's-Şerîa olmak üzere altı yıl okumuştur. Fakülte dışında aldığı derslerle zenginleştirdiği öğrenimini 1954'te tamamlamıştır. Birincilikle bitirdiği fakültenin nizamnamesinde "Mezun olanlar diğer fakültelerin haklarına sahiptir." yazmaktadır. Fakat Atay Ezher'de okuyanlara Türkiye'de denklik verilmediğini bildiğinden meselenin peşini bırakmaz. Pedagoji hocasından ülkesin-

Süreçte İslâm'ın Evreni, s. 119.

19 Hüseyin Atay, *Ben: Akıl ve Kur'an Işığında 1400 Yıllık Süreçte İslâm'ın Evreni*, s. 187.

20 Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 7.

deki yetkili merciler için “Kulliyetu’ş-Şeria’nın, liseden sonra dört yıl yüksek eğitim verdiğini beyan edecek bir vesika” talep eder. Böyle bir salahiyeti bulunmayan hocasının elinden ise bir şey gelmez, bunun üzerine Irak Millî Eğitim Bakanlığı’na dilekçe verir, bütün tanıdıklarının da desteğiyle yetkilileri ayağa kaldırır, bakanlık müsteşarına çıkararak durumu anlatır. Akabinde durum bakana intikal eder ve sonuçta Atay istediği neticeye ulaşmayı başarır ve uzun Türkiye serüveni başlar.

TÜRKİYE’YE DÖNÜŞÜ, 1960’LARDAKİ VE 1970’LERDEKİ ÇALIŞMALARI

Hüseyin Atay, Türkiye’ye döndükten sonra askere gitmek için İstanbul Üniversitesi’ne müracaat eder. Fakat üniversite lise diplomasının bulunmamasını gerekçe göstererek başvurusunu reddeder. Bir yandan Irak’tan lise diplomasının denkliğini almamanın getirdiği sıkıntılar, diğer taraftan polisin askerlik için sıkıştırması Atay’ı iyice daraltır, bunun üzerine elindeki vesikaları Rizeli milletvekillerine intikal ettirerek problemi çözebileceğini düşünür. Ne ki onlar bu durumla ilgilenmezler. Memleketlilerinden biri “Askerlik şubesine gidin, bu diplomanın denkliğini yapsınlar.” diyerek ona yol gösterir. Atay yabancı askerlik şubesine giderek durumu anlatır, birkaç badire atlatarak askere gider ve askerde hiç sesini çıkarmaz. Askerlik dönüşü Millî Eğitim Bakanlığı’na müracaat ederek diplomasının denkliğini istemeyi sürdürür. Bakanlık o ağır mekanizmasıyla Atay’ı dört-beş ay oyalar fakat bir netice çıkmaz. En sonunda Ali Sakallıoğlu vasıtasıyla Konya İmam Hatip Lisesi’nde hocalığa başlayacağını mutluluğunu yaşayacaktır fakat hevesi kursağında kalır. Zira bunun için birtakım evrakların hazırlanması gerekmektedir. Hakikaten o dönemde, İmam Hatip Lisesi’ne hoca olabilmek için başvuran kişinin ilgili müf-tülükten, ‘hocalık yapabilir’ şeklinde bir yazı alması zorunludur. Atay, yüksek tahsili kabul edilmediği için Konya müftüsünden temin ettiği bir kâğıtla Konya İmam Hatip Lisesi’nde iki ay görev yapar. Millî Eğitim Bakanlığı’ndan beklediği denklik kararı gelince 26 Kasım 1956’da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde İslâm felsefesi asistanı olarak çalışmaya başlar.

Bağdat’a gitmeden önce Gümülcineli Mustafa Hoca ile felsefe merakı oluşan Hüseyin Atay, A. Adnan Adıvar’ın *Tarih Boyunca İlim ve Din*

kitabına daha ortaokuldayken göz atmıştır. Bağdat’ta Abdullah Nakşibendî ile bu ideali pekiştirmiştir. Çünkü felsefe okuduktan sonra Kur’an’ı daha iyi anlamaya başladığını hissetmiş, hevesi daha da artmıştır. İslâm felsefesi sahasındaki *Kur’an’a Göre İman Esasları* adlı doktora tezini Muhammed b. Tâvî et-Tancî’de hazırlamıştır. Seçtiği konu kelami olmasına karşın Atay tezini felsefe içinde mütalaa etmekten yanadır: “Felsefede imani konu ele alınmaz diye bir şey yoktur. Benim doktora tezim nevine münhasır bir tezdur. Tezimde sadece Kur’an’ın, iman esaslarını nasıl anlattığını başka bir kaynağa başvurmadan anlatmaya çalıştım. (...) ben felsefe asistanıyım. Benim felsefe asistanı olarak yaptığım herhangi bir tez felsefe tezdur. Ama benim burada şunu söylemem gerekiyor zannediyorum; takip ettiğim sistem, felsefi bir düşünce sistemi idi.”²¹

Hüseyin Atay, 1960 Darbesi’ni yapan askerlerin talebi doğrultusunda 1960-61 yıllarında sekiz dokuz ay gibi kısa bir zaman zarfında kendi ifadesine göre “sıkı bir çalışmayla” Yaşar Kutluay’la beraber Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayımladığı bir meal hazırladı. Diyanet’in 1956’dan itibaren hazırlamayı düşündüğü hatta bunun için komisyon tertip ettiği meal yazım süreci akamete uğrayınca bu işi Atay ve Kutluay üstlenmişlerdir. İkilinin büyük bir dikkat ve ciddiyetle hazırladıkları mealin birinci cüzü ise Suut Kemal Yetkin’in de kontrolünden geçerek görev yaptıkları fakültenin dergisinde yayımlanmıştır.²² Hasan Basri Çantay’ın söz konusu meale dair tenkitleri²³ genelde meal tarihimiz, özeldense ihtilaflar bakımından önem taşımaktadır fakat bu konuda şimdiye kadar herhangi bir inceleme yapılmamıştır. Atay, Çantay’ın eseri hazırlayanlardan “iki genç” diye bahsetmesine itiraz ederek yapılan tenkitlerin yanlışlığını “gençlik heyecanlarının tesirinde kalarak değil,

21 Hüseyin Atay, “Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?”, s. 9.

22 Hüseyin Atay & Yaşar Kutluay, “Kur’an’ın Birinci Cüzünün Çevirisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1961, cilt: 9, sayı: 1-4, s. 2-9.

23 Hasan Basri Çantay, “Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği: Kur’an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar”, *İslâm*, 1962, sayı: 57, s.261-265. “Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği: Kur’an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar”, *İslâm*, 1962, sayı: 58, s. 291-93. “Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği: Kur’an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar”, *İslâm*, 1962, sayı: 59, s. 323-325.

ilmî esaslara bağlı kalarak²⁴ ortaya koyacağını dile getirir. Atay Hoca'nın, meali birlikte hazırladığı, İsrail'e birlikte gittiği bilinen ve fakat sonra aniden gizemli bir biçimde hayatını kaybeden Yahudi Teolojisi ve Siyonizm tetkikleriyle meşhur Yaşar Kutluay'ın adını sonraki tarihlerde niçin mealinden çıkardığını ise bilmiyoruz. Atay, 1962 yılında Ankara Üniversitesi tarafından İbraniceyi öğrenmek için iki sene müddetle İsrail'e gönderildi. Bu suretle İslâm felsefesinden İbraniceye yapılan tercümelemlerini ve Yahudiler yoluyla Avrupa'ya geçişini doğrudan doğruya inceleme fırsatı yakaladı. Bu süreçte Yahudi âlimi Musa b. Meymun'un dünyaca ünlü eserini yayımladı.

Hüseyin Atay, 27 Mayıs Darbesi akabinde Millî Birlik Hükûmetinin Maarifi İslah Komisyonu'na, İmam Hatip Okullarının ve Yüksek İslâm Enstitülerinin programlarının ıslahı için davet edildi. Ne ki buralarda karşılaştığı manzara, "bir ezan, *İnnâ a'taynâ ve Kulhüvallahü*'yu iki saatte öğretip, imam ve müezzin yetiştirmeyi yeterli bulan bir zihniyet"ten ibarettir.²⁵ Böyle bir vasatta tekliflerinin güçlü bir karşılık bulmaması onu üzmüştür. Atay birçok bakımdan büyük değişimlerin yaşandığı bu on yıllık dönemin ortasında, 1965 yılında bir bursla Fazlur Rahman'dan beş yıl önce Amerika'ya gidip Chicago Üniversitesi'nde 1 yıl 8 ay İslâm felsefesi ile ilgili ilmî araştırmalar ve incelemeler yaptı.

1968 yılında "Farabi ve İbn-i Sina'ya Göre Yaratma" adlı teziyle İslâm felsefesinde doçent oldu. Kelamın yanı sıra İslâm hukuk felsefesi derslerini 1974 yılına kadar okuttu. Ayrıca 1969-1971 öğretim yıllarında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde klasik mantık dersleri verdi. 1974 yılında kelam profesörlüğüne yükseldi ve aynı yıl kurulan kelam ilmi kürsüsüne başkan seçildi. Harvard Üniversitesi'nin daveti üzerine aile planlaması, ahlak, din ve hukuk felsefesiyle ilgili araştırmalar yapmak gayesiyle 1974-1975 öğretim yılında ABD'de bulundu.

İslâm dünyasındaki gelişmeleri ve dinî düşünce hareketlerinin her birini dikkatle ve

- 24 Hüseyin Atay, "Hasan Basri Çantay'ın İntikadını Tenkit", *İslâm'ın İlk Emri Oku*, 1962, sayı: 19, s. 13-17.
25 Hüseyin Atay, "Memleketimizdeki İlim ve Din Anlayışı Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, cilt: 17, sayı: 1-4, s. 99.

uzun zamanlı olarak izleyen ve onlarla ilgili doğrudan yahut dolaylı siyasetler geliştiren/geliştirmeyi arzulayan üniversitelerin araştırma enstitülerinin durumu malum... Bu noktada Chicago Üniversitesi'nin "İslâm Dünyası ve Toplumsal Değişim" [Islam and Social Change] konulu araştırma projesine dikkat çekilebilir. Çünkü ilgili üniversite Atay'a 1975-1976 yılında bahsedilen çerçevede çalışma yapması için bir yıllık burs vermiştir.²⁶ Altı İslâm memleketinin ilim adamlarının yer aldığı seminerlere yönetici olarak katılan Atay'ın *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* adlı eseri bu sürecin neticesidir. Bu araştırma projesi kapsamında sağlanan imkânlarla Fazlur Rahman *İslâm ve Çağdaşlık* [Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition 1982], Şahrüh Ahavi ise *İran'da Din ve Siyaset: Pehlevî Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri* [Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-State Relations in the Pahlavi Period, 1980] adlı kitaplarını oluşturacak araştırmalarını tamamlama imkânı bulurlar. Aynı proje çerçevesinde hazırlanan bu eserlere değinilirken dipnotta Atay'ın kitabına hiç temas edilmemesi²⁷ gibi eksikler bir yana bırakılarak, her üç eserin, hazırlandıkları dönem ve mahiyetleri bakımından gündeme getirilmesi İslâm dünyasına dair pek çok konunun anlaşılmasını mümkün kılacaktır. Atay'ın adı 1970'lerin sonunda Diyanet İşleri Başkanlığı için geçmiş fakat "önünü ardını düşünmeden gündeme getireceği bazı kişisel görüşleriyle ileride" sıkıntılar doğurabileceği gerekçesiyle mizacının bu göreve uygun olmadığı kanaatine varılmıştır.²⁸

12 EYLÜL'DEN 28 ŞUBAT'A KADARKİ SERÜVENİ

Hüseyin Atay 12 Eylül 1980 Darbesi sürecinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1982 yılı sonuna kadar dekanlık görevini üstlendi. Atay, darbenin ilk günlerinde fakültedeki "sol

- 26 Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983, s. 6. Zâhid Kevserî ile mektuplaşan hatta ondan matbu bir kitap şeklinde icazet olan Hüseyin Atay, bu icazetten *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* adlı kitabında çok yararlanmıştı. Hüseyin Atay, "Kitaba Hâkim Olmak mı, Mahkûm Olmak mı?", s. 8.
27 Bir örnek için bk. Tuncay Başoğlu, "Türkiye'de Üniversite, Medrese ve Yüksek Öğretime Dair Tercüme Eserler (1980'den Günümüze)", *İslâm Araştırmaları*, 2021, sayı: 46, s. 163-223.
28 Tayyar Altıkulaç, Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken I*, Ufuk Yayınları, 2011, s. 319-320.

kolu” Mehmet S. Aydın’la Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin ortaöğretimde zorunlu olması konusunda alakalı bir görüşme yapmıştır. Atay uzun zamandır üzerinde çalıştığı raporu müzakere etmek ve alabilecekleri ortak kararı en yüksek kademelerdeki yöneticilerin bilgilerine sunmayı arzuladığı için fakültedeki çalışma arkadaşlarını bir araya getirmek istemektedir. Nitekim birkaç gün sonra Ankara İlahiyat’tan altı yedi kişi, Beyza Bilgin’in fakülte yakınındaki evinde bir araya gelerek teklif programını ana hatlarıyla müzakere edip netleştirirler. Ardından Atay, 23 Kasım 1980’de Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Org. Ali Haydar Saltık’a hitaben bir mektup yazar.

Hoca mektubunda özetle, Türkiye’de din öğretiminin bir bütünlük içinde ele alınmasının kaçınılmazlığını, bu konuda bir rapor hazırladığını hem söz konusu raporu sunmak hem de bu meseledeki görüşlerini daha detaylı biçimde sunmak için görüşme isteğinde bulunduğunu belirtir. Mektup cevapsız kalınca Atay, Mehmet S. Aydın’ın Genelkurmay’daki askerlik görevini yaptığı yıllardan tanıdığı Konsey üyesi Sedat Celasun’la görüşüp hazırladığı rapordan bahseder. Onun yardımıyla Kenan Evren’le görüşerek “Din Eğitim ve Öğretiminin Bütünlük İçinde Ele Alınmasına Dair Rapor”u takdim eder. 12 Eylül Darbesi’nin başındaki kişi olarak Evren’in hem Atatürkçülük hem de zaman zaman “Ben de bir hoca çocuğuyum!” gibi dindarlık gösterilerinde bulunduğu biliniyor. Bir müddet sonra zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri merkezinde TBMM’de bir brifing sunulur ve ilgili çalışmalar hız kazanır. Eski uygulama ve yeni teklif üzerine ayrıntılı sunumlar yapan Atay, dersin sağlam bir anayasal çerçeveye oturtulması için hayli çaba harcamıştır. Nihayet 27 Ekim 1981’de Atay’a gelen Org. Necdet Üruğ imzalı bir yazıda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili çalışmaların neticelendiği ve 1982-1983 Eğitim Öğretim Yılı’ndan itibaren de mecburi ders olarak okutulacağına karar bağlandığı ifade edilir. Atay ise kabul gören bu teklifi Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ruhuna ve felsefesine uygun bir başarı olarak görmüştür.²⁹

Sistemle münasebetleri inişli çıkışlı olan Hüseyin Atay’ın bu süreçte de Diyanet İşleri

29 Mehmet S. Aydın, *Varoluş Yıllarında Sayılı Yıllar*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 100-103.

Başkanlığı’na kırgınlığı sürmüştür. Fakültede iftar yemeği vermek için görevlendirdiği Sabri Hizmetli ve Mustafa Sait Yazıcıoğlu davetliler arasında Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç’ın adının bulunmadığını kendisine iletirler. Dahası Diyanet’in kendilerini her yıl iftara davet ettiğini de nezaketle hatırlatırlar. Ama buna karşın Atay kararından vazgeçmemiş, davetli listesine Diyanet Reisini ekletmemiştir.³⁰ Atay, Kral Fahd Petrol ve Madenler Üniversitesi’nin daveti üzerine, 1985-1989 yılları arasında Suudi Arabistan’da İslâm Dini Esasları dersi verdi fakat Türkiye’den de tümüyle ayrılmış değildi. Atay, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu kılınması sürecinde tanıştığı Millî Güvenlik Konseyi üyesi Org. Sedat Celasun’la 19 Ocak 1987’de makamında bir görüşme gerçekleştirir. Görüşmenin sebebi ise Atay’ın Diyanet İşleri Başkanı olmayı arzulamasıdır. Celasun Paşa durumu Tayyar Altıkulaç’la görüşüp görüşmediğini sorar, Atay ise “Hayır” der ve ekler: “Onlar beni sevmez, ben de onları.” Celasun Paşa ise, Atay’ın bu tutumunu yadırgadığını belirtir, böyle bir vazife için kapı çalan kişiden Diyanet Reisi olmayacağını da açıkça ifade eder.³¹ Kenan Evren ise Altıkulaç’la Çankaya Köşkü’nde 21 Ocak 1987 tarihli görüşmesinde Celasun Paşa ile benzer kanaatte olduğunu izhar eder: “Yahu bu Hüseyin Atay ne biçim adam? Dün bizim arkadaşları dolaşmış. Diyanet İşleri Başkanı olmak istiyormuş. Böyle kapı kapı dolaşan adamdan Diyanet İşleri Başkanı mı olur?”³²

Tabii ancak başka hatıralar bu satırları desteklediğinde bunlardan emin olacağız. Temel tutmuş duygu olarak çekişmenin kolay kolay terk edilemediği ise açık. Her ne hâl ise bu bahis burada bitsin denilebilir. Niyetim bir hafıza anlatısını genelleştirmek, tartışmaya açık yorumları mutlaklaştırarak olduğundan daha büyük anlamlar yüklemek değil. Yazılanlarda genelde gözden kaçan/kaçırılan büyük problemlerin, beylik cümlelerin hatta abartıların olduğunu göstermeye çalışmak, hem de tersinden! Hüseyin Atay, 12 Eylül dönemindeki gelişmelerin de etkisiyle kendisinden önce göreve getirilen Tay-

30 Tayyar Altıkulaç, Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken II*, s. 647.

31 Tayyar Altıkulaç, Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken II*, s. 646-647.

32 Tayyar Altıkulaç, Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken II*, s. 646-648.

yar Altıkulaç'a hatta onun da ötesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na "tepeden bakma" tutumunu hep muhafaza etti. Muhtemelen bunların yol açtığı karışık duygu ve kırınglıklardan dolayı *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde herhangi bir madde yazmadı, yazamadı yahut kendisine böyle bir teklif götürülmedi. Hâl böyle olunca Atay, Türkiye'nin ilahiyat birikimini yansıtan ansiklopedinin ancak dipnotlarında yer alabildi.

Daha dün gibi hatırlıyorum, Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevini sürdürürken Yaşar Nuri Öztürk, Beyza Bilgin, Rami Ayas, Hasan Elik ve Arif Güneş'ten oluşan bir grup akademisyenle *İslâm Gerçeği* kitabını hazırlamıştı. İslâm'la ilgili yüksek, halk, tarihsel, geleneksel, popülist, popüler, radikal, siyasal gibi kategorik ayrımların öne çıktığı vasatta yayımlanan bu eser, şûra ve biat kavramlarını demokrasi ve cumhuriyetle özdeşleştiriyordu. Dahası laikliğin Kur'ân'a dönüş düşüncesinin önemli desteklerinden biri olacağını belirtiyordu. Yazarlar İslâm kelimesinin "Arap", "Fransız" veya "Fars İslâm'ı" şeklindeki kullanımlara karşı çıkıyorlar fakat "Türkiye Cumhuriyeti İslâm'ı" anlamına gelebilecek bir yoruma kapı aralamaktan ise geri durmuyorlardı. Bu bakımdan eserin içeriğini siyasi bir çerçevede tahlil eden Osman Kayaer'in *Resmî Dinin Büyüsü/İslâm Gerçeği* Kitabına Eleştirel Bir Yaklaşım (1995) adlı çalışması dönemi itibarıyla önemli bir itirazdı. Çalışmanın tarihine dikkat edildiğinde Refah Partisi'nin yükselişinin yol açtığı tartışmaları hatırlamamak imkânsız. Siyaseti sınırlamaya dönük gelişmelerin hız kazanması ve 28 Şubat 1997'ye uzanan postmodern darbe süreci de düşünülürse *İslâm Gerçeği* kitabına dönük eleştirel tavrın değeri daha iyi anlaşılacaktır.

NETİCE

Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki vazifesini 1997 yılında emekli oluncaya kadar sürdürdü. Arapça ve İbranice bilen Atay, emekliliğinden sonra yüksek lisans ve doktora dersleri verdi. Şurası açık ki Atay'ın Türkiye'deki somut siyasi-toplumsal gelişmelere dair tutum ve tavrı geniş ölçüde bilinmediği için yazdıkları yerli yerine oturtulamıyor. Dönemlerin özellikleri atlanarak metafizik bir hoca portresi çizilmesinin bir sebebi de bu olsa

gerek. Atay'ın düşünceleri üzerinde dururken *Ben* (2019) kitabı dâhil Kemalizm çerçevesinde mütalaa edilebilecek yorumlar yaptığı dikkate alınmalıdır. Kemalizm konusundaki yaklaşımları başka ilahiyatçılardaki gibi birtakım farklılıklar taşımaktadır, ancak temel tutumu olumlu gözükmektedir. Anlaşılan onun "atalara köle olmak" diye tasvir edip eleştirdiği durumların istisnai olanları var. Oysa kendisinin sıkça dikkat çektiği üzere bu durum, eski yanlışlara, devam eden yeni yanlışlar eklemekten başka bir anlama gelmiyor. O hâlde bir bütün olarak onun yazdıklarına sinen bir anlayışla "Kur'ân'ı ve akli ölçü alalım da doğru dürüst Müslüman olalım."³³ demekten başka çare yok.

"Mektepte, medresede, doğuda ve batıda hoca" mevkiine yükselen Hüseyin Atay'ın düşünceleri dendiği zaman sadece bunlar mı hatırlanır? Buna evet demek imkânsız. Onun Kur'ân'ı anlayış tarzı ve yorumlaması, çeşitli yayınları ve bunları hazırlarken takip ettiği usulü, bazı meseleler üzerine ısrarla eğilmesinin sebeplerini İslâmî ilimlerde uzman akademisyenler şüphesiz benden daha iyi takdir edeceklerdir. Ancak tüm bunlar ve diğer hususlar onun hayatı hakkındaki detaylı bilgilerle biraz daha belirginleştirilebilir. Mesela pasaport alıp Bağdat'a gelemediği için Mısır'a giden ve orada Zahid Kevserî'ye Hüseyin Atay'ı öven ve uzaktan onun yazılı icazet almasını sağlayan Mehmet Emin Saraç gibi Atay'la yolları kesişen isimler ağının geniş bir analizi şarttır. Başka hafızaların yazdıklarının derinliklerine uzanmak da... Bunun ise kendisini "Frankfurt Okulu" konumuna yerleştiren "mega" projelerin kırıntılarıyla meşgul ilahiyatçıların altından kalkabileceği bir iş olmadığını belirtelim.

Her şeyi birbirine karıştıran yazılar karşısında son söz Hüseyin Atay'ın 1960'ların başında Hasan Basri Çantay'ın tenkitlerine verdiği cevaptan olsun: "İslâm'da [...] Hz. Peygamber'den başka hiçbir insana kutsiyet verilmez ve yanlış yapmaz denilemez. Bir şeyin doğru ve yanlış olması etikete, imzaya göre değildir. İmza, eser, kimin olursa olsun o imzayı taşıdığından dolayı ne yanlıştır ne doğrudur denemez. Yanlışlık ve doğruluk eserin ihtiva ettiği delillerin kuvvetli veya zayıf, yanlış veya doğru olmasına bağlıdır."³⁴

33 Hüseyin Atay, "Zühhd", *Kitap Dergisi*, 1997, sayı: 87, s. 18.

34 Hüseyin Atay, "Hasan Basri Çantay'ın İntikadını Tenkit", *İslâm'ın İlk Emri Oku*, 1962, sayı: 19, s. 14.

BAŞINI ÖRTEN KIZLAR NEDEN FELSEFE BİLMELİDİR?

KÂMİL YEŞİL

28 Şubat sürecinin diğer adı, “hükümranlılığı altında bulunduğumuz medeniyet çerçevesinin” taarruzu diye de okunması mümkün olan başörtüsü zulmüdür. Önce, kamudan “hizmet alan” ve “hizmet veren” diye iki saha icat ettiler, sonra da ona bir hukuk uydurdular. Dediklerine göre hizmet alan kişiler (halk) başını örtebilir-miş, ancak hizmet verenler, Müslüman kimliklerini dışa vurmak suretiyle insanlar arasında ayrımcılık yapabilecekleri için üzerlerinde din ve inanç sembolü taşıyamazlarmış. Halkın çoğunluğu ateist, gayrimüslim olsa bir yere kadar anlaşılabilir bir gerekçe. Fakat yüzde doksan dokuzu Müslüman olan bir ülkede yine İslâm dinini benimsediklerini iddia edenler söyledi bu sözü. Aynı hastanede doktor, hemşire, laborant olanlar başını açmak zorunda, hastalar isterse kapatabilirler(imiş).

KÜSTAH VE CÜRETKÂR YILLARIN ARDINDAN

Bu mantık doğru olsaydı talebelere uygulanmaması gerekirdi. Tam tersine hizmet alan sivil vatandaş için de uygulandı bu zulüm. Hatta böbrek yetmezliğinden mustarip diyaliz makinesine bağlanması gereken 71 yaşındaki Medine Bircan, sağlık karnesindeki başörtülü fotoğrafı sebebiyle kabul edilmedi hastaneye. Kanser tedavisi gördüğü için saçları dökülmüştü. Bircan'ın oğlu, fotoğrafçıya giderek annesinin resmine photoshopla saç ekletti. Ancak hasta, yeni sağlık karnesinin çıktığı gün vefat etti.

Oğlunun yemin törenine katılmak isteyen aneleri hizmet veren gruptan saydılar ve nizamıyeye almadılar. Okul-bölüm ayrımı olmadan binlerce talebe derslere alınmadı. “Meslek”ten olanlara tanınmayan hak, meslek dışında olan branşlara zaten tanınmazdı. Bütün devlet dai-

relerinde başörtüsü avcılığı başladı. Birçok kişi emekliliğine az kala istifa etti veya ihraç edildi. Hizmet veren öğretmenler de hizmet alan öğrenciler de zulme uğradı.

Dediklerine göre lise öğrencileri “çocuk” imiş daha. Başlarını kendi iradeleri ile örtmüyorlar imiş. Örtü zaten bir siyasi partinin sembolü-müş. Başlarını örtmek karşılığında para alıyorlar imiş. Kendilerinin bile inanmadığı sözleri fikir, akademik bakış, hukuki argüman diye tekrarlamaktan çekinmedi koca koca adamlar. Kahve dövücüsünün hık deycisi bazı ilahiyatçılar da dinde başörtüsünün dinî bir vecibe olmadığını söyledi.

Aradan geçen süre içinde önce YÖK ilgili yönetmeliği değiştirdi. Üniversitelerde okuyan öğrencilere uygulanan yasak kaldırıldı. Buradan anladık ki memleketteki zulme son vermek için anayasa ve kanun değişikliklerine gerek yokmuş. “Laikliğe aykırıdır!” anlayışı bir yorumdan ibaret imiş. Gerçekten o dönemde bazı siyasiler, gazeteciler Anayasa Mahkemesi'nin başörtüsünü yasaklamadığını söylediler, yazdılar. Ancak yasakçı zihniyet kendi isteği doğrultusunda yorumladı ve uyguladı yasağı.

Bir zaman sonra da TBMM'de “kendiliğinden” *de facto* bir uygulama görüldü. Hacdan gelen bir hanım milletvekili meclis genel kurul salonuna başörtülü girdi. Hayret, ona da kimse bir şey demedi, diyemediler. Milletvekilleri için bir kılık kıyafet zorunluluğu olmadığı anlaşıldı. Laikliğe de bir şey olmadı. Çünkü o günden sonra kamuda görev yapan hanımlar dâhil, üniversite ve ortaöğretimde isteyenler başörtüsü takarak hizmet alıp hizmet verebiliyorlar.

İsteyenler tabii ki örtmüyor. Onlara bir şey denilmiyor. O kadar ki imam hatiplerdeki kız

talebelerimiz artık tesettürsüz, yani başları açık olarak okuyorlar. Çünkü başlarını örtmek istemiyorlar. Velilerin de istemedikleri anlaşılıyor. Nerede o öğrencilere baskı yapılıyor, başları zoraki örttürüyor, bazı paralıları çocuklara para ile başörtüsü taktırıyor diyenler, diye sorulmamacak mı şimdi, sormayalım mı?

Soralım, soruyorum. Günümüzde imam hatiplerde bütün kızlar artık başlarını örtmüyor. İmam hatip liselerinde meslek dersi öğretmeni içinde başlarını örtmeyenler var. Acaba para vererek başları örttüren zenginlere ne oldu? Başörtüsünü siyasi simge diye kullanan partiler nereye gitti? Böyle bir gerekçe ile başörtüsüne karşı çıkan CHP, seçime giderken bol bol başörtülü hatta çarşafli kadınlarla basın toplantısı düzenledi.

İMAM HATİPLERİN HÂLİ PÜRMEALİNDEN BİR KESİT

Baskıcı anne-babalar nerede? Bu arada imam hatiplere gelen fakat başlarını örtmeyen öğrencilere ve dahi onların velilerine de sormak gerekir: “Biliyorsunuz ki bu okul bir meslek okulu. Diğer meslek liselerinde olduğu gibi bu okulların meslekî formasyonu var, bu formasyonun bir de forması var. Kız öğrencilerin başörtüsü bir nevi okul formasıdır. Bu formayı giymeyecekseniz bu okulu niçin tercih ediyorsunuz?”

Eğer bu okulun ayırt edici kıyafetini giymek istemiyorsanız okula gelmezsiniz başka okulları tercih edersiniz. Yok, biz imam hatip lisesinde okumak istiyoruz diyorsanız; polis liselerinde, askerî liselerde, sağlık liselerinde olduğu gibi imam hatiplerin de mesleki aidiyet giysilerini giymek zorundasınız. İmam hatip liselerinde idarecilik yapanlar bu hususları hem söylemek hem uygulamak durumundadırlar. Böyle söylemedikleri, uygulamadıkları veya zayıf kaldıkları anlaşılıyor ki artık imam hatip kızları diğer lise kızlarına benziyor ve başörtüsü takmıyorlar.

Şimdi vatandaş sormaz mı bu nasıl imam hatip diye? Sormasın mı? Hem vatandaş sorsun hem imam hatip lisesi koruma ve yaşatma dernekleri yetkilileri sorsun. Hatta imam hatiplerden mezun olmuş eski mezunlar olarak akademisyenler, siyasetçiler, bürokratlar da sorsun. Wonder imam hatipliler ayrıca sorsunlar. Bu nasıl imam hatip lisesi? Bu okulların öğrencileri, meslek

dersleri öğretmenleri öğrendikleri bilginin ve inançlarının gereği olarak yaşamaları için 40 yılı aşkın mücadele verdi, bunun için mi?, demeliler!

Niye böyle oldu? Bu başka hangi meslekî niteliklerimize kadar sıçrayacak diye sormalılar. Biz sormadan edemedik. İmam hatiplerin ve proje imam hatiplerin mezun ettikleri/edecekleri bu öğrencileri, çok geçmeyecek önümüzdeki yıllarda basında, kamuda ve bol miktarda göreceğiz. “Biz imam hatip lisesinde böyle okuduk, böyle mezun olduk. Biz de imam hatipliyiz!” diyecekler. İlahiyat fakülteleri ne durumda bilmiyorum, duyduğuma göre oralarda da benzer örnekler var. En azından ilahiyat fakülteleri, imam hatiplerden gelecek bu öğrencilere hazır olmalıdır.

Bu öğrencilerimiz tabii ki Müslümandırlar. Tabii ki imam hatiplidirler. Fakat önceden öngörülmemiş sonuçturlar. Dikkat çekmemiz gereken diğer bir husus şudur: Bu böyle giderse sosyolojinin dini değiştirmesi gibi bir durumla karşılaşacağız. Kâğıt üzerindeki din, uygulamada özünü kaybedecek ve uygulamaya ait bir ayrıntı, itikadi bir kapı aralayacak. Dinî emir ve yasakların çağa uydurulması olarak bu değişimi alkışlayacak olanlar da bu uygulamayı yurt sathına yayacakları aşikârdır. Tarihte böyle oldu çünkü.

Öyleyse ülke sathına yayılan bu hususta acil olarak bir şeyler yapılması gerekir. Öyle anlaşılıyor ki imam hatiplerin üniversite sınavlarındaki başarısı, imkânları milletimizin bu okullara teveccühünü artırıyor. Veliler belki de kızlarının bu okullarda zamanla imam hatip bilinci kazanacaklarını düşünmüş, okulun genel manevi havasının kızına da sirayet edeceğini hesaplamıştır. Öyle ise velilerin de okullardan beklentisini boşa çıkarmamak “İmam hatibe gönderdim daha ne yapayım, demek oralar da bozuldu!” dedirtmemek gerek.

Özetle önümüzdeki yıllarda din, Müslümanlık bu yeni yüzler, yeni jenerasyon üzerinden tartışılacaktır. Eğer anayasaya girerse; anayasal garanti altına girecek olan kıyafet hürriyeti, dinî inancı gereği (veya başka bir gerekçe ile) başını örten kişilere tanınan bir imtiyaz değildir; onları kıyafet ve başörtüsü taktıkları için haklarından mahrum etmek isteyenlere bu fırsat verilmeyecektir. Anayasal hakkın, sadece

imam hatip ve ilahiyat mensubu kişiler için çıkarılmadığını gösteren en büyük delil yine bu okullar olacaktır. Çünkü bu okullarda (ve başka okullarda) tahsil görececek kişilerin başlarını örtmeme hakkı da anayasal bir kayda bağlanmış olacaktır.

HİKMET SEVGİSİ

Reşat Nuri'nin *Çalıklusu* romanındaki Rahibeler Okulu'nda olduğu gibi özel alanında kurumun kuralları işler, diğer alanlarda kişiler serbest bırakılır. Din ve vicdan hürriyeti de bu olsa gerek. Kılık kıyafet serbestisi kazanan kadınlar için bundan böyle başlarını niçin açtığı tartışılmayacaktır büyük ihtimalle. Fakat yola çıkarken varılmak istenen yerin burası olup olmadığı tartışılacaktır. Yeni dönem Müslümanları en azından kadınların görünüşü bakımından çeşitlilikle karşılaşacaklar ve bu çeşitliğe ne diyebilecekler bilmiyoruz. Öyle sanıyorum ki bundan böyle önümüzdeki yıllarda başörtüsü sorunu laiklerle Müslümanlar arasında değil; Müslümanlarla Müslümanlar arasında tartışılacaktır.

Bizi böyle düşünmeye sevk eden şey de çevrenizdeki imam hatiplerde gördüğümüz başı açık öğrencilerimizdir. 2022-23 Eğitim Öğretim Yılı başlarında her gün yolum bir imam hatipten geçtiği için yakından gördüm, biliyorum. Bahçesinde başörtüsü takmamış onlarca kız öğrenci gördüm her gün. Bu öğrencilerden mezun olanlar da var. Bu yeni imam hatiplilere bakarak, bundan 20 sene önce başörtüsü mücadelesi buralarda mı yaşandı?, dedim ve şaşırđım.

Ne yapılması gerektiği?, sorusuna bir cevabım var tabii ki. Ancak ben şair İsmet Özel'in cümlesini soru(n) olarak cevap vermeyi uygun buluyorum. Özel'in "Başını Örtten Kızlar Felsefe Bilmelidir" başlıklı yazısındaki teklifinin tam bu günlerde hatırlanması gerekir. Şöyle diyordu Özel yazısında: "Başörtüsü Müslüman kimliği dışı vurmanın yegâne belirtisi olarak kaldığı sürece tesettüre riayet eden kız ve kadınların hikmet sevgisine ihtiyaçları vardır. Açıkçası, başını örtten kızlar felsefe bilmelidir. Aksi takdirde iç huzuru nedir hiç bilmeyeceklerdir. Felsefe bilmedikleri sürece kendileri huzursuz oldukları gibi, temas kurdukları ortamlarda da huzursuzluk çıkaracaklardır. Felsefe bildikleri takdirde başını örtten kadın ve kızların bildikleri felsefenin ne olduğu bir ilgi odağı hâline gelecektir.

Veliler belki de kızlarının bu okullarda zamanla imam hatip bilinci kazanacaklarını düşünmüş, okulun genel manevi havasının kızına da sirayet edeceğini hesaplamıştır.

Onların bildiği felsefe yüzünden medeniyetin akış istikameti yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulacak ve başörtüsünün kendine biçtiği yeri hak edip etmediği tartışılacaktır."¹

Sadece başını örtten kızlar ve kadınlar değil hepimiz gönüllerimizde hikmet sevgisine yer vermeden, zihinlerimizi felsefeyle meşgul etmeden bir çıkış yolu bulamayacağız. Felsefe bilmeden "Sorun neydi?" ve "Sorun ile çözüm arasında nasıl bir ilişki var?", "Nereye gidiyoruz?", "Mücadelenin aslı ne idi?" sorularının cevabını bulamayacağız, bilemeyeceğiz. Sırası gelmişken İsmet Özel'in yukarıda zikrettiğimiz yazısından adını alan kitabı² artısıyla eksisiyle bu doğrultudaki çabalarımıza destek sunabilecek hususlar içermesi yönüyle ayrıca değerlendirilip tartışılmalıdır.

Yaşar Nuri, Beyaz Hoca göremedi fakat onları takip edenler artık bir rahatlık duyabilirler. Laikler (az da olsa) sevinebilir. Çünkü sosyoloji dini değiştiriyor. Sosyolojinin değiştirdiği bu sorunun cevabını da felsefe ve özellikle felsefe bilen kız öğrenciler verecek, bulacak. Bekleyelim görelim. Bu arada İsmet Özel'in şu satırlara yansıyan düşüncelerini tefekkür edelim: "Eğer başını örtten kadın ve kızlara toplum içindeki işlevlerini başörtüsü takmaksızın yerine getiren kadınların davranış kalıpları örneklik ediyorsa felsefeyi yine araya sokmanın bir âlemi yok. Çünkü bu durumda başörtüsü ile Müslüman kimliğinin dışı vurulması arasındaki irtibat kaybolmuştur. Zihni başını örtmenin hikmetiyle meşgul olmayan bir kadının veya bir kızın gönlünde hikmet sevgisinin yeşermesine de ihtiyaç kalmamıştır."

- 1 İsmet Özel, *Başbaş Başbaşa Başabaş* (Şairin Devriye Nöbeti -12), haz. Ercan Yıldırım, Şule Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13.
- 2 İsmet Özel, *Başını Örtten Kızlar Felsefe Bilmelidir*, Tiyo Yayıncılık, İstanbul, 2022.

Dindar Çevrelerdeki Değişim, Fetvalar ve Bakış Açısındaki Problemleri Konu Alan İki Kitap

NEVİN MERİÇ

Son yıllarda dindar kesimin muhalefetteyken öne sürdüğü tezlerin, AK Parti iktidarıyla geçirdiği değişim ve dönüşümleri ele alan çalışmalarında artış var. Bu yazıda bunlardan ikisi üzerinde durulacak. Muhafazakâr üst-orta sınıf habitusunu ele alan Aksu Akçaoğlu'nun *Zarif ve Dinen Makbûl* (2018) adını taşıyan bunlardan ilki. Önceleri gecekondu bölgesi olan Çukurcuma, AK Parti iktidarıyla meclis lojmanlarının halka açılmasından sonra çok katlı, beş yıldızlı otel formatında dairelere dönüşümü ve toplumun orta ve üst kesiminden olan siyasetçi, bürokrat, müteahhit vs. kesimine hitap eder hâle geliyor. İktidara sahip olmak veya ondan yararlanarak yol alma sürecinde, mekân ve insan bazlı değişimi dindar erkekler üzerinden ele alıyor. İnceleme konusunu Bourdieu sosyolojisi üzerine temellendiriyor.

Yıllardır söylediğimiz ve fakat dindar çevrelerin nedense ele almadığı konuyu sol cenah çalışmış. Kitabın girişinde benzer şekilde birçok çalışmaların yapıldığı da isim isim verilmiş. İnşallah dindar akademisyenler de hem kendileriyle hem de toplumla yüzleşme anlamına gelecek bu gibi eserler çıkartırlar. Çünkü ne kadar da olsa hem dinî literatüre hâkim olunmadığından hem de yaşam tarzına

olan mesafe, meseleyi anlamak ve anlatmaktaki boşlukları gözler önüne seriyor. Mesela dindar yerine muhafazakâr kelimesinin kullanılması bir ideolojik jargonu ifade ediyor diyebiliriz. Gerçi bundan dindarların da hoşnut olduğu yadsınamaz. Batılılaşma-modernleşme sürecinde sürekli tezgâhta olan ve biçimlendirilen dinî tezahürlerle karşı ciddi bir yorgunluk da söz konusu. Bu anlamda dindar yerine muhafazakârlık kelimesinin kullanılması her iki kesim açısından da örtük bir kabullenışı gösteriyor.

MESELENİN ELE ALINIŞINDAKİ PROBLEMLER

Çalışmanın üzerinde durduğu konular hem önemli hem de kendimizle yüzleşme anlamında enteresan. Dindarların siyaset ve ekonomi desteğiyle nasıl kapitalistleştiği ve toplumsal bir sınıf oluşturulduğunu ortaya koyuyor. Bununla birlikte bazı ifadelendirmelerde zorlama söz konusu. Mesela namazını eda etmekte titizlik gösteren aynı zamanda sermayeye de sahip dindar/ları fundamentalist şeklinde tanımlarken, namazını eda eden siyasetçiyi muhafazakâr diye ayırıyor. Oysa her ikisi de namazı eda da istikrar sahibi.

Kadın erkek ayırımını örneklendiren makbul muhafazakâr

kadın, mütediyyin olmanın yanında konuşkan, sıcakkanlı, duygusal ve ilgili olmalıdır diye bir istisna getiriyor. Kadının şen şakrak hâli genel geçer kabul görmüş bir formattır. Bunu orta üst sınıf ve Çukurcuma formatı şeklinde etiketlemek çok da gerçeği yansıtmamakta diye düşünüyorum. Erkek Kur'an okumak için bir tür inziva ortamı ararken, kadınlar topluca Kur'an okurlar tespitinde de sorunlar var. Öncelikle her iki cins, her iki şekilde Kur'an okur. Kadınların da erkeklerin de dinî sohbet toplantılarında Kur'an okunur. Evinde ise insan yalnız okur. Kadınlar gündüz, erkekler akşam toplanırlar diye bir ayırım olabilir. Kur'an okuma biçimlerine cinsiyetçi bir yaklaşımla bakılması çok da sağlıklı gelmedi bana.

Yine dinî alana dair ifadelerde kullanılan kavramlarda ciddi eksiklikler bulunmakta. Mesela "İslâm'ın şartlarına riayet, düzenli ibadet ve erkek çocuklar için sünnet, evlilik, isim koyma gibi önemli ritüeller etrafında biçimlenen geleneksel İslâm anlayışının sınırları genişletilir." cümlesindeki 'geleneksel İslâm' ayrıştırması gibi. Başka bir ifadeyle modern İslâm'da namaz, sünnet, yok mu? Veya namazın olmadığı bir İslâm olabilir mi? Yahut İslâm'ın şartı olmadan İslâm olabilir mi?

Kapitalizm ile Müslümanların karşı karşıya gelmeleri birkaç yüzyıldır olan bir hadise ve bunda ciddi yara aldıkları, hâlâ da halledemedikleri bir gerçek. Bu anlamda Türkiye'deki dindar muhalefetin AK Parti iktidarıyla kapitalist dünyayla birleşmesi, önceki muhalif duruşu eriten bir ortam yaratıyor. Bu durumla mücadelenin çok da kolay olamayacağı, daha derin politikalara ihtiyaç duyulduğu da bir gerçek.

Eserin isminde geçen zarif kelimesi, sınıfsal bir jargona mahkûm edilmiş. Sınıfsal jargondan bakacaksak kitabın işareti ettiği zariflik marka kullanmayı göstermektedir. Markalı giyim de zarafetten çok kapitalist ekonomiyle ilgili olduğuna düşünmek gerekir.

DİNİ LİTERATÜRDEN HABERSİZLİK

Üzerinde duracağımız ikinci kitap Burcu Kalpaklıoğlu'nun *Fetvayla Yol Göstermek* (2023) adını taşıyan İstanbul Müftülüğü Fetva Odası'ndaki işleyiş dair etnografik çalışması. Eserin en zayıf halkası yazarının dinî literatürü bilmemesi ve odadaki hocalara yöneltilen soruları duymaması. Nitekim henüz çalışmanın girişinde verdiği örnek bunu çok güzel açığa çıkarıyor. Dinin beş temel değişmezi fetva için de söz konusu.

Dini, akıl, nesil, can ve malı koruma prensibi. Fetvası sorulan ve kadının doğurganlığını engelleyen "tüplerini bağlatmak" sorusuna verilen iki farklı cevabı anlamlandırmaya çalışırken yapılan değerlendirme mesela. Fetvadaki vaizeye, dört çocuğu olduğu için "Artık tüplerini bağlayalım!" diyen doktorun teklifini sorar bir anne... Vaize de

Muhalif olmak bir anlam arayışını yansıtıyorsa bu hem doğru hem de dinî bir tavidir ama zamanla farklı olmanın cazibesinin etkisinde kalıp maksattan uzaklaşıyorsa bu ciddi bir kayıptır.

"Hamilelik annenin hayatta kalmasını engelleyen bir durumsa ancak olabilir yoksa caiz değil." der. Doktorlar bu nüansı bilmedikleri için rakamsal değer üzerinden işlem yapmak istiyorlar diye de ekler. Gün içinde yine aynı vaizeye rahim sarkmasından dolayı tüplerin bağlatılıp bağlatılmayacağı sorusu gelir. Tıbbi gerekçe tüplerin bağlanmasını meşrulaştırır ama yine de doktorun dini hassasiyetine de bakmak gerekir diye dikkat çeker vaize. Buradaki aynı işlemin iki farklı cevabı, oturduğu zemin göz ardı edilirse anlaşılabilir. Bu nüans atlandığında aynı soruya farklı cevap veriliyor gibi düz bir mantık anlamlandırması doğru olmaz. Vaizenin cevap verirken kullandığı "kişiye göre değişir" cümlesinde de anlatılmak istenen bu nüanstır. Kalpaklıoğlu'nun farklı formasyona sahip olması bu gibi nüansları bilmediği için ya kamufle edildiği ya da önemsenmediği şeklinde düşünülebilir.

Konuşma dili üzerinden bir hikâyenin içinde yol alırken normal ve anlaşılır kelime veya cümle, yazılı hâle gelince hikâyeye matuf olmayan kişileri de düşünerek daha anlaşılır hale getirilmesi gerekir. Telefonda konuştuktan sonra kısa bir sürede hem soruyu hem cevabı Burcu Kalpaklıoğlu'na aktaran vaizeler örneğini düşünün. O kısa sürede hızla kurulan cümleler "Sen yazarken düzeltirsin!" denildiği hâlde olduğu gibi bırakılmış. Bunda bir kasıttan çok, yazım işlemi sonra

yapıldığı için unutulmuş olacağı ve konuya hâkim olunmadığı için de toparlanmadığı düşünülmekte. Böyle bir durum ise metnin anlaşılma imkânını azaltmaktadır

Bir diğer problem de Diyanet İşleri Başkanlığı'na karşı muhalif duruşun çalışmanın bel kemiğini oluşturması. Genel de dinî literatüre ait kavramlar feminist entelektüellerden alınmış. Türkiye Diyanet Vakfı'nın hazırladığı *İslâm Ansiklopedisi* bir yerde kullanılmış. Bu sınırlı bakış açısı da meselenin aktarımını taraflı hâle sokmaktadır. Nitekim Diyanet'in feminist jargonun çalışmalarından yardım almaması eleştirilirken, feminist entelijansiyanın dinî aktarımları doğru ve desteklenmesi gereken bir pozisyona sokulmakta. Burada da bakış açısı farklılığı göz ardı edilmekte. Hem feminist jargonun ele aldığı kavramlar *İslâm Ansiklopedisi*'nde de var.

Muhalif olmak bir anlam arayışını yansıtıyorsa bu hem doğru hem de dinî bir tavidir ama zamanla farklı olmanın cazibesinin etkisinde kalıp maksattan uzaklaşıyorsa bu ciddi bir kayıptır. Bu anlamda akademinin bu ve benzeri çalışmalarını desteklemekle birlikte eksiklerini de gözden geçirmesi ve tamamlama yoluna gitmesi için çaba göstermesi gerektiğini söyleyebiliriz.

OSMAN ÖZBAHÇE VE SAĞLAM ELEŞTİRİ

ÖMER KANTARCI

2000'li yıllardan itibaren iletişim imkânlarının artmasıyla ülkemizde edebî ve kültürel amaçlı yayınlarda ciddi oranda çeşitlilik ortaya çıktı. Farklı içeriğe ve yaş gruplarına hitap eden dergiler, onlarca alanda çıkan muhtelif kitaplar ve hemen her ilde açılan kitap fuarları... Tüm bunlar sözünü ettiğimiz hareketliliğin işareti. Niceliğe değil de niteliğe, ortaya çıkan eserlerin diline ve edebî kalitesine bakınca başka bir manzara ile karşılaşılıyor. Farklı alanlarda okuyucu kitlesine hitap etmeyi hedefleyen bu çalışmalarda ekonomik kaygılar, popüler içerikler genelde muhtevanın ve sanat hassasiyetinin önüne geçiyor. Zengin, orijinal içerikli ve üzerinde ciddi emek sarf edilen yayınlarla diğerlerini tefrik etmek ortalama bir okuyucu için pek kolay değil artık.

Benzer problem renkli kâğıtlara basılan ve edebiyat-kültür alanında yayın yaptığını iddia eden dergilerde de var. Bolca poster veren, sinemadaki popüler isimlerden yararlanarak ilgi ağını genişletmeye çalışan, gençlere -tüketime daha yakın oldukları için- hitap eden dergiler... Bu bakımdan Türkiye'de

edebiyat ürünlerinin yapıcı eleştirilere duyduğu ihtiyaç su götürmez bir gerçektir. Kalıcı edebî eserlerin, çağlara seslenecek şiirlerin yayımlanması biraz da bu sahici eleştirilerin katkısıyla olacaktır. Eleştiri metinleri ve değerlendirmeleri kaleme almak edebiyat çevrelerinde tepkileri de göze almak anlamına geliyor. Yayınların düzenli takibi, arşiv çalışmaları bu eleştirinin kalitesini artırıyor. Türk edebiyatını ve içinde yaşadığımız kadim coğrafyanın manevî değerlerinden biri (belki de en önemlisi) olan yazılı kültürümüzü dert edinen, bu meseleyi ahlaki olarak değerlendiren ve büyük eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan eleştirmenler de yok değil.

Geçtiğimiz yıl aynı anda yayınlanan iki eleştiri kitabıyla dikkatleri üzerine çeken şair Osman Özbahçe sadece şiirleriyle değil kitap ve şiir eleştirileriyle de öne çıkan isimlerden. Eleştiriye şiir vesilesiyle başlayan Özbahçe, edebiyatımızın önde gelen şairlerini, yazarlarını eserleriyle tahlil ediyor, okuyuculara geniş bir perspektif sunuyor. *Edebiyatsız Edebiyat*¹

1 Osman Özbahçe, *Edebiyatsız Edebiyat*, Ebabel Yayınları, Ankara,

ve *Çevrimdişi*² isimli kitapları dergilerde farklı zamanlarda yayımlanan eleştiri/değerlendirme yazılarından oluşuyor.

Osman Özbahçe ülkemizde şiir, dergicilik/yayıncılık ve edebî eleştiri alanında uzun yıllara yayılan gayreti olan birisi. 1971 doğumlu Özbahçe, 90 kuşağı şairlerinden. İlk şiiri Mart 1990'da *Yeni Taşova* gazetesinin *Kültür Edebiyat* ekinde yayımlanan şairin şiir ve yazıları *Ayane*, *Dergâh*, *Yedi İklim*, *Kayıtlar*, *İkinci Yazıları*, *Yarın Edebiyat*, *Hece*, *Edebiyat Ortamı*, *Athılar*, *Kökler*, *Karagöz*, *Aşkar ve Mahalle Mektebi* dergilerinde yayımlandı. Edebiyat dergilerinin yönetiminde bulundu, genç şairlerin şiirle buluşmasına katkı sağladı. Nisan 2003-Haziran 2006 tarihleri arasında 12 sayı çıkan *Kökler* dergisini yönetti. *Karagöz* ve *TYB Akademi* dergilerinin kurucuları arasında yer aldı. Hâlen Ebabel Yayınları'nın edebiyat editörlüğü görevini üstlenmekte olan şair ayrıca öğretmenlik mesleğine de devam etmektedir.

2022.

2 Osman Özbahçe, *Çevrimdişi*, Ebabel Yayınları, Ankara, 2022. İki kitabın da kapak resimleri bir başka şair, Hakan Şarkdemir'e ait.

Osman Özbahçe'nin bugüne değin birçok kitabı yayımlandı. Şiir türündeki eserleri arasında *Uzun Yürekli Nehir*, *Düşmanlık*, *Kral*, *Türkiye Kitabı*, *Dogma'yı* sayabiliriz. Eleştiri alanında *Sağlam Şiir*, *Kuraldışı*, *Modern Şiirimizin Kökleri*, *Analiz*, *İkinci Yeninin Doğuşu* kitaplarını zikredebiliriz. Bunlara ilaveten *Kitabımı Öğreniyorum* (çocuk kitabı), *Çağının Mimarı Mimar Sinan* (biyografi) ve *Görevimiz Tehlike* (söyleşi) kitaplarını da hatırlamak gerekir.

BİR MANİFESTO DENEMESİ

Osman Özbahçe'nin ilk olarak *Edebiyatsız Edebiyat* adlı eserinden yola çıkarak konuyu derinleştirmeye çalışalım. Türk edebiyatından on şairi (M. Âkif Ersoy, Âkif İnan, Erdem Bayazıt, Alaaddin Özdenören, Arif Ay, İbrahim Demirci, Ebubekir Eroğlu, Mehmet Erdoğan, Bülent Keçeli ve Hayriye Ünal) şiirlerinden yola çıkarak tetkik eden Özbahçe ayrıca kitabının sonunda incelediği iki şairin (İ. Demirci, B. Keçeli) de şiirlerinin kronolojisine yer vermiş.

Kitabın dikkat çeken ismi üzerinden eserin girişinde manifesto niteliğinde bir metin³ okuyucuyu karşılıyor. "Edebiyatsız Edebiyat" kavramsallaştırmasını edebiyatın önemini vurgulamak için yaptığını ifade eden Özbahçe günümüzde şiir ve hikâye yazmak kolaylaştığı, klişe hâlini aldığı, düz anlatım temelinde metin üretildiği için yaratıcılıktan uzak, derinlikten yoksun "eser"lerin piyasayı kapladığını belirtiyor. Piyasanın bu vasat hâlinin ortadan kalkması

3 Osman Özbahçe, *Edebiyatsız Edebiyat*, s. 7-15.

Eleştiriye şiir vesilesiyle başlayan Osman Özbahçe, edebiyatımızın önde gelen şairlerini, yazarlarını eserleriyle tahlil ediyor, okuyuculara geniş bir perspektif sunuyor.

için öğrenmenin, okumanın ve kendini geliştirmenin gerekliliği üzerinde duruyor. Yazara göre günümüz sanatçısı ege-men söylemden kopmak yerine ona teslim olmuştur. Gerçek hayattan, insanımızın temel gündeminden uzaklaşmış, bu sebeple klişe eserler ortalığı kaplamıştır. Şiirde sorunun hikâyeye göre daha büyük olduğunu, gençlerin şiire okuyucu vasfıyla değil yazmak amacıyla ilgi gösterdiğini belirtiyor. Nitelikli şiirler ile çalاکalem alta yazılmış kelimelerden oluşan "şiir" kitapları raflarda yana yana duruyor. Hikâye kitaplarının her zaman bir alıcısı olduğu hâlde beş yüz adet basılan bir şiir kitabı ancak beş yılda tükenbiliyor. Bunun nedeni yazara göre modern şiirin klasik şiir olmaktan çıkmasıdır. Geleneksel kural ve kalıpların dışındaki bir metin kabul görmemektedir.

Kitabın girişindeki metinde Türk şiiri hakkında da eleştirel değerlendirmeler var. Günümüz klişe şiirlerinin şiirden

kaynaklanan nedeninin 80'li yılların şiiri olduğunu, bu dönemde şiirin darbeyle birlikte "kimliksizleştirildiğini" ifade ediyor. Darbelerin sadece siyasete ve topluma değil kültür ve edebiyata da balans ayar yaptığı bu ifadelerden de anlaşılıyor. Bugünün sağlam şiirinin de üç sorunu olduğunu belirtiyor; *sanat çabası*, *akım çabası* ve *düşünceye dayalı retorik*. Şiiri estetize etme, dil olayına indirgeme, dili kutsama, amaca dönüştürme çabaları şiirimizi geliştirememektedir. Bazı şairlerin bir, tutmadıysa iki-üç akım başlatmayı denedikleri, bunun yerine şiire odaklanmaları gerektiğinin altı çiziliyor.

Osman Özbahçe kitabında günümüz hikâyeciliği hakkında da eleştirel tavrını sürdürüyor. Genç hikâyecileri yakından takip ettiğini, dil algılarında ve hikâyelerinde mesele olmadığını belirtiyor. Metinlerdeki ayrıntıların aşırı biçimde yer alması, gereğinden fazla soyut ifadelerin kullanılması, abar-

Özbahçe günümüzde şiir ve hikâye yazmak kolaylaştığı, klişe hâlini aldığı, düz anlatım temelinde metin üretildiği için yaratıcılıktan uzak, derinlikten yoksun 'eser'lerin piyasayı kapladığını belirtiyor.

tılı tasvirler ve mutlu sonlar... Hikâyelerin "sağlam" olmasının önündeki engellerden birkaçı.

Şair kavramsallaştırmasını sanat, edebiyat ve eleştiri bağlamında şu şekilde temellendiriyor: "Edebiyatsız edebiyat kavramsallaştırmasını gerçek edebiyatı vurgulamak için yaptım. Edebiyat sanatsal göstergeci. Günümüz edebiyatı sanatsız. Edebiyatsız edebiyat süslü dile, sanat akrobasisine, yapay dünya tasavvurların karşı çıkmaktır. Aynı ölçüde sanat vurgusudur. Ne yazık ki edebiyatsız edebiyat ortamında sanatsal üretime koşut eleştiri de edebiyatı edebiyat olarak yorumlayamıyor. Edebiyatı edebiyat olarak yorumlamak. Eleştirinin amacı da işlevi de budur."⁴

SAĞLAM ŞİİRİN PEŞİNDE

Kitabın ilk şair konuğu Mehmet Âkif Ersoy ve muhalled şiiri "İstiklal Marşı". Bunun bilinçli bir tercih olduğu Osman Özbahçe'nin Âkif hakkındaki değerlendirmelerini okuyunca fark edilecektir. Bu yazıda şair, Âkif'i ve "İstiklal Marşı"nu şiiri andıran bir üslupla coşkunu bir sedayla sunuyor. Cümleleri kısa, kati ve kendinden emin. Marşı yorumlamadan önce ülkenin o yıllardaki genel durumunu, marşın yazılış sürecini detaylı bir şekilde anlatırken temas ettiği bir nokta var ki de-

ğünmesek olmaz. "İstiklal Marşı" Meclis'te oylanırken lehine el kaldırmayanlar -ki birkaç kişidir- ilerleyen yıllarda bu keskin tavırlarını sürdürecektir, belli makamlara gelip Âkif'in Mısır'a sürgüne gönderilmesine zemin hazırlayacaklardır. Özbahçe Âkif'in dergisinin hem İttihatçılar hem de Cumhuriyetçiler tarafından kapatıldığını da hatırlatıyor. Buna rağmen "savaşın sonra Âkif önemsizleştirilmeye çalışıldı. Hepsî öldü. Âkif kaldı. Hepsî unutuldu. Âkif yaşadı. Şiiri her dönem yeni yorumlarla güçlendi." "İstiklal Marşı"nın dize dize çözümlenmeden, Âkif'e bu şiiri yazdıran duyguya odaklanıyor. Yazıda Özbahçe'nin vurguladığı bir diğer husus da "İstiklal Marşı" ile *Safahat*'in birlikte düşünülmemesi. Şaire göre "İstiklal Marşı" *Safahat*'in özeti denilebilecek büyük bir şiirdir. Modern şiirimizin düşünce yüklü temelini Âkif atmıştır. Düşünce yüklü şiirler (bilhassa Necip Fazıl, Erdem Bayazıt gibi) önünde sonunda Âkif'e çıkacaktır.

Osman Özbahçe'nin *Edebiyatsız Edebiyat* kitabındaki yazılarının çoğu "yedi güzel adam" ifadesiyle tasvir edilen şairler hakkında. Bunlardan biri de Âkif İnan'dır. Cahit Zarifoğlu, Alaaddin-Rasim Özdenören, Erdem Bayazıt ve Âkif İnan'ı "mükemmel karışım" diye yorumlayan Özbahçe bu isimlerin her birinin kendi müstakil alanlarında eserler verdiğini,

bağımsız kişilik geliştirdiğini belirtiyor. Aralarında kendini İslâmcı kimliğiyle ilk ifade kişinin Âkif İnan olduğunu da ekliyor. *Mavera* dergisi ekibinin İslâmcılığında Nuri Pakdil aracılığıyla ulaştıkları Sezai Karakoç ve Necip Fazıl'ın etkisi olduğunu ifade ediyor.

Rasim Özdenören'in Sezai Karakoç'la arasında geçen bir diyalog aslında bugünkü yaşadığımız düşünce problemlerini de doğru okumamıza kapı aralar nitelikte. Özdenören kardeşler ve Zarifoğlu ilk kez sohbet etmek imkânı buldukları Karakoç'la samimi bir şekilde konuşurken Sezai Bey "Keşke bir dergimiz olsaydı da bu konuşmalarımızı orada yazabilseydik!" der. Bunun üzerine Rasim Özdenören o yıllarda yayınına ara vermiş olan *Türk Sanatı* dergisini yeniden çıkarmayı teklif eder. Karakoç'un cevabı Rasim Bey'de sarsıcı bir etki yaratır: "Ama biz Müslümanız." Bu cevapla Rasim Özdenören'in hayatının istikameti belirlenir, taşlar yerine oturur ve cevapsız sorular ortadan kalkar.

Osman Özbahçe Âkif İnan'ı değerlendirdiği "Mükemmel Karışım" başlıklı yazısında İslâmcılık üzerine de konuşulması gereken tespitlerde bulunmakta: "İslâmcı kod şairlerle somutlaşmıştır (...) Âkif'le başlayan süreç Necip Fazıl, Karakoç ve İsmet Özel'le (d.1944) sürmüş, akım düşünce dünyası entelektüel gücünü şairlerin savaşından almıştır. İslâmcı kod 1980'li yılların ilk yarısından itibaren özelde Necip Fazıl'ın ölüm tarihi 1983'ten, genelde Turgut Özal'ın yıllardan itibaren siyasal özünü kaybetmeye başlamıştır. Günümüze yak-

⁴ Osman Özbahçe, *Edebiyatsız Edebiyat*, s. 13.

laştıkça İslâmcı kod yeniden tanımlanmıştır. Gazetecilerin, “İslâmcı” akademisyenlerin kontrolünde biçimleyici gücünden boşaltılmıştır.”⁵ 1980’li yıllardan itibaren “İslâmcı kodun değişimine” örnek sadedinde Erdem Bayazıt’ın liberal-kapitalist bir çizgide olan ANAP’tan milletvekili seçilmesini, Özal’ın bazı İslâmcılar tarafından desteklenmesini ve Necip Fazıl’ın son yıllarında “ülkücü” olmasının örnek verebiliriz.

Osman Özbahçe, kitaptaki şairleri ilk başladıkları yerden bütüncül bir şekilde incelerken bir taraftan da edebiyat tarihi diyebileceğimiz bir süreci kritik ederek okuyucuya aktarıyor. Bu bakımdan okuyucu son 70 yılın edebiyat/şiir serüvenine şahitlik ediyor. Kitabın sonunda yazıların yayınlandığı kitap ve dergiler tarihleriyle birlikte verilmiş. Yirmi yıllık bir sürece tekabül ettiği görülüyor.

STANDARDI BOZAN ŞİİR VE PLASTİK ELEŞTİRMENLER

Şair Osman Özbahçe’nin *Çevrimdışı* kitabı da ciddi eleştiri ve değerlendirmeleri içeren ilk kitaba göre kısa bir manifesto ile açılıyor. Yazarın ilk cümlelerinden edebiyatın ve Türk şiirinin ciddiye alındığı belli oluyor: “Çevrimdışı, Edebiyatsız Edebiyatın eleştirisidir. Sistemden çıkma önerisidir. Bu öneri, edebiyatı, vitrin üstünlüğüyle konuşan plastik eleştirmenlere, klişe ürünü yüzeysel değerlendirmelere bırakma değildir.”⁶ Günümüzde sağlam şiirin çevrimdışı olarak yapıldığını, edebiyat dergilerinde sağlam şiirin

5 Osman Özbahçe, *Edebiyatsız Edebiyat*, s. 50.

6 Osman Özbahçe, *Çevrimdışı*, s. 7.

gittikçe azaldığını, mevcut sistemin şiirin içini boşalttığını, standardı aşmanın ise cezalandırıldığını ifade etmektedir. Yazara göre edebiyatta iki şeyi yaparak edebiyattan uzaklaşıyor; *sanat için sanat, toplum için sanat*. “Saf biçimcilik hayat ve insan bağı, salt hayat ve insan sanat bağı yok ediyor.” Özbahçe iki seçeneğin de insanı iptal ettiğini vurguluyor.

Osman Özbahçe’nin vurguladığı bir başka husus da edebiyatın üzerindeki ideolojik ön yargılar.⁷ Eleştirideki yetersiz terminolojiyi, yanlış yorumu bu ön yargılar beslemektedir. Karşıt görüşlülerin ürününü değersizleştirme çabaları yaygın bir kıyım dönüşümüştür. Cumhuriyet’le birlikte devlet desteği alarak ayakta duranların sağlam şiir/edebiyata karşı besledikleri ön yargılarda asıl mesele güç savaşıdır. Oysa “gerçek edebiyatın kimseye eyvallahı yoktur.”

Çevrimdışı’nda da zengin bir muhteva okuyucuyu selamlıyor. Hüseyin Cöntürk, Eser Gürson, İsmet Özel, D. Mehmet Doğan, Nuri Pakdil, Hüseyin Su ve Necip Tosun hakkındaki yazılar gerçek edebiyat, sağlam eleştiri hassasiyetiyle kaleme alınmış. Büyük ustaları değerlendirirken eleştirel bakış açısı (Nuri Pakdil örneği) ihmal edilmemiş.

7 Buna örnek olarak Zarifoğlu zikredilmektedir: (Plastik eleştirmenler) “Örneğin Cahit Zarifoğlu’na (1940-1987) Müslüman kimliği nedeniyle muhafazakâr şair diyor. Zarifoğlu Türk şiirinin en modernist, en ileri, en çağdaş şairidir.” Osman Özbahçe, *Çevrimdışı*, s. 8. Bu ideolojik ön yargılarla gerçek edebiyatın/şiirin üstü örtülmektedir.

Geçmişte edebiyata katkı sunan ama ihmal edilmiş isimler (Hüseyin Cöntürk-Eser Gürson) tekrar gündeme getirilmiş.

HÜSEYİN CÖNTÜRK, İSMET ÖZEL, D. MEHMET DOĞAN

Osman Özbahçe ve arkadaşları 2000’li yılların başında Eser Gürson (1941-2002) vasıtasıyla Hüseyin Cöntürk’le (1918-2003) tanışıyorlar. Bu süreçte Cöntürk’ün eserlerini okuyup tetkik eden Özbahçe ve arkadaşları vefat edene kadar yazarla bir araya gelip edebiyat, şiir ve eleştiri geleneği üzerine sohbet ederler. Cöntürk hayli ilerlemiş yaşına rağmen güncel edebiyatı, tartışılan konuları takip eden, notlar alan, her gün disiplinli çalışmayı sürdüren birisidir. 1950’li yıllarda eleştiri alanına yönelen Cöntürk geleneği olmayan bir disipline öncülük ettiğinin farkındadır.

Ona göre eleştiri edebiyat eseri değildir, edebiyatın hizmetinde bilimsel bir disiplindir. Çağdaş duyarlılığı sezdiği için, her türlü dogmatizme ve determinizme karşıdır. Bazı eleştirmenlerin durmadan eskiyi övüp yeniye güvensizliklerini cesaretsizlik şeklinde yorumlar. Özbahçe de bu yorumu desteklemektedir; “Çağına ısınmayan başka çağa gider. Gerçekte çağından vazgeçip bir başka çağın misafiri olmayı seçen hiçbir zaman yabancı olmaktan kurtulamaz.” Cöntürk o güne değin egemen eleştiri biçimlerinin tam tersini getirmiş, daima metnin önemine dikkat çekmiştir. Eleştiri anlayışını en iyi özetleyen “şair yok, şiir vardır” cümlesidir. Yerleştirmeye çalıştığı disiplin kısaca şudur; “dünden gelen edebiyat eğrisini ve o eğri üze-

rindeki yeni noktayı görmek ve göstermek.” Osman Özbahçe de Hüseyin Contürk’ü *Athlar* dergisini çıkardıkları dönemde özel sayı yaparak edebiyat kanonunun gündemine getirmiş ve onun yeni eleştiri anlayışından azami derecede istifade etmiştir.⁸

Osman Özbahçe’nin *Çevrimdışı* kitabındaki uzun, dikkat çeken yazılarından birinin başlığı “Düşmeyen Kale”. İsmet Özel’in şiirimiz, düşünce hayatımız, Türkiye ve dünyayı kavrayışımızda mihenk taşı olduğunu belirten Özbahçe şairin yazılarının uyarıcı olduğunu, alışılmış yargı biçimlerinden koparak kendi açısından olayları değerlendirdiğini, kelime seçimindeki özenini, yazıya sorumluluk/görev bilinciyle baktığını ve okuyucusunu da bu bilince ve yol arkadaşlığına davet ettiğini ifade ediyor. Özel’in düşünce yazıları Özbahçe’ye göre iki grupta ele alınabilir: *İslâm Savaşçısı* çerçevesindekiler İslâmî hareketin sözcülüğünü üstlenmişlerdir, *Müslümanca Düşünmek* çerçevesindekiler ise çağa cevap niteliği taşıyan metinlerdir.

Yazıda birçok mühim tespit olmakla beraber birkaçını burada zikrederim. 1960-70’li yıllarda baş gösteren halktan kopuk okul ürünü gençlerin sağ-sol çatışmalarının, Batılı formun (Kemalist doğrultu) rayına oturulma kavgası olduğunu, kavga duruldukça temeldeki farklılığın hakikat değil yaşam tarzı olduğunun ortaya çıktığını be-

lirtiyor. İsmet Özel’in yazdıklarının anlaşılmadığı iddiasının onun savunduğu değerler ve düşünce sistemiyle ilgili olduğunu belirten Özbahçe bu tavrından dolayı Batı’ya tutunan çevrelerce edebiyat, kültür ve düşünce ortamlarından dışlandığını belirtiyor. Bu yaklaşımın gözünü belli makamlara diken İslâmcılar tarafından da desteklendiğini ifade ediyor. Gerçek, iddia ettiklerinin aksinedir, “Özel 80’li yıllardan bu yana toplumla en çok buluşan, en çok okunan ve en çok anlaşılana yazardır.”

İsmet Özel’in düşünce yazılarını şiirlerinden de alıntılar yaparak ele alan Özbahçe şairle ilgili tartışılan başta “Türklük” düşüncesi olmak üzere birçok konuya etraflıca temas ediyor. Temelde büyük şairin yazılarının amacı kısaca özetleyecek olursak; İslâm’ın hâkimiyeti, dünyadaki müesses nizamın (dünya sistemi) işletilmemesidir. Türkiye’nin Türkiye olabilmesinin şartı İslâm’dır. Özel’in milleti, İslâm milletidir. Bu milletin gaza ruhuyla savaşmaktan çekinmeyen öncüleri Türklere dir. Öncülerin görevi İslâm gerçeğini hayata geçirmektir⁹ denilebilir.

Osman Özbahçe’nin gündeme aldığı yazarlardan biri de dil, kültür, alfabe, Batılılaşma ve Âkif konularıyla yakından bilinen D. Mehmet Doğan’dır. Doğan, Batılılaşma karşısında geliştirdiği eleştirel söylemi,

resmî ideolojinin biçimleyici gücüne karşı Türkçe hassasiyeti geliştirerek sürdürmüştür. Onun kimlik ve gelenek vurgusu muhafazakârlık önerisi olarak değil, yeniliği yorumlayacak eleştirel bir paradigma oluşturmaktır. Özbahçe’ye göre D. Mehmet Doğan modernleşmeye değil, cebren Batılılaşmaya tavır almıştır. Hazırladığı ve ülkemizde en çok istifade edilen sivil sözlük olan *Büyük Türkçe Sözlük*’le sözlüklerden çıkarılan kelimeleri yeniden sözlüğe kazandırmış, yıllara göre TDK sözlüğü de söz varlığını (*Büyük Türkçe Sözlük*’ün “katkısıyla”) genişletmek durumunda kalmıştır.

Türkiye’de edebiyat ve kültür tartışmalarının seviye katedebilmesi, irtifa kazanması mevcut durum ve üretime eleştirel bakmaktan geçiyor. Sistemin yeni teknik imkânlarla piyasayı şiir, roman ve hikâyeye boğması geldiğimiz noktada Türk edebiyatına iç açıcı bir katkı sağlanamamış, aksine irtifa kaybettirmiş, estetik duyarlılıktan uzaklaştırmıştır. Eleştiri kitaplarının yeterli seviyede olmaması, alanı daha çok akademik yayınların doldurması bu durgunluğu gösteriyor. Bu süreçte Osman Özbahçe eleştiri kitaplarıyla bizi gerçek edebiyata/sağlam şiire ve eleştiriye çağırırken plastik eleştirmenlere, klişe ürünlere ve yüzeysel değerlendirmelere karşı ikaz ediyor. Bilhassa 1950 sonrası Türk şiirinin serencamı hakkında yüzlerce kitaptan istifade ederek toplu bir değerlendirme sunuyor. Osman Özbahçe sadece şiiri ve yayıncılığıyla değil eleştiri kitaplarıyla da edebiyatımıza katkı sunmaya devam ediyor.

8 “Ben kendimi Cöntürk’ün yarını olarak kabul ediyorum. Cöntürk’ün kitaplarını kemâl-i ciddiyetle okudum. Hesap açık. Cöntürk yırtmış. Borcu yok.” Osman Özbahçe, *Çevrimdışı*, s. 15.

9 Osman Özbahçe, *Çevrimdışı*, s. 61. Osman Özbahçe’nin İsmet Özel’le ilgili üç ciltlik önemli bir derlemesinin olduğunu da hatırlatalım. *Toparlanın Gitmiyoruz*, Ebabel Yayınları, Ankara, 2008.